

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

MAJA NOVAK

**POLITIČNI GRAFITI KOT MEDIJ ZA RAZKRIVANJE KAPITALSKE IN
POLITIČNE NEENAKOSTI**

MAGISTRSKO DELO

Ljubljana, 2007

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

MAJA NOVAK

**POLITIČNI GRAFITI KOT MEDIJ ZA RAZKRIVANJE KAPITALSKE IN
POLITIČNE NEENAKOSTI**

MAGISTRSKO DELO

Mentor:izr. prof. dr. Mitja Velikonja

Ljubljana, 2007

KAZALO

1 UVOD	7
2 POJEM GRAFIT	13
2.1 Grafit kot način umetniškega izražanja	17
2.2 Grafiti kot oblika družbene »deviantnosti«	18
2.3 Grafiti kot sredstvo za nadomeščanje komunikacijskega deficita	19
3 POLITIČNI GRAFITI	22
3.1 Opredelitev političnega grafita	23
3.2 Kratek oris zgodovine slovenskih političnih grafitov	25
3.2.1 Pomen panka za razvoj prvih slovenskih političnih grafitov	25
3.2.2 Afera JBTZ	26
3.2.3 Nacionalistični grafiti	27
3.2.4 Feministični grafiti	28
3.2.5 Proti-homofobni grafiti	29
4 POLITIČNI GRAFITI V NEKATERIH VEČJIH SLOVENSКИH MESTIH	31
4.1 Potek raziskave	31
4.2 Metodološke omejitve	32
4.2.1 Anonimnost grafitarjev	32
4.2.2 Nezanosljivost interpretacije pomenov grafitov	33
4.2.3 Časovna dimenzija nastajanja grafitov	34
4.3 Poglobljeni intervjuji	34
4.4 Intervjuji z avtorji in poznavalci političnih grafitov	36
4.4.1 Identiteta ustvarjalcev grafitov	36
4.4.2 Splošen odnos do grafitov	40
4.4.3 Motiv za pisanje grafitov	42
4.4.4 Lokacija ustvarjanja grafitov	44
4.4.5 Način ustvarjanja grafitov	46
5 ANALIZA POLITIČNIH GRAFITOV V NEKATERIH VEČJIH SLOVENSКИH MESTIH	51
5.1 Nacionalistični grafiti	54
5.2 Grafiti, ki obravnavajo homoseksualnost	57
5.3 Grafiti Gibanja za globalno pravičnost	60

5. 3. 1 Manifestacija za solidarnost s pribežniki	62
5. 3. 2 Festival upora	63
5. 3. 3 Množične demonstracije v Genovi in proti-vojna manifestacija Quatarza	63
5. 3. 4 Proti-natovski grafiti	65
5. 4 Grafiti, ki nasprotujejo vključitvi Slovenije v EU	67
5. 5 Protifašistični grafiti	68
5. 6 Grafiti Social-anarhistične Federacije (SAF)	70
5. 7 Grafiti, ki obravnavajo feminizem	72
5. 8 Grafiti s stališčem do političnih strank	74
5. 9 Grafiti z mnenjem o posameznih politikih.....	75
5. 10 Grafiti, nastali v povezavi z aktualnimi družbeno-političnimi dogodki.....	78
5. 10. 1 Grafit o obisku pomembnega državnega uradnika.....	79
5. 10. 2 Grafiti kot odzivi na odmevne medijske polemike	79
5. 10. 3 Grafiti kot sredstvo za predreferendumske kampanje	81
5. 10. 4 Grafiti kot pripomoček za izražanje stališč v času demonstracij.....	82
5. 10. 5 Grafiti kot sredstvo za polemiziranje o pomembnih vladnih odločitvah.....	82
5. 11 Grafiti o policiji	83
5. 12 (Proti)klerikalni grafiti	85
5. 13 Jugonostalgični grafiti	87
5. 14 Grafitne šablone (ang. Street Stencil).....	89
5. 13. 1 Tematike šablonskih grafitov s političnimi motivi.....	90
<i>6 POLITIČNI GRAFITI KOT INDIKATORJI KAPITALSKE IN POLITIČNE NEENAKOSTI.....</i>	<i>93</i>
<i>7 SKLEP.....</i>	<i>100</i>
<i>8 LITERATURA .....</i>	<i>102</i>
8. 1 INTERNETNI VIRI	106
<i>PRILOGA B: Grafiti.....</i>	<i>109</i>

KAZALO SLIK

Slika 1: Nezadovoljstvo z delom policistov (Kranj).....	18
Slika 2: Grafit na jumbo plakatu se je pojavil času množičnih demonstracij delavcev, študentov, dijakov, kulturnikov, javnih uslužbencev, upokoјencev in številnih drugih nasprotnikov reform, ki so potekale 26. 11. 2005 v Ljubljani (Ljubljana).....	24
Slika 3: Grafitarji se pri svojih sprejarskih izbruhih poslužujejo različnih lokacij, celo prometnih znakov (Ljubljana).....	24
Slika 4: Grafit akcije Dykes on the Street – Act on the Wall! oziroma v prevodu, Lezbe na ulici – dejanje na zidu (Ljubljana).....	29
Slika 5: Napis na jumbo plakatu iz akcije Vozimo pametno!, na katerega so aktivistke dopisale »VOZIMO PAMETNO, TUDI LEZBIJKE SO NA CESTI«.....	29
Slika 6: Poziv k demonstracijam proti NATO paktu, ki so potekale od 7 – 10. novembra 2002 v Ljubljani.....	34
Slika 7: Poziv na manifestacijo za solidarnost s pribežniki in protest proti nestrpnosti, ki se je zgodil 21. februarja 2001 na Kongresnem trgu v Ljubljani.....	34
Slika 8: Izraz pripadnosti srbski naciji s pomočjo grafita (Maribor).....	54
Slika 9: Šablonski grafiti aktivistov skrajno desno usmerjenega družbenega gibanja Tukaj je Slovenija (Ljubljana).....	55
Figure 10: Provokativen lezbični grafit (Maribor).....	58
Slika 11: Lezbična ljubezen (Maribor).....	59
Slika 12: Obujanje spominov na množične demonstracije v Genovi (Ljubljana).....	64
Slika 13: Akcija v sklopu proti-natovske kampanje na Fakulteti za družbene vede (Ljubljana).....	65
Slika 14: Nasprotovanje vključitvi Slovenije v zvezo NATO (Celje).....	66
Slike 15: Navajanje razloga za nasprotovanje vključitvi Slovenije v EU (Ljubljana).....	68
Slika 16: Simbolna eliminacija svastike oziroma simbola fašizma (Ljubljana).....	69
Slika 17: Grafit Social-anarhistične Federacije (Ljubljana).....	71
Slika 18: Grafit, iz katerega je razvidna povezava med aktivisti Social-anarhistične Federacije in aktivisti Antifašistične Akcije (Celje).....	72
Slika 19: Izraz (ne)zadovoljstva s stranko Liberalne demokracije Slovenije (Ljubljana).....	74
Slika 20: Simbioza politikovega priimka in svastike (Ljubljana).....	76
Slika 21: Sovražna naravnost do politikov Rupla in Mrkaića (Ljubljana).....	77
Slika 22: Enačenje Bushevega političnega delovanja s Hitlerjevim (Ljubljana).....	78
Slika 23: Komentar na romsko problematiko (Ljubljana).....	80
Slika 24: Ostre kritike Drobničevega osnutka strategije za dvig rodnosti (Ljubljana).....	81
Slika 25: Grafit, nastal v času množičnih demonstracij proti vladnim ekonomskim in socialnim reformam (Ljubljana).....	82
Slika 26: Odklonilen odnos do napotitve slovenskih vojaških inštruktorjev v Irak (Maribor).....	83
Slika 27: Podoba policista v obliki lovske trofeje (Kranj).....	84

Slika 28: Obujanje obdobja iz časa življenja Josipa Broza Tita (Ljubljana)	88
Slika 29: Odgovor skrajnežem neonacistične ideologije s strani neformalne, samo-organizirane mreže TEMP (Ljubljana)	91
Slika 30: Grafitna šablona za boj proti rasizmu, seksizmu, kapitalizmu in fašizmu (Ljubljana).....	91
Slika 31: Šablonski napis za pozivanje javnosti k udeležbi na demonstracijah oziroma manifestacijah (Ljubljana).....	91
Slika 32: Provokativna upodobitev Tita na toaletnem papirju (Ljubljana).....	91
Slika 33: Stilizirana podoba Janeza Janše (Ljubljana).....	91

1 UVOD

Se še spominjate pisane množice, ki se je v preteklih nekaj letih doma in po evropskih metropolah zbrala ob manjših ali velikih protestnih srečanjih? Množične akcije in demonstracije so nastale kot posledica okrepitve občutljivosti za številne družbene probleme in konflikte kapitalistične potrošniške družbe in dviga mednarodne javne zavesti o najrazličnejših političnih, družbenih in ekoloških problemih, ki jih povzroča obstoječa svetovna ureditev. Naraščajoče nezadovoljstvo je privedlo do izrazitega porasta števila in množičnosti demonstracij po vsem svetu ter uspešno izvedenih mednarodnih kampanj. Če se je, denimo, na domačih tleh oblikoval boj proti vstopu Slovenije v NATO in članstvu Slovenije v EU ter proti homofobni in fašistični mahinaciji, in je del kritične slovenske javnosti izražal solidarnost prebežnikom, izbrisanim in nekaterim drugim marginaliziranim skupinam, so v evropskih metropolah najbolj odmevala protestna srečanja, na primer v Seattlu (novembra 1999), Genovi (julija 2001) in Barceloni (marca 2002).

Omenili smo zgolj nekaj najbolj odmevnih, dalj časa trajajočih akcij in protestnih srečanj, ki so pomembno prispevala k odpiranju novih političnih prostorov »od spodaj«, torej v civilni družbi izven klasične hierarhične strukture moči.

Ena od posledic nezadovoljstva družbenih skupin, kritičnih do oblasti, je pojav političnih grafitov², ki služijo kot pripomoček za opozarjanje, provociranje in pozivanje javnosti h kritičnosti oziroma reinterpretaciji družbeno-političnega dogajanja, pomembnega za nadaljnji razvoj družbe.

---

² V tokratni raziskavi se bomo omejili zgolj na politične grafite, ki predstavljajo le eno od številnih vsebinskih kategorij grafitnih izrazov. Leburiceva je v sklopu metodološkega raziskovanja grafitov v Splitu te razvrstila v petnajst vrst. Razdelitev vključuje grafite, vezane na odnos do življenja (svetovnonazorski), glasbene grafite, grafite o šoli, grafite o alkoholu in opojnih sredstvih, grafite, vezane na skupino in prijateljstvo, grafite o ljubezni in spolnosti, grafite o nasilju, humoristične grafite, motociklistične grafite, nacionalne grafite, politično-ideološke grafite, religijske grafite, športno-navijaške grafite, teritorialne grafite in vse ostale (Leburic v Lalić, 1991: 62 - 63).

Čeprav grafiti za velik del javnosti predstavljajo »odvratne in odurne prikazni«, kot jih je v časopisu Delo³ izvorno poimenoval eden od bralcev, ali pa vulgarne izbruhe vandalov s presežkom energije, je njihova prisotnost še kako pomembna. Politične grafite lahko razumemo kot necenzurirane dokumente določenega časa in prostora. Če ima v pretežno kapitalistično naravnani družbi, kjer merila tržne ekonomije določajo vse segmente družbenega življenja, vse vnaprej določen pomen, lahko v nasprotju s tem konceptom politični grafiti šokirajo, zmedejo ali celo spodbudijo javnost h kritičnemu razmišljanju. Politični grafiti nam sporočajo, da dominantni diskurz v smislu nacionalnega, uveljavljenega, večinskega in državno-subsencioniranega diskurza ni edini mogoč. Ko se v družbi pojavi določen problem širših razsežnosti, se pogosto manifestira prek grafitov. »Grafiti omogočajo ustvarjalcem relativno varen način za razglašanje nasprotovanja obstoječim zakonom oziroma njihovim vršilec« (Lachmann, 1988: 236).

Kljub temu, da je pisanje ali risanje nespodobnih ali neprimernih napisov, izrekov, gesl, in podobnega, kar žali javno moralo ali narodno in politično zavest občanov, na javnih površinah po veljavnem Zakonu o prekrških zoper javni red in mir, opredeljeno kot prekršek, lahko na podlagi političnih napisov razkrijemo, kako sodoben politični sistem dejansko deluje. Politični grafiti so namreč indikator oženja političnega prostora, ki poraja dvom v politično emancipacijo. Tovrstni napisi kažejo na nujnost razširitve političnega prostora in obujanje zavesti, da so politične spremembe nekaj normalnega.

Cilj, ki smo si ga zastavili v pričujočem magistrskem delu, je s teoretičnega in empiričnega vidika raziskati, kako se sodobno družbeno-politično stanje Slovenije odraža v vsebini političnih grafitov. Znotraj tega konteksta nas bodo zanimale vse vrste pro et contra političnih grafitov, ki tematizirajo predvsem države, politične stranke, ideologije, marginalizirane družbene skupine in politike. Poleg natančnejše preučitve fenomena grafita in vsebinske analize grafitov nekaterih večjih slovenskih

---

³Vir:

http://www.delo.si/index.php?sv_path=43,49&so=Delo&da=20060624&pa=4&ar=60fa83cc26e339d34113777b8e2adcf908810247e7c24019740815f60fff4b91c4e4084851b165bfd661a0084a350236f790629808790562fa20c081a603, vstop 12. 10. 2006).

mest, nas bo zanimalo tudi, katere vrste političnih grafitov se pojavljajo, kdo so njihovi ustvarjalci, kakšni so motivi in okoliščine ustvarjanja grafitov, in ob katerih priložnostih nastane največ grafitov.

S pomočjo raziskave bomo skušali potrditi našo temeljno hipotezo, da *so politični grafiti indikator kapitalске in politične neenakosti*. Zanje je značilno, da s pomočjo opozarjanja na različne pojavne oblike družbene neenakosti vplivajo na oblikovanje političnega prostora neke družbe.

Politični grafiti se navezujejo na politiko v smislu posredovanja partikularnih oziroma posebnih interesov splošnim interesom, še posebej na tisto posredovanje, v katerem se izraža konflikt medsebojno nasprotnih mnenj. Po svoji vsebini tovrstni grafiti tematizirajo predvsem države, politične stranke, ideologije in politike. S pisanjem po zidovih se ustvarjalci grafitov pogosto na neortodoksen in luciden način odzivajo na aktualne politične dogodke, predvsem na tiste, ki so pomembni za nadaljnji razvoj družbe (Lalić, 1991: 115).

Za potrebe raziskave smo zajeli šestletno časovno obdobje, od leta 2000 do 2006, ki se je z vidika družbeno – političnega dogajanja v Sloveniji izkazalo za precej burno. Gre za obdobje, v katerem se odražajo posledice sprememb nekdanje socialno-egalitarne družbene ureditve v smeri neoliberalne in obenem neokonzervativne organiziranosti družbe.

Slovenija je v tem času dosegla v preteklosti zastavljene politične cilje - vključitev v zvezo NATO in polnopravno članstvo v Evropsko unijo, ob tem pa se je, tako kot preostali svet, v 21. stoletju »prebudila« v globalni družbi. Globalizacija je postala sredstvo za iskanje izhoda iz zagat, v katerih se je znašla. Posledična ekonomska in socialna stagnacija, na katero opozarjajo neizpodbitni kvantitativni kazalci, je prebudila številne nevladne organizacije, skupnostne aktiviste, ekologe, študentske kolektive in druge, ki so stkali transnacionalne in transidentitetne ekonomske, socialne in politične mreže. Politični grafiti so v tem kontekstu nastali kot eden od stranskih produktov njihovega delovanja.

Glede na to, da si grafitarji za svoje »izdelke« prisvajajo pretežno urbani prostor, ki ga izkoriščajo kot medij množične komunikacije, so našo pozornost pritegnili politični grafiti v nekaterih večjih slovenskih mestih. V ta namen smo izbrali štiri nacionalna urbana središča - Ljubljano, Maribor, Celje in Kranj, znotraj katerih smo v šestletnem obdobju preučevanja zasledili največje število političnih grafitov. Glede na največjo gostoto prebivalstva in posledično večjo koncentracijo družbeno-političnih dogodkov v Ljubljani, ne preseneča osnovna ugotovitev, da se največ grafitov pojavlja prav na območju Ljubljane. Za boljšo vizualno predstavo o umeščanju in estetski formi grafitov smo nekaj reprezentativnih napisov fotografirali in del tako pridobljenega fotografskega gradiva uporabili tudi v raziskavi kot podlagi tega magistrskega dela.

V sklopu analize se bomo osredotočili na naslednje vrste grafitov:

1. nacionalistične;
2. grafite, ki obravnavajo homoseksualnost;
3. grafite o feminizmu;
4. grafite, ki nasprotujejo vključitvi Slovenije v EU;
5. (anti)klerikalne; antifašistične;
6. grafite Gibanja za globalno pravičnost;
7. grafite o posameznih politikih;
8. grafite o aktualnih družbeno-političnih dogodkih;
9. grafite Social-anarhistične federacije (SAF);
10. grafite s stališči o političnih strankah;
11. grafite s stališčem o državnih ustanovah in
12. jugonostalgicne grafite.

V pričujoči raziskavi smo uporabili kvalitativno metodo preučevanja, ki vključuje subjektivna opazovanja, vzorce razumevanja in miselne sheme raziskovancev kot sestavni del njihovega »življenjskega sveta« (glej Toš, 1988: 202).

Za natančnejše razumevanje in verodostojnejšo analizo vsebine napisov smo izvedli tudi devet pol-strukturiranih intervjujev z ustvarjalci političnih napisov oziroma dobrimi poznavalci političnih grafitov. Zaradi zahtev po anonimnosti oziroma nepripravljenosti grafitarjev za javno razkritje njihove identitete, je predstavljalo

iskanje primernih sogovornikov velik izziv. Glede na kompleksnost tematike preučevanja je lahko, razumljivo, peščica izbranih sogovornikov le delno osvetlila fenomen grafitiranja, pri čemer njihovih izjav nikakor ne moremo in ne smemo posplošiti na celotno skupino ustvarjalcev političnih napisov. Slednje smo iskali v urbani generaciji, ki je, kar zadeva teoretična vprašanja in vprašanja s področja političnega, družbenega in siceršnjega delovanja, razmeroma izkušena in artikulirana. Glede na pretekle raziskovalne izkušnje z grafitarji⁴, je našo tokratno izbiro sogovornikov pogojevala naša ambicija bolj analitičnega vpogleda v fenomen grafitiranja, ki nima nikakršne zveze s protislovno mešanico odpora, fascinacije in resignacije, značilno za vsakdanji svet mladine v devetdesetih (Nastran Ule, 1996: 83).

Politični grafiti so v različnih dominantnih diskurzih različno obravnavani – bodisi kot oblika družbene deviantnosti, kot prekršek, transgresija, uničevanje tuje posesti, bodisi kot izraz nespoštovanja, nemorale in družbenega propada, ali celo kot ena od številnih oblik družbenega primitivizma ter podobno.

Znotraj »formalne razprave« v zvezi z grafiti se v dominantnih diskurzih ves čas uporablja jezik, ki se nanaša na tolpe, uničenje, nesmiselnost, nasilje, jezo, izolacijo in mladino. Tako prek asociacije grafitov in tolpe grafitov povezujejo z nevarnostjo in deviantnostjo. Na grafitarje kot člane subkulture gledajo kot na »aktivne agente družbenega poloma«

(Hall in Jefferson v <http://www.humanities.ualberta.ca/agora/articles.cfm?ArticleNo=139>, vstop 1. 7. 2005).

Raznovrstne akcije proti pisanju grafitov, ki kažejo na eksterminacijsko logiko, kot so na primer proizvodnja sredstev za odstranjevanje grafitov, prepoved prodaje barv v razpršilih najstnikom, poostreni policijski nadzori in različne policijske intervencije (npr., hišne preiskave), kažejo na to, da grafiti pri oblasteh vzbujajo precejšnje nelagodje. Sarah Giller (1997) meni, da predvsem zato, ker omogočajo izražanje identitete in moči sicer marginaliziranih in prezrtih družbenih skupin.

---

⁴ Pretekle raziskovalne izkušnje se navezujejo na intervjuje z grafitarji, izvedene za potrebe diplomske naloge (Novak, 2000).

V nadaljnji sociološki razpravi gre za poskus analize in umeščanja grafitov v specifičen (družbeni) čas in prostor, pri čemer dopuščamo smiselnost tudi drugačnih formulacije. V zvezi z vprašanjem objektivnosti v družboslovnih raziskavah se namreč pogosto dogaja, da v pojasnitev kakega dogodka oziroma pojava nehote vnašamo tudi svoje interese in vrednote. Razumljivo je torej, da isti dogodek (pojav) različni posamezniki ali skupine interpretirajo povsem različno, pač glede na različne osebne oziroma skupinske vrednote in izkustva (glej Toš, 1988: 29).

Analiza političnih grafitov se vrši na zelo »tankem ledu«, pri čemer je sodelovanje avtorja določenega napisa še kako dobrodošlo. Zaradi pretežne anonimnosti ustvarjalcev je enotna interpretacija pomenov določenih grafitov nekoliko otežena ali v določenih primerih celo nemogoča. V tokratni raziskavi smo si prizadevali za čim višjo stopnjo objektivnosti in nepristranskosti, kar pa, glede na naravo raziskave, ni bilo vedno povsem mogoče.

Pred podrobnejšo predstavitev izsledkov raziskave moramo posebej poudariti, da s pričujočim delom nismo zasledovali cilja po nekakšni absolutni ali univerzalni resnici o fenomenu političnih grafitov. Osnovni namen raziskave je poziv javnosti h kritičnemu razmisleku o pojavu grafitov kot stranskih produktov pomembnih družbeno-političnih dogodkov, morebitni lastni analizi grafitov in k razumevanju ozadja takšnega ustvarjanja.

Politični grafiti predstavljajo eno od oblik antikapitalistične intervencijske družbene prakse, s pomočjo katere si grafitarji prizadevajo javnost opozoriti na porast nestabilnosti, neravnotežij, neenakosti in prikrajšanj v globalni družbi. Politična sporočila lahko razumemo kot alternativo, samostojno ustvarjalnost, akcijo, prakso ali odgovor na manipulacije, ki jih proizvaja vladajoči diskurz, pri katerem je politična participacija prej izjema kot pravilo. Napisi na zidovih predstavljajo torej provokativen diskurz v zvezi z zahtevami postsocialističnega in siceršnjega delovanja v Sloveniji ob izteku tisočletja oziroma na začetku novega.

2 POJEM GRAFIT

Pojem grafit v etimološkem pomenu izvira iz grške besede »grafo«, kar pomeni »pišem« in iz italijanske besede »sgraffiare«, kar pomeni spraskati. Iz slednje je izpeljana beseda »graffito«, ki pomeni »napis spraskan na zidu, vrezana risba«. Besedo »graffito« F. Verbinc (1989: 245) razlaga kot »ital. napis ali risba, vrezano v kamen«. S pomočjo takih ali podobnih opredelitev lahko etimološki izvor besede povežemo s prazgodovinskimi jamskimi poslikavami, ki pa s samim gravitiranjem, kot pojmuje pisanje grafitov danes, nimajo veliko skupnega. Nič bližje današnjemu pojmovanju grafitov ni pomen besede »grafit«, ki je v Leksikonu Cankarjeve založbe (1988: 339) opredeljen kot »siv, mehak mineral kovinskega sijaja, skoraj čist ogljik, ki se uporablja za taljenje žlahtnih kovin, pri izdelavi barv, za elektrode, za svinčnike«.

V nadaljevanju navajamo nekaj splošnih opredelitev grafitov slovenskih in tujih preučevalcev oziroma poznavalcev stenskih napisov.

Marko Trobevšek (Merljak, 1995: 16) je opredelil grafite kot napise, ki so na nek način estetski, duhoviti, presenečajo s podlago in z mesti, na katerih se pojavijo. So anonimni in ilegalni. Po njegovem mnenju se vsebina grafitov ne spreminja: govorijo o spolnosti, glasbi, ljubezni, politiki. Zato je zanj pomembnejši medij oziroma podlaga, na katerih se pojavljajo. To je lahko zid, majica, razglednica ali katerikoli kraj, dostopen javnosti.

Za razliko od Trobevška David Tasič, avtor knjige *Grafiti*, med prave grafite umešča le napise, ki vsebujejo vsaj kanček humorja ali ironije (Ibid.). Medtem pa je na primer Liljana Stepančič mnenja, da so grafiti na cesti javni spomeniki samoiniciativni organiziranosti, ki razgalja kapitalske in politične neenakosti, in so v konkretni bitki z okoljem (Stepančič, 2004: 36). Zrnec navaja, da so grafiti vsi napisi na javnih prostorih, ki so delo posameznikov, neformalnih in nevladnih skupin ali organizacij in nastanejo brez dovoljenja pristojnih organov (Zrnec, 1996: 17).

Susan Phillips (1996) je opredelila grafite kot »institucionalno nedovoljene znake, ki nastajajo kot poskus snovanja neke vrste skladnih kompozicij«. Phillipsova opozarja, da je, za razliko od razumevanja starodavnih grafitov, termin danes primarno povezan z modernimi urbanimi okolji. Nadalje razlikuje med nejasnimi grafiti, katerih namen je komunikacija z ožjo skupnostjo, in političnimi grafiti, ki nastajajo z namenom prenašanja sporočil širši javnosti.

Grafiti predstavljajo obliko izražanja, značilno za javne (npr. vlaki, zidovi, zgradbe) in zasebne površine (npr. toaletni prostori) (Arcioni; <http://www.aic.gov.au/conferences/2003-graffiti/arcioni.html>, 12.6.2006).

Avtorji pri definiranju grafitov izpostavljajo različne vidike fenomena pisanja in risanja po javnih površinah. Če so v očeh nekaterih grafiti zgolj ena od oblik družbene anomalije, katere »rakotvornost« v socialno-kulturnem dogajanju in akcijah proizvaja družbeno kritične »sprevržence«, jih želijo drugi legitimirati kot umetniške stvaritve. Raznolikost opredelitev je odraz avtorjevega subjektivnega razumevanja grafitov, »obremenjenega« s časovno in prostorsko razsežnostjo, specifičnim dojetjem kulture, družbe in posameznika, družbenih razlik in neenakosti ter družbenih sprememb in razvoja.

»Odsotnost splošno sprejete definicije omejuje sociološki in preostale diskurze o tematiki grafitov« (Lalić, 1991: 29). Različni avtorji, ki skušajo opredeliti pojem grafita, navajajo, da sodi med tiste termine, ki se opredeljujejo na različne načine. Posledica tega je, da se do danes v znanstvenih in drugih krogih še ni uveljavila ena celovita opredelitev tega pojma. Razlog za to je v nenatančni terminologiji, uporabljeni na tem področju raziskovanja. Beseda grafit danes pomeni kakršnokoli pisanje, markiranje ali risanje po zidu, ne glede na površino in motivacijo ustvarjalca. Grafite v obliki vrezanih kratic v drevesno deblo ali šolsko klop, napisov v notranjosti toaletnih prostorov ali pa stiliziranih napisov je težko poenotiti. »Nenazadnje nastajajo kot izraz vrednot, ki so skladne ali nasprotujoče prevladujočemu dominantnemu sistemu vrednot, kot viden, nujen in nedvomljiv vzgib, nasproten 'šablonskim odtisom', logotipom in drugim človeškim merilom« (Kale, 1989: 78).

Pomanjkljivost mnogih opredelitev grafitov je v tem, da se opirajo pretežno na obliko napisa ali risbe, ne pa na vsebino. Eden od razlogov je morda tudi v interpretaciji slikovnih grafitov, ki je, za razliko od vsebinskih napisov, v večji meri prepuščena interpretaciji opazovalca. Za razliko od slikovnih grafitov izvirajo vsebinski običajno iz točno določenega časovnega in prostorskega konteksta in jih je, brez poznavanja kulturno-političnega ozadja, običajno težko razvozlati.

Pri **opredelitvi grafitov** obstaja veliko nasprotje med tistimi, ki opisujejo ta fenomen kot obliko deviantnosti, in tistimi, ki ga razumejo kot način umetniškega izražanja. Grafiti so, zlasti v različnih dominantnih diskurzih, pogosto razumljeni kot oblika družbene deviantnosti, kot prekršek, transgresija, uničevanje tuje posesti, kot izraz nespoštovanja, nemorale in družbenega propada, kot ena od številnih oblik družbenega primitivizma. Če v različnih dominantnih diskurzih grafiti predstavljajo tujek v sterilnem urbanem okolju in posledično grožnjo družbenemu redu, predstavljajo v očeh drugih izraz umetniškega impulza. Po mnenju Stepančičeve so grafiti na ulici, tako likovni kot jezikovni, del javne umetnosti. »Njihova pojavnost potrjuje in hkrati zanika značilnost te specifične izrazne prakse umetnosti. Javna umetnost je kompleksen pojav. Je umetnost, ki je vsem na očeh, oziroma je dostopna vsem v dobesednem in prenesenem pomenu besede« (Stepančič, 2004: 16 - 17).

Različne opredelitve grafitov poudarjajo **različne vidike fenomena risanja in pisanja** po zidovih in drugih javnih površinah. Mednje uvrščamo opredelitve, ki poudarjajo posamezne vidike, kot so jezikovni znak, prekoračitev prepovedi, deviantnost, unikatnost, anonimnost, neformalnost, neinstitucionalnost, umetniško izražanje in podobno. Te opredelitve po večini ne omogočajo prepoznavanja osnovnih značilnosti fenomena grafita, kot tudi ne njegove natančne in celovite opredelitve.

Teoretske opredelitve fenomena risanja in pisanja po javnih površinah, ki sledijo v nadaljevanju, so pogosto povezane z umeščanjem grafitov v časovni, lokacijski in vsebinski okvir.

Za jasno razlikovanje grafitov od drugih podobnih napisov, risb ali simbolov, je treba poudariti, da med grafite uvrščamo zgolj napise, slike ali simbole na **javnih**

prostorih¹, t. j. površinah, dostopnih širšim javnostim. Tovrstnim grafitom je skupno osnovno merilo grafitnega izraza – usmerjenost k stiku s širšim družbenim okoljem. Napisov, simbolov in risb v zaprtih in javnosti nedostopnih prostorih oziroma zasebnih prostorih ne enačimo z grafiti. Upoštevajoč to razlikovanje grafit torej pomeni vsak napis, simbol ali sliko, ki glede na lokacijo vpliva na širše komuniciranje. Grafiti so namreč medij komunikacije.

Zelo pomembna značilnost grafitov je tudi **neformalnost in neinstitucionalnost**. »Neformalnost in neinstitucionalnost grafitu se prepozna po tem, ali se s pisanjem in risanjem po zidovih in drugih prostorih krši zakonske norme ali ne« (Lalić, 1991: 35). Napisi, simboli ali risbe na zidovih oziroma katerihkoli drugih javnih površinah, ki jih je odobril dominantni razred ali skupina, niso grafiti. Napisi na zidovih, ki so jih posredovale institucije s pomočjo mehanizmov, so običajno propagandno sredstvo vladajočih skupin, in jih kot take ne uvrščamo med grafitu. Nasprotno pa sodijo med grafitu politični napisi na javnih površinah, ki so jih spodbudile ali odobrile različne politične organizacije, vendar le v primeru, če niso le eden od načinov politične kampanje. S tem izkazujejo nespoštovanje zakonskih norm in so podvrženi javni kritiki.

Grafiti so časovno in prostorsko določeni. To pomeni, da ima lahko grafit v nekem drugem prostoru ali času drugačen pomen. Pri interpretaciji vsebinskih napisov in simbolov nam bosta časovna in prostorska razsežnost grafitov služili za opredeljevanje njihovega nastanka. Značilnost lokacije oziroma prostora, kjer grafit nastane, je tudi **nekonvencionalnost**. Ilegalna sporočila, namenjena širši javnosti, so locirana glede na polje vidnosti. Na urbanih površinah obstajajo določene vidne točke, ki so lahko za oblast in nenazadnje širšo javnost mnogo pomembnejše in opaznejše od ostalih. V Ljubljani se, denimo, najbolj provokativni grafiti pojavljajo prav ob obrežju reke Ljubljanice, v neposredni bližini Tromostovja.

---

¹ Termin javni prostor je star okoli trideset let, vendar se je že pojavilo nekaj različnih opredelitev. Steven Carr (Smithsimon, 2001) podaja široko opredelitev čistega javnega prostora, ki varuje pravice skupin, ki ga uporabljajo. Dostopen je vsem ljudem, zagotavlja pravico do delovanja, hkrati pa ga določajo tudi lastniške pravice. Javni prostor je lahko prostor svobodnega delovanja in izražanja, spreminja se ga s kolektivnim javnim delovanjem in je prostor, kjer se ljudje naučimo živeti skupaj.

Ilegalni urbani produkti na javnih površinah so izpostavljeni **nenehnemu spreminjanju**. Obstoječi napis, simbol ali slika s svojo prisotnostjo izzivajo, šokirajo, informirajo ali kako drugače izzivajo javnost. Mimoidoči je lahko posledično izzvan do te mere, da grafit dopolni, prečrta ali celo izbriše. Namen grafitov kot medijev komunikacije je vzpostavljanje kakršnegakoli dialoga z mimoidočimi. Kot tak je grafit pogosto deležen nadgradnje. Dodatki oziroma spremembe grafitov se od primarnih običajno ločijo po barvi ali pisavi. Ker pa so vsebinski in simbolni grafiti najpogosteje napisani s črnim razpršilcem, je ločevanje originala od dodatka pogosto oteženo.

V nadaljevanju bomo analizirali različne teoretske opredelitve fenomena grafitov, pri čemer bomo posebno pozornost posvetili vsebinskim napisom.

Kot smo že omenili, obstaja pri opredelitvi grafitov veliko nasprotje med tistimi, ki ta fenomen opisujejo kot obliko deviantnosti, in tistimi, ki ga razumejo kot način umetniškega izražanja.

2.1 Grafit kot način umetniškega izražanja

Kljub najpogostejšemu pojmovanju grafitov kot odraza vizualne manifestacije, ki je nekonsistentna z estetiko, so lahko grafiti tudi izraz umetniškega navdiha. Po mnenju Stepančičeve so grafiti na ulici, tako likovni kot jezikovni, del javne umetnosti. »Njihova pojavnost potrjuje in hkrati zanika značilnost te specifične izrazne prakse umetnosti« (Stepančič, 2004: 16-17).

Milan Vlajčić je v članku *Levi in grafiti* grafite opredelil kot »obliko neinstitucionaliziranega likovnega izraza, ki ga mladi ljudje z družbene margine uporabljajo širom po svetu na javnih objektih« (Lalić, 1991: 30). V tem smislu je mogoče grafite razumeti kot alternativni medij, ki s svojo obliko in vsebino izzivajo dominantne kulturne diskurze.

Estetska forma grafitov lahko predstavlja neke vrste nadgradnjo vsebine. V primeru političnih grafitov, ki jih bomo proučevali v nadaljevanju, slikovna manifestacija služi pogosto pojasnitvi ali dodatni podkrepitvi vsebine sporočila.

Kranjski napis TUDI POLCAJI SO SAMO ... PSI, opremljen s stilizirano podobo policista, ki urinira ob drevesu, lahko v prenesenem pomenu izraža nezadovoljstvo avtorja grafitu z delom policistov.

Slika 1: Nezadovoljstvo z delom policistov (Kranj)

2. 2 Grafiti kot oblika družbene »deviantnosti«⁵

Mehanizmi dominantnih institucij uradno zaznamujejo ilegalno pisanje in risanje po javnih površinah kot obliko družbene deviantnosti in kot tako kot eno najbolj neželenih in nepriznanih urbanih praks.

»Ljudje, ki posedujejo lastnino, bogastvo in imajo družbeno moč, definirajo grafito kot ilegalne, nemoralne in okolju neprijazne. Po njihovem mnenju prisotnost grafitov nakazuje na kriminalno aktivnost, sovražnost, zlonamernost, ter estetsko motnjo v kapitalistični družbi, znotraj katere se promovira potrošnja« (Zukin, http://graffiti.org/faq/noble_semiotic_warfare2004.html, 25.11.2005).

Pisanje grafitov je lahko kolektivni upor proti določenim (družbenim) institucijam ali družbi v celoti. To trditev podpirajo navedbe nekega ameriškega grafitarja, za katerega predstavljajo grafiti način za premostitev vladnega pritiska, ignorance rasnih in družbenih nasprotij in obsedenosti z materialnimi dobrinami (Walsh, 1996: 30).

---

⁵ Gre za družbeno deviantnost z vidika dominantnih diskurzov in institucij.

Grafiti kot alternativni medij izzivajo z obliko in sporočilom dominantni kulturni sistem in neredko spodbudijo burne reakcije. Na ilegalno pisanje in risanje po javnih površinah se odzivajo različne institucije, ki niso uspešne pri vzpostavitvi nadzora nad tem pojavom in zagotavljanju spoštovanja družbenih norm. Ilegalni napisi in slike na javnih površinah vnašajo v urbani prostor novo kvaliteto, ki temelji na delovanju mimo obstoječih institucij države in dominantnih medijev.

Grafiti so odraz konflikta nasprotujočih interesov med ustvarjalci in reprezentativnimi nosilci oblasti, pri čemer je v očeh nosilcev oblasti, poleg vsebine, konfliktna že sama navzočnost grafitov. »Grafit dokazuje, da na določenem mestu oblasti ni, čeprav se morda zdi, da oblast tam je in nekateri celo predpostavljajo, da bi oblast prav tam morala biti« (Žerdin, 1988: 51).

Interpretacija grafitov kot ene od oblik družbene deviantnosti je pogosto pogojena z njihovo obliko oziroma vsebino, okoliščinami in prostorom nastanka. Tako je bil denimo grafit »PI... KMETAVZARSKA LAHKO BI BILA ŽUPANJA PEDROM IN ČEFURJEM LJUBLJANČANOM NIKOLI!«, napisan na stavbo, v kateri živi nekdanja ljubljanska županja Vika Potočnik, odstranjen že dve uri po tem, ko ga je sama opazila. Za razliko od mnogih grafitov, ki običajno ne vzbudijo večjega zanimanja dominantnih institucij in imajo posledično razmeroma dolgo 'življenjsko dobo', je bil omenjeni napis takoj po posredovanju Potočnikove odstranjen (Vodovnik, <http://arhiv.delo.si/services/publicsearch.jsp?query=z+grafitom+nad+poto%C4%8Dnikovo&sort=rank&start=0&blok=10>, 20.7.2006).

2. 3 Grafiti kot sredstvo za nadomeščanje komunikacijskega deficita

Eden od najpogostejših pristopov opredelitve grafitov je tisti, ki ta pojav opisuje kot obliko javnega sporočanja, s katero se poslužujejo ljudje s **komunikacijskim deficitom**. Slavoljub Marković navaja, da je zid že od nekdanj predstavljal priložnost za vse tiste, ki so imeli potrebo, da nekaj povedo, vendar niso imeli prave možnosti, da bi to storili.

Grafito je natančno opredelil Michael Thevoz, ki je v enem od svojih člankov zapisal, da so sporočila grafitov izpodrivanje medijev in zavestno bojkotiranje komunikacijskega protokola (Lalić, 1991: 32). S prenosom svojega sporočila na javne površine grafitarji simbolično izražajo nagon po prvobitnem načinu sporočanja in izkazujejo svojevrsten upor proti oblikam množičnega komuniciranja.

Spontana aktivnost pisanja grafitov se odvija zunaj strogo omejenih kanalov družbeno zaželenega komuniciranja. Podobno jo opisujeta avtorja knjige Subway art, ki pravita, da je ameriško podzemlje komunikacijska mreža, kjer nastajajo imena in sporočila piscev grafitov, ki krožijo skozi mesto (Cooper in Chalfant, 1996: 23). Grafiti predstavljajo posebno obliko komuniciranja, ki zagotavlja anonimnost, neposrednost in necenzuriranost. Brezmejnost sporočanja, osvobojenega vseh predsodkov, grafitarjem dopušča, da javnosti sporočijo vse, česar si sicer ne bi upali ali pa jim to v javnosti ni omogočeno. Grafiti imajo vlogo nekakšnega lakmusovega papirja politične države določenih subkultur in skupin, ki nimajo dostopa do legitimnih množičnih medijev, kakršni so razmeroma dostopni uveljavljenim političnim subjektom.

Glede na to je treba poudariti, da s **pisanjem grafitov ljudje komunicirajo na dva načina, in sicer bodisi kot posamezniki bodisi kot pripadniki določenih družbenih skupin.**

Na začetku sistematičnih preučevanj so grafito pogosto opredeljevali kot specifično obliko izražanja ljudi, ki je značilna za urbani prostor. Na ta način naj bi se odražala določena identiteta, drugačna od tiste, ki prevladuje v družbenem okolju. Pisci grafitov naj bi s pisanjem in risanjem po zidovih poskušali sebi in svojim somišljenikom spremeniti mestni prostor v prijaznejšega.

Za mnoge grafitarje je pisanje po zidovih skrivni jezik, pravnomočna oblika samoizražanja, mestna kaligrafija zatiranih, politični izraz nasilja, protest proti krivičnosti in odtujevanje politično-gospodarskega reda (Walsh, 1996: 3).

Predstavili smo le nekaj najpogostejših teoretskih opredelitev fenomena grafit, ki se delno navezujejo na vsebinske grafito – predmet našega nadaljnjega proučevanja.

Natančno opredeljevanje pojma grafita povzroča precej težav, ki se pojavijo predvsem pri empirični analizi tega fenomena. Pri opredelitvi bomo izhajali iz osnovnih določujočih elementov, ki jih nameravamo upoštevati pri interpretaciji političnih grafitov:

- lokacija grafitov,
- različnost njihovih izraznih znakov,
- njihovo ustvarjanje na neformalen in neinstitucionaliziran način,
- usmerjenost grafitov na komuniciranje s širokim krogom ljudi.

»Glede na to grafite definiramo kot večpomensko izražanje z vrezovanjem, pisanjem in risanjem po zidovih in drugih javnih površinah, nenamenjenim tej dejavnosti. So neinstitucionalna in neformalna oblika komuniciranja posameznikov ali skupin, tako medsebojno kot s širšim družbenim prostorom« (Lalić in drugi, 1991: 35).

Grafiti se pojavljajo praktično povsod, v vsaki pismeni družbi in predstavljajo alternativo običajnemu načinu komuniciranja. Ob, denimo, pozornem spremljanju televizijskih posnetkov bojišč iz različnih predelov sveta, lahko v ozadju prizorov pogosto opazimo grafite. Tovrstni napisi običajno predstavljajo 'krik ljudstva', glas pripadnikov različnih gibanj, ki skušajo na ta način javnosti sporočiti nekaj, česar si pred televizijskimi kamerami morda ne bi upali ali pa jim represivni politični režim to onemogoča.

V nadaljevanju nas bodo zanimali grafiti kot alternativna politična praksa oziroma posebna oblika družbene participacije, s katero se posamezniki ali obstoječe nevladne (ne)formalne in (ne)institucionalizirane strukture odzivajo na temeljne družbeno-politično tematike.

3 POLITIČNI GRAFITI

»Politični grafiti se od drugih napisov in risb razlikujejo po eksplicitni vsebini, vezani na politiko⁶« (glej Lalić, 1991: 115). Napisi s politično vsebino so odraz konflikta nasprotujočih interesov med ustvarjalci in dominantnimi diskurzi oziroma institucijami, pri čemer je v očeh slednjih, poleg vsebine, konfliktna že sama navzočnost grafitov. Dominantnim diskurzom oziroma institucijam predstavljajo grafiti nefunkcionalne in neproduktivne elemente, nezdržljive z njihovo ideologijo. Grafiti simbolizirajo specifičen izraz uporniške države do dominantnih diskurzov oziroma institucij, katerih temeljna naloga je sicer zagotavljanje spoštovanja splošno sprejetih družbenih norm. Napisi na zidovih, ki pogosto nasprotujejo družbenemu in političnemu konsenzu, imajo vlogo političnega medija, ki izziva vladajočo ideologijo.

Eden od razlogov za nesprejemljivost tovrstnih grafitov so lahko vsebine, ki so zelo pogosto onkraj družbenega in političnega konsenza ali vladajoče ideologije, na kateri je utemeljen. Grafiti z neposredno politično vsebino vnašajo v urbani prostor novo kvaliteto, ki temelji na delovanju mimo obstoječih institucij države in dominantnih medijev. Glede na to, da se razviti svet sooča z volilno abstinenco, politično odtujenostjo, pomanjkanjem državljske kulture in družbene odgovornosti (Challenger, 1998), lahko kakršna koli politična razprava, vključno z grafiti, prispeva k politični socializaciji⁷ ter novi politični senzibilnosti in politični kulturi.

---

⁶ Politika je proces znotraj države ali organizacije (vključujoč vse vrste skupin, kot na primer družin) ki se ukvarja z vplivanjem na vsebino in izvrševanje ciljev, politik, itn., si zanje prizadeva, jim vlada (Jary in Jary, 1991: 480).

V bolj določenem, ožjem pomenu besede je politika delovanje oziroma aktivnost države pa tudi vse tisto snovanje, ki je naravnano na državo; v nekoliko širšem pomenu besede je politika vsako družbeno relevantno delovanje oziroma funkcioniranje, ki ima za svoj smoter urejanje osnovnega socialnega položaja ljudi oziroma družbenih skupin – bodisi v določeni družbi bodisi v meddržavni ali mednarodni skupnosti (Sruk, 1995: 256).

⁷ Politična socializacija je sleherno politično učenje, tudi nenačrtno in brez prisile, ki poteka vsak dan vse življenje. Politična socializacija je torej vseživljenjski, kontinuirani in neomejeni proces (Erjavec, 2000: 675).

Politični grafiti lahko predstavljajo, zaradi razmeroma nizkih stroškov produkcije, vpadljivosti, enostavnega izdelovanja, široke dostopnosti in trajnosti, učinkovito sredstvo za manifestacijo posameznikove ali skupinske ideologije.

Sporočila s politično vsebino imajo številne komunikacijske funkcije, ki jih lahko razumemo kot svojevrsten politični barometer, izraz nestrinjanja ali protesta, oglaševanja, političnega humorja, družbenega komentarja in celo vojnega psihološkega orožja

(<http://mukk.bme.hu/centre/conferences/reactivism/conferencepanels/document.2005-10-08.9368613313>, 5.12.2005).

Tovrstni napisi imajo vlogo alternativnega medija, ki dopušča prenos, reprodukcijo in kroženje političnih sporočil, sloganov in simbolov. Ti nastajajo v kontekstu družbene in politične neenakosti ter neenakega dostopa do družbenih virov in javnega prostora. Zavrlojo 'anonimnosti', ki jo ta medij dopušča, nastajajo necenzurirana sporočila, ki opozarjajo, pozivajo, protestirajo, komentirajo, oglašujejo, označujejo in podobno. Politični grafiti so pogost spremljevalec revolucij, socialnih nemirov in drugih oblik posameznikovega ali skupinskega nezadovoljstva, pri čemer gre za kreativno reakcijo na občutke nemoči in nepomembnosti ter za izzivanje institucionalnega nadzora. Pripadniki različnih družbenih gibanj uporabljajo grafitiranje kot načina za vplivanje na obstoječo družbeno oziroma politično realnost. Politične grafite lahko razumemo tudi v kontekstu širjenja političnega prostora, ki se duši v idealiziranju parlamentarne demokracije kot najbolj pravičnega in uravnoveženega sistema, ki pa v celoti ne odslkava realnih razmer v družbi.

3.1 Opredelitev političnega grafita

Na splošno predstavljajo politični grafiti eno od nekonvencionalnih oblik političnega delovanja posameznikov ali skupin, ki, za razliko od sodobne politike, običajno ni institucionalizirano, instrumentalizirano in osredotočeno na državo. Gre za alternativno politično prakso, ki odpira politični prostor v smislu javnega delovanja oziroma neinstitucionalne politike.

Gledano vsebinsko tovrstni grafiti tematizirajo predvsem države, politične stranke, ideologije ter politike. S pisanjem po zidovih se pogosto na neortodoksen in luciden način reagira na aktualne politične dogodke, predvsem na tiste, ki so pomembni za nadaljnji razvoj družbe (Lalić, 1991: 115).

Po mnenju Phillipsove vključujejo politični grafiti vsa nesankcionirana sporočila in znake politično aktivnih skupin ali / in državljanov, ki niso širše družbeno uveljavljeni ali prepoznavni, kot je bilo to na primer v času radikalnih študentskih gibanj (<http://www.graffiti.org/faq/graf.def.html>, 21.11.2005). Glede na to nas bodo v nadaljevanju zanimala vsa politična sporočila, slogani in simboli na javnih površinah, ustvarjeni na neformalen in neinstitucionalen način. Politični grafiti so za nas relevantni predvsem z vidika vsebine, lokacije in časa nastanka, medtem ko tehnika ustvarjanja ne igra pomembne vloge. Za razliko od slikovnih grafitov, kjer sta najpomembnejši tehnika ustvarjanja in kreativen razvoj sloga, je v sklopu političnih grafitov bistvena sporočilnost napisa oziroma simbola. Posledično bomo znotraj pričujoče raziskave upoštevali vse politične grafite, izdelane s pomočjo barv v razpršilih, kred, šablon, flomastrov ali katerih koli drugih pripomočkov. Pri tem bomo upoštevali dejstvo, da so lahko grafiti kombinirani z drugimi umetniškimi ali izraznimi oblikami, kot so to denimo plakati, stripi, letaki, časopisi in celo prometni

znaki.

Slika 2: Grafit na jumbo plakatu se je pojavil času množičnih demonstracij delavcev, študentov, dijakov, kulturnikov, javnih uslužbencev, upokojencev in številnih drugih nasprotnikov reform, ki so potekale 26. 11. 2005 v Ljubljani (Ljubljana)

Slika 3: Grafitarji se pri svojih sprejarskih izbruhih poslužujejo različnih lokacij, celo prometnih znakov (Ljubljana)

3. 2 Kratak oris zgodovine slovenskih političnih grafitov

Če se ozremo v preteklost političnih grafitov v Sloveniji, je treba razlikovati med političnimi grafiti, ki sovpadajo s predhodnimi teoretičnimi opredelitvami, in napisi, ki jih naročajo ali pišejo predstavniki vladajočih slojev. Teh ne uvrščamo med grafite, saj gre za uradne parole, različne stenske izdelke ob kampanjah za odločanje na referendumih in podobne napise, ki niso nastali kot spontan ali organiziran izraz upora s strani posameznikov ali skupin.

V zgodnjih povojnih letih je prišlo do prave invazije stenskih parol, kot so na primer »ŽIVEL TITO«, »ŽIVELA OF!«, »SMRT FAŠIZMU«, »SVOBODA NARODU!«, »SMRT NARODNIM IZDAJALCEM«, »TITO – STALIN«, »MI SMO ZA SAMOPRISPEVEK!«, »ŽIVELA ZK!«, »ŽIVELA JUGOSLAVIJA« in podobno. Vseh omenjenih in podobnih stenskih napisov, ki so jih, zlasti v propagandne namene, uporabljale vladajoče skupine ne uvrščamo med grafite. Razlog je predvsem v njihovi pretencioznosti in odsotnosti naboja družbene kritičnosti in kritike dominantnih diskurzov.

3. 2. 1 Pomen pank za razvoj prvih slovenskih političnih grafitov

Prvi slovenski grafiti, usmerjeni zoper dominantnim diskurzom oziroma institucijam, so se pojavili konec 70. let prejšnjega stoletja, ko se je pod vplivom angleških in ameriških dogajanj pri nas razvila prva prava rokavska subkultura - avtonomen življenjski stil – pank.

Pank je bil v Sloveniji pomemben tudi za širjenje avtonomnega javnega prostora za svobodno delovanje in ustvarjanje v državi, v kateri je bilo zelo malo prostora za sistemsko nepredvideno in neprilagodljivo. Poudarek ni bil na izgradnji pravičnejše družbe, temveč na večji realni svobodi, na delovanju mimo obstoječih institucij države (Punk pod Slovenci, 1984: 10). Prav grafiti so ena od oblik svobodnega izražanja in neposreden odziv na medijsko in kulturno dominacijo oblastne elite. S pankom so se pri nas prvič pojavile provokativne parole oziroma stenski napisi in eksplicitno politični grafiti, kot na primer »DOL Z RDEČO BURŽOAZIJO!«,

»KOMUNIZEM JE TEROR«, »DOL Z DRŽAVO!«, »MI SMO TITTOVI« (prečrtano in dopisano) »MI SMO SIDTOVI« (Ibid., 45).

Kot provokacija meščanski miselnosti so se tedaj pojavili tudi kljukasti križi – simboli nacifašizma, ki so jih represivni organi že na začetku njihovega pojavljanja odločno zatirali. Oblast je grafite doživljala kot pojav, ki presega meje vsake tolerantnosti. Eksplicitno politični in provokativni grafiti, ki so žalili socialistično moralo, so izginjali čez noč, medtem ko so bili grafitarji izpostavljeni budnemu nadzoru in vztrajnemu pregonu represivnih organov.

3. 2. 2 Afera JBTZ

Kljub zatrtju provokativnih gesel iz obdobja pankaa, grafiti s subverzivnim nabojem niso izginili. Kot nasprotovanje politično zaželenim grafitom je leta 1988, v času sojenja proti t. im. četverici in prebujanja narodne zavesti, prišlo do prave poplave grafitov. Sodni proces, v katerega so bili vključeni Janez Janša, Ivan Borštner, David Tasić in Franci Zavrl, ki se je aretaciji izognil, je imel poseben pomen v procesu demokratizacije v Sloveniji in prizadevanjih za njeno samostojnost v odnosu do zveznih jugoslovanskih oblasti. V času sojenja, ki je potekalo pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, so ljudje nepretrgoma protestirali pred stavbo vojaškega sodišča na Roški ulici, s čimer so izražali svoje nestrinjanje s sodnim procesom. Obenem so nezadovoljstvo nad JLA kot »varuhom« socialistične Jugoslavije in samim procesom, ki je bil simbol poskusov zveznih oblasti, da bi zatrle vse glasnejše zahteve po prenovi državne ureditve, pa tudi po večji samostojnosti Slovenije, med drugim izražali tudi s pisanjem političnih grafitov. Iz tega obdobja se je dlje časa ohranil napis »JANŠA, IVAN, TASIĆ«, razlog za to pa je verjetno v tem, da ne vsebuje sovražnega oziroma subverzivnega predznaka. Grafiti, povezani z afero »JBTZ«, so nastajali kot oblika protesta proti tedanji napeti politični situaciji.

Leta 1988 se je namreč prvič pojavila množična produkcija »proti-državnih« grafitov. Organi za notranje zadeve so oktobra 1988 v Sloveniji obravnavali 61 javnih "sovražnih" izpadov, od tega 25 primerov, ko so posamezniki napisali 64 "sovražnih" napisov, v katerih so žalili SFRJ, ZKJ in posamezne slovenske ali jugoslovanske politične voditelje. Verjetno ni treba poudarjati, da so bili napisi odstranjeni. Poseben

odnos so imeli organi oblasti do napisov, povezanih z JBTZ. Če niso imeli sovražnih predznakov, so ostali na zidovih (Hrastar, 1992: 30).

Politični grafiti so se, podobno kot danes, tudi v preteklosti pojavljali v času pomembnejših političnih dogodkov oziroma družbenih sprememb. S prvimi slovenskimi demokratičnimi volitvami je postalo pisanje grafitov nova praksa strankarskih (anti)kampanj. Zidove so tako na primer preplavili napisi "HREN GRE V NOS"⁸, "VOLITE GROSA" (glej Hrastar, 1992: 30).

Z razvojem civilnih pobud, gibanj in z zorenjem kritične zavesti so tudi grafiti dobivali vedno širši vsebinski okvir. Ob koncu 80. let prejšnjega stoletja so se denimo pojavili različni ekološki grafiti, povezani s černobilsko katastrofo. Eden od njih je bil grafit "ONI LAŽEJO – MI UMIRAMO" (poleg grafitu je bil narisana simbol za radioaktivnost, op. M. N.).

3. 2. 3 Nacionalistični grafiti

Po osamosvojitvi Slovenije se je še dodatno razmahnilo proti-jugoslovansko razpoloženje, ki je navdihovalo tudi grafitarje. Do diskreditacije prebivalcev nekdanjih jugoslovanskih republik je prihajalo že v zadnjih letih skupne jugoslovanske države, ko se je krepila slovenska želja po samostojni državi. Takrat je prišlo v političnem in javnem diskurzu do preobrata v opredeljevanju lastnega odnosa do ostalih Jugoslovancev. Slovenci so v relaciji do ostalih Jugoslovancev poudarjali medsebojne razlike, drugačnost mentalitete, prevelika odstopanja v kulturi in posledično nezmožnost sobivanja. Preobrat v političnem in javnem diskurzu se je tako rekoč moral zgoditi, da bi ideja o slovenski odcepitvi dobila široko podporo ljudstva.

Ena od posledic razmaha šovinističnega diskurza je bil pojav nacionalno nestrpnih in nasilnih grafitov, ki so vsebovali raznolike pejorativne izraze za t. im. "Neslovence"⁹.

---

⁸ Grafit je del predvolilne kampanje neodvisnega Marka Hrena.

⁹ V Sloveniji se je v 90. letih pojavilo in razširilo posebno poimenovanje v Sloveniji živečih pripadnikov narodov iz republik nekdanje Jugoslavije (Hrvatov, Srbov, Bošnjakov, Črnogorcev, Makedoncev in Albancev) - vsi so dobili eno ime – »Neslovenci«. To je bolj nevtralen izraz za tiste, ki so v šovinističnem diskurzu imenovani »Bosanci«, »Boskurji«, »Bosanderosi«.

Posledično so nastali grafiti "SMRT ČEFURJEM; JUŽNJAKI NA JUG ter podobni, ki so v prenovljeni obliki množično prisotni še danes in jih bomo natančneje interpretirali v nadaljevanju.

3. 2. 4 Feministični grafiti

Leta 1991, ko so po osamosvojitvi Slovenije ponovno oživele polemike o legitimnosti pravice žensk do svobodnega odločanja o rojstvu otrok oziroma do splava, je prišlo do feministično naravnane grafitarske akcije. V akciji, ki je služila kot odgovor na polemiziranje o pravici do odločanja o rojstvu otrok, je med drugimi nastal grafit »ŽENSKÉ PROTÍ NARODU - PRAVICA DO SPLAVA«.

Štiri leta kasneje je bila v sklopu aktivnosti ob Mednarodnih dnevih boja proti nasilju nad ženskami v središču Ljubljane in bližnji okolici izvedena feministična grafitarska akcija, v kateri je sodelovalo več ženskih skupin (lezbična skupina Kasandra, Ženska svetovalnica, Modra, Prenner klub). Akcijo so aktivistke izvedle v okviru tedaj delujočega Ženskega centra Metelkove. Vsebina napisov je bila v večji meri povezana z zahtevo po pravičnejši razporeditvi družbene moči in možnosti za uveljavitev žensk. V sklopu akcije so nastali naslednji napisi: »ODKAR SEM PREDSEDNICA, MOJ MOŽ UPORABLJA PERSIL«, »KO REČEM NE, MISLIM NE. TUDI KO REČEM JA, SI LAHKO PREMISLIM.«, »MOČ ME NE VZBURJA!«, »ŽENSKÉ, USTAVIMO AIDS: LJUBIMO SE Z DRUGIMI ŽENSKAMI«, »ŽENSKAM SLUŽBE, MOŠKIM ŠTEDILNIKE«, »STAR ČEBELJI PREGOVOR PRAVI, KDOR IMA MIŠICE, NIMA V GLAVI«, »NE ŠLATAJ ME, SEM TVOJA HČI«, »POSILJEVALCE PO POTREBI REŽEMO, PASIRAMO, MELJEMO - ŽENSKÉ V SODELOVANJU Z NARAVO«¹⁰. Vsebinsko zelo pomemben in za tedanji čas in prostor inovativen je bil predvsem grafitarski odpor proti vsakodnevemu (t. j. običajnemu, »normalnemu«) izkoriščanju ženskega dela emocij, ki je dosegel vrhunec z grafitom »IVAN, SKUHAJ SI ŽE TO PREKLETO KAVO! – MATI!«.

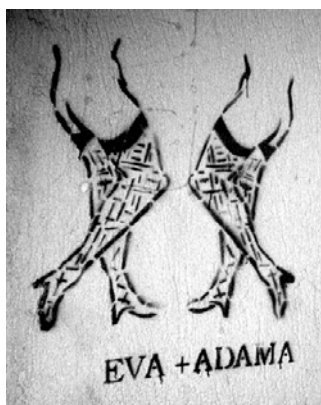
»Boskoti«, »Balkanci«, »Čapci«, »Čefurji«, »Jugosi«, »Južnjaki«, »Iči«, »Slovenci z državljanstvom« ipd. (Velikonja, 2002: 80).

¹⁰ Grafit vsebuje del pesmi in slogana iz tedaj popularne reklame za otroško hrano proizvajalca Fructal.

3.2.5 Proti-homofobni grafiti

Pojav prvih **proti-homofobnih grafitov** v Sloveniji je povezan z zgodovino kršitev človekovih pravic istospolno usmerjenih. Gre za zgodovino zahtev po enakosti in enakopravnosti, po polnopravnem državljanstvu in družbi, v kateri bi imeli lezbijke, geji in trans-seksualci enake pravice in odgovornosti kot ostali sodržavljanke in državljani.

Prvi proti-homofobni grafiti so se na zidovih in pločnikih Ljubljane in Maribora pojavili v drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja. Veliko grafitov iz tega obdobja se

je ohranilo zelo dolgo, nekaj celo do obdobja, zajetega v raziskavo. Gre za grafito »OPROSTI MAMA NIČ VNUKOV«, »MOŽ ME VARA Z DRUGO, JAZ PA NJEGA S TRETJO« in številne druge, ki so zajeti v pričujoči raziskavi.

Slika 4: Grafit akcije Dykes on the Street – Act on the Wall! oziroma v prevodu, Lezbe na ulici – dejanje na zidu (Ljubljana)¹¹

Leta 1997 je nekaj aktivistk lezbičnega gibanja izdelalo šablono ženskih nog, obutih v

čevlje z visokimi petami in oblečenih v mrežaste nogavice. K sliki so dodale napis EVA + ADAMA, ki je bil prav tako izdelan s šablono. Akcijo grafitiranja s pomočjo šablone, izvedenega na območju Ljubljane, so poimenovala Dykes on the Street – Act on the Wall! oziroma v prevodu, Lezbe na ulici – dejanje na zidu.

Slika 5: Napis na jumbo plakatu iz akcije Vozimo pametno!, na katerega so aktivistke dopisale »VOZIMO PAMETNO, TUDI LEZBIJKE SO NA CESTI«¹².

¹¹ Vir fotografije: <http://www.ljudmila.org/lesbo/lesbo/Lesbo1-8/lesbo1-7/02/foto/09.htm> (revija Lesbo, februar 1997: vstop, 4. 8. 2006).

S pomočjo šablone so na nekaterih bolj izpostavljenih mestih po Ljubljani izdelale provokativen strip z naslovom Zgodba o Evi in Adami ter nekaj drugih podobnih grafitov. Akcija simbolizira presek njihovih umetniških ambicij in politične jeze. Zanimiv grafit iz tega obdobja je še napis na jumbo plakatu iz akcije Vozimo pametno!, na katerega so aktivistke dopisale »VOZIMO PAMETNO, TUDI LEZBIJKE SO NA CESTI«.

Dve leti kasneje se je poleg vhoda v mariborsko knjižnico pojavil grafit »KJE SO KAKE LEZBIČNE KNJIGE??«.

Zraven je nekdo dopisal TUKAJ in napis usmeril s puščico. S pomočjo grafita je anonimna ustvarjalka opozorila na tedanje pomanjkanje lezbičnih knjig, ki so ga maja 2001 rešili z odprtjem Centralne lezbične knjižnice – lezbičnega arhiva v Ljubljani.

---

¹² Vir fotografije: <http://www.ljudmila.org/lesbo/lesbo/Lesbo1-8/lesbo1-7/02/foto/09.htm> (revija Lesbo, februar 1997: vstop, 4. 8. 2006).

4 POLITIČNI GRAFITI V NEKATERIH VEČJIH SLOVENSКИH MESTIH

V prejšnjih poglavjih teoretičnega dela naloge smo skušali predstaviti nekatera teoretična izhodišča in teoretične značilnosti političnih grafitov, ki jih v tem poglavju postavljamo pod vprašaj in jih preverjamo s pomočjo kvalitativne raziskave.

4.1 *Potek raziskave*

Za preverjanje veljavnosti hipotez smo uporabili kvalitativno¹³ metodo raziskovanja. V ta namen smo v šestletnem časovnem obdobju (2000 – 2006) iz mestnih zidov prepisali in fotografirali prek 400 napisov, sloganov in simbolov s politično vsebino. Pri zbiranju grafitov smo se omejili na nekatera večja slovenska mesta - Ljubljano, Kranj, Maribor in Celje. Izbira urbanih središč je bila pogojena predvsem z gostoto prebivalstva in frekvenco družbeno-političnih dogodkov, kar je pogosto, vendar ne nujno, povezano z večjo angažiranostjo grafitarskih aktivistov. Ob predpostavki, da preučevani grafiti predstavljajo alternativni politični medij, ki lahko na ta način bolj učinkovito funkcionirajo zgolj, če so locirani na prostorih z maksimalno vidljivostjo, je bilo iskanje napisov reducirano predvsem na najbolj pretočne ulice v središčih urbanih predelov. Glede na količino na novo pridobljenega gradiva za preučevanje, je frekvenca popisov in fotografiranja najpogosteje sovpadala s pomembnimi državnimi političnimi dogodki (volitve, obiski tujih državnikov, referendum in in podobno) in s političnimi krizami lokalnega ali tujega značaja (npr. manifestacije za solidarnost s tujci vseh vrst, ki so potekale v času javne razprave o prosilcih za azil v Sloveniji, akcije proti vključevanju Slovenije v zvezo NATO in podobno). Količina zbranih grafitov v določenem časovnem obdobju je delno povezana s pomembnimi družbenimi transformacijami, volilnim obdobjem ter drugimi dejavniki. V času t. im. politične stabilnosti je bilo opaziti manj novih grafitov kot v obdobjih, pomembnih za nadaljnji razvoj družbe, kar je lahko povezano z dejavnostjo aktivistov različnih

---

¹³ Kvalitativna metoda vključuje subjektivna gledanja, vzorce razumevanja in miselne sheme raziskovancev kot sestavni del njihovega »življenjskega sveta«. Kvalitativno raziskovanje ne posega po standardiziranih postopkih zbiranja podatkov in je tako usmerjeno predvsem v vodenje skupinskih diskusij, problemsko usmerjenih pogovorov, odprt intervju, nestandardizirano opazovanje ipd. (glej Toš, 1988: 202).

gibanj. V procesu zbiranja in analize simbolov in napisov nas ni zanimala frekvenca pojava enakih grafitov, temveč zgolj njihovo vsebinsko obeležje. Značilen antinativski grafit »NE NATO« se je denimo pojavil večkrat in v večih urbanih središčih. V sklopu analize smo, ob predpostavki, da so ponavljajoči napisi ali simboli plod večkratnega izpisovanja določenih grafitov s strani posameznikov ali skupine aktivistov, tovrstne grafite zabeležili zgolj enkrat. S pomočjo empiričnih spoznanj se lahko dokopljemo do zanimivih interpretacij o vsebini grafitov, avtorjih grafitnih izrazov ter njihovih interesih.

4. 2 Metodološke omejitve

Med potekom raziskave smo se soočali z nekaterimi metodološkimi omejitvami, ki so vplivale na potek analize. V nadaljevanju izpostavljamo problem nepoznavanja identitete grafitarjev, nezanesljivost interpretacije pomenov grafitov in umeščanja grafitov v čas. K delni odpravi omenjenih problemov so veliko pripomogli poglobljeni intervjuji, o katerih bomo govorili v nadaljevanju.

4. 2. 1 Anonimnost grafitarjev

Gre za anonimnost v smislu nepoznavanja najosnovnejših znakovnih razsežnosti (variabel), ki so predmet naše raziskave (slojna pripadnost, starost, spol, politični interesi, politična aktivnost). Poznavanje identitete grafitarjev omogoča natančnejši vpogled v dejansko vsebinsko obeležje preučevanih napisov. V obdobju raziskovanja smo naleteli na številne grafite, ki jih ne moremo uvrstiti v nobeno od vsebinskih kategorij grafitnih izrazov. Denimo, grafit »JUTRI JE ŠTRAJK« nam ne sporoča za katero stavko gre, kdo so udeleženci in kdaj naj bi oziroma je do nje prišlo. Omenjeni grafit nam brez poznavanja kontekstualnega ozadja ne pove ničesar. Razkritje identitete ustvarjalca je včasih predpogoj za interpretacijo grafita, zato je vsaka pomoč s strani avtorjev napisov še kako dobrodošla.

Grafitarji s posamičnim ali skupinskim pisanjem in risanjem po javnih površinah skrbno gradijo svoj imidž, izražajo mnenja, opominjajo ali opozarjajo, svoje izdelke občasno podpisujejo, vendar pa večinoma malokdo ve za njihovo pravo identiteto, saj se pisanje ali risanje po javnih površinah uvršča med prekrške, ki se kaznujejo z

denarno kaznijo ali celo z zaporom. Problem anonimnosti grafitarjev smo delno rešili z izvajanjem tako imenovanih odprtih intervjujev z nekaterimi grafitarji in poznavalci grafitov. Intervjuvanci so bili izbrani na podlagi neposrednih izkušenj s pisanjem grafitov ali dobrim poznavanjem t. im. grafitne scene.

4. 2. 2 Nezanestljivost interpretacije pomenov grafitov

Skoraj nemogoče je izslediti poreklo grafitov v smislu njihove izvorne pogojenosti – kot zavestnih ali nezavednih dejanj, ali kot zavestne ali nezavedne reakcije, če je govora o določeni konfliktni situaciji (v smislu iskanja izhoda iz te situacije) ali v globoki, individualni zakoreninjenosti te reakcije (ciljno-racionalne aktivnosti) (Leburić v Lalić, 1991: 60).

Eden od razlogov za nezanesljivost interpretacije pomenov grafitov je lahko tudi problem objektivnosti v družboslovnih raziskavah. Ta med drugim izvira iz dejstva, da je raziskovalec hkrati subjekt in objekt, opazovalec in udeleženec v družbenih skupinah, v dogajanjih in v procesih, ki so predmet njegovega proučevanja. Druge pomembne okoliščine, ki vplivajo na objektivnost so tudi osebni interesi in vrednostna usmerjenost raziskovalca, položaj raziskovalca v družbeni strukturi (njegova razredna, kulturna in celo rasna pripadnost) in odpor kot odziv na njegove rezultate. Gre za odpor konkretnih družbenih skupin, organizacij in institucij, ki nasprotujejo znanstvenemu, torej nujno objektivnemu in javnemu proučevanju družbenih problemov (Toš, 1988: 28 - 29).

Cilj raziskovalca je, da se čim bolj približa in seznanji z izvornim sporočilom, ki pa ni nujno enoznačno. Isto sporočilo, v našem primeru grafit, ima lahko več pomenov in ga je mogoče interpretirati na različne načine. Glede na to, da se lahko raziskovalčeve življenjske izkušnje popolnoma razlikujejo od izkušenj ustvarjalca grafitov, je pogovor z ustvarjalcem eden od ključnih mehanizmov razumevanja resničnega pomena vsebine grafitov. Predpogoj za verodostojno analizo grafitov je akumulacija kontekstualnih informacij, ki smo jih pridobili s pomočjo odprtih intervjujev in vsebin na spletnih straneh različnih slovenskih gibanj.

4. 2. 3 Časovna dimenzija nastajanja grafitov

Časovno umeščanje grafitov je pogosto oteženo, razen v primerih, ko se čas nastanka nedvoumno izraža prek vsebine napisa (glej sliki 6 in 7).

Slika 6: Poziv k demonstracijam proti NATO paktu, ki so potekale od 7 – 10. novembra 2002 v Ljubljani.

Slika 7: Poziv na manifestacijo za solidarnost s pribežniki in protest proti nestrpnosti, ki se je zgodil 21. februarja 2001 na Kongresnem trgu v Ljubljani.

Leburićeva in sodelavci so pri časovnem umeščanju splitskih grafitov uporabili večkratno beleženje napisov na istih lokacijah in v različnih časovnih obdobjih. Na ta način so dobili podatke o svežini barve razpršilcev, s katerimi so nastali grafiti (Lalić, 1991: 61). Časovna dinamika nastajanja napisov, ki se vsebinsko navezujejo na specifično družbeno-politično dogajanje, je običajno precej predvidljiva. Problematično je predvsem datiranje t.im. 'brezčasnih grafitov', ki bi jih lahko na podlagi vsebine uvrstili v katero koli časovno obdobje. Tak grafit je na primer »DEMOKRACIJA JE NAŠA UTOPIJA!!!«, ki bo z vidika raziskovalca in nenazadnje ustvarjalca tovrstnih napisov vedno aktualen.

Časovna dimenzija nastajanja grafitov je precej pomembna, saj ima lahko grafit v nekem drugem času popolnoma drugačen pomen kot ga ima danes. Denimo, grafit »ZA TITA I PARTIJU« (poleg grafita sta bila dorisana srp in kladivo, op. M. N.) bi imel verjetno v času življenja jugoslovanskega maršala drugačno konotacijo kot jo ima danes.

4. 3 Poglobljeni intervjuji

Ugotovitve teoretičnega dela smo skušali ponovno preveriti in nadgraditi s pomočjo poglobljenih intervjujev, na podlagi katerih smo skušali ugotoviti posamezne mehanizme in procese, ki opredeljujejo značilnosti predmeta raziskave.

Intervjuji so ena izmed pomembnih kvalitativnih metod družboslovnega raziskovanja. Miller in Salkind (2002: 202) navajata tri oblike intervjujev: poglobljeni intervju, osredotočeni intervju in prosta zgodba.¹⁴ V pričujoči analizi smo se odločili uporabiti metodo poglobljenega intervjuja, v katerem smo uporabili odprta vprašanja, ki smo jih razdelili v posamezne sklope. Intervjuji so bili le delno strukturirani, saj niso sledili natančno določenim vprašanjem. V primeru, ko so bile informacije, ki so nam jih podali sogovorniki o posameznih sklopih preskope oziroma premalo podrobne, smo se uporabili podvprašanja, ki so bila prav v ta namen pripravljena vnaprej. Pogovore smo usmerjali tako, da smo z njimi dobili čim več informacij o vsebinskem pomenu političnih grafitov, okoliščinah ustvarjanja in njihovih avtorjih. Za sogovornike smo izbrali predvsem grafitarje ter dva posredna udeleženca grafitne scene v smislu dobrega poznavanja avtorjev grafitov ter pomena njihovih vsebin.

Intervjuji so trajali od 30 do 50 minut in so bili opravljeni v časovnem obdobju od 1. 6.2000 do 12. 6.2006. Izvedeni so bili v pisarnah ali lokalih. Vsi intervjuji, z izjemo enega, so bili posneti na diktafon in kasneje zapisani na podlagi zvočnih zapisov. Eden od intervjujev je bil na željo intervjuvanca posredovan po elektronski pošti. Nekateri intervjuji so bili, na željo udeležencev raziskave, poslani v avtorizacijo. Vsi intervjuji so bili, tam kjer je bilo to potrebno, zaradi lažjega razumevanja in posledično interpretacije izjav, spremenjeni v knjižni jezik.

Intervjuvanci so bili vnaprej obveščeni o namenu raziskave. Štirje od intervjuvanih so izrazili željo po anonimnosti, ostalih pet pa je privolilo v razkritje identitete. Intervjuvanci bodo v nadaljnjem besedilu označeni zgolj s črkami, ki smo jih izbrali po naključnem vrstnem redu (npr. oseba A, B, C, D).

Sklopi intervjuja:¹⁵

- splošen odnos do grafitov
- motiv za ustvarjanje grafitov

---

¹⁴ Več o intervjuju kot metodi zbiranja podatkov glej v Miller in Salkind (2002), Jensen in Jankowski (1991).

¹⁵ Vprašanja za intervju so dostopna v prilogi.

- lokacija ustvarjanja grafitov
- način ustvarjanja grafitov
- doživetja, povezana z ustvarjanjem grafitov.

4.4 Intervjuji z avtorji in poznavalci političnih grafitov

Natančna ocena o številu ustvarjalcev političnih grafitov V Sloveniji ni mogoča. Pisanje ali risanje po fasadah zgradb, ograjah in na drugih javnosti dostopnih krajih je lahko za posameznika enkratno ali ponavljajoče dejanje. Večina ustvarjalcev že zaradi narave početja, ki je po Zakonu o prekrških zoper javni red in mir opredeljeno kot prekršek, komunikacije prek grafitiranja ne razglaša javno. Posledično je grafitarje razmeroma težko izslediti, zato je bil izziv pri iskanju primernih sogovornikov za raziskavo še toliko večji. Kljub težavam pri pridobivanju primernih sogovornikov, smo se v sklopu raziskave osredotočili na intervjuvanje peščice grafitarjev, ki so privolili v sodelovanje, pri čemer je bil naš glavni namen razsvetliti njihovo subpolitično in subkulturno ustvarjalnost.

Osnovno merilo za izbiro sogovornikov je bila neposredna udeležba pri kateri od akciji pisanja političnih grafitov ali dobro poznavanje grafitne scene oziroma ustvarjalcev katere koli vrste političnih grafitov.

Informacij, ki smo jih pridobili neposredno od grafitarjev, ne moremo in ne smemo posplošiti na vse ostale ustvarjalce političnih napisov, saj je vzorec intervjuvancev premajhen. V raziskavi prav tako ne moremo govoriti o reprezentativnem vzorcu, saj je bolj ali manj aktivnih grafitarjev precej več kot smo jih uspeli zajeti v raziskavo. Kljub vsemu je treba pri tem poudariti, da so intervjuji v veliki meri pripomogli k večji objektivnosti v fazah interpretacije rezultatov, ki smo jih pridobili z raziskavo.

V nadaljevanju raziskave predstavljamo analizo poglobljenih intervjujev, pri katerih je sodelovalo devet posameznikov.

4.4.1 Identiteta ustvarjalcev grafitov

V zvezi z identiteto udeležencev raziskave nas je zanimala predvsem njihova starost, izobrazba in nekateri drugi dejavniki, kot sta med drugim delovni status in morebitna

vključenost v proces izobraževanja. Intervjuvance bomo razlikovali glede na anonimne in tiste, ki so privolili v razkritje identitete. V raziskavi so sodelovali:

Nataša Velikonja, aktivistka lezbične sekcije pri ŠKUC-u, sociologinja in samostojna kulturna delavka. Velikonja se med drugim ukvarja tudi s pesništvom, prevajalstvom, pisanjem esejev. V času našega raziskovanja je bila koordinatorica Centralne lezbične knjižnice v Ljubljani. Velikonja ne grafitira, je pa dobra poznavalka (proti)homofobnih grafitov. V sklopu intervjuja nam je posredovala veliko koristnih informacij o grafitih z lezbično in gejevsko tematiko. V nadaljevanju bomo njene izjave označevali z veliko tiskano črko **A**.

Mojca Urek je predavateljica na Fakulteti za socialno delo. V 90. letih prejšnjega stoletja je bila aktivna v različnih ženskih projektih v okviru Ženskega centra na Metelkovi in na področju dezinstitutionalizacije psihiatrije. Leta 1995 je sodelovala v feministični akciji v Ljubljani, v kateri so nastali feministični in lezbični grafiti. Urekova je avtorica enega od medijsko najbolj odmevnih grafitov »IVAN, SKUHAI SI ŽE TO PREKLETO KAVO! – MATI.«. V nadaljevanju bomo njene izjave označevali z veliko tiskano črko **D**.

Renata Šribar je zasebna raziskovalka na področju sociologije in kulturne pornografije, feministična aktivistka in teoretičarka. Njeno aktualno raziskovalno področje je regulacija pornografije, ženska utelešanja in de/konstrukcije užitka (<http://dpu.mirovni-institut.si/sribar.php>, 1.6.2006). Šribarjeva je, tako kot Urekova, leta 1995 sodelovala v prvi večji feministični grafitarski akciji v središču Ljubljane. V nadaljevanju bomo njene izjave označevali z veliko tiskano črko **G**.

Dr. Andrej Kurnik je docent na Fakulteti za družbene vede, na Oddelku za politologijo, teoretsko-analitska smer. Je član kolektiva *Politični laboratorij*, ki je prevedel »*Imperij*« avtorjev Michaela Hardta in Antonia Negrija v slovenski jezik. Aktiven je v komunikacijsko-aktivističnem projektu *Dost je!* in v evropskih mrežah družbenega prekariata ter migrantskih gibanj (<http://dpu.mirovni-institut.si/kurnik.php>, 1.6.2006). V času študija je sodeloval v nekaterih grafitarskih akcijah in ima nekaj izkušenj z grafitiranjem. V nadaljevanju bomo njegove izjave označevali z veliko tiskano črko **H**.

Udeleženci raziskave, ki ne želijo biti imenovani, so naslednji:

Anonimno grafitarko bomo označili z veliko tiskano črko **E**. V času intervjuja, ki je bil izveden leta 2001, je bila študentka podiplomskega študija. Danes je oseba E pridobila naziv doktorice znanosti in deluje kot samostojna raziskovalka. Sodelovala je v več grafitarskih akcijah v sklopu anti-natovske kampanje, demonstracij proti pribežnikom, v času »Festivala upora« ob srečanju Busha in Putina, v času javnih polemik o spornih izjavah dr. Janeza Ruglja v intervjuju za revijo Sodobnost in podobno.

Anonimnega grafitarja bomo označili z veliko tiskano črko **F**. Tudi njega smo intervjuvali leta 2001. V tem času je bil dodiplomski študent. Oseba F je, podobno kot oseba E, sodelovala v več grafitarskih akcijah v okviru proti-natovske kampanje, demonstracij proti pribežnikom, v času javnih polemik o spornih izjavah dr. Janeza Ruglja v intervjuju za revijo Sodobnost. V sklopu proti-natovske kampanje je sodeloval tudi v akciji *ReciNeNato* ob gostovanju urednika »Nato Rewiew« Christopherja Benetta na FDV.

Osebi, ki ju bomo poimenovali z velikima tiskanima črkama **B** in **C**, sta aktivna člana Social-anarhistične federacije (SAF). Oseba B, skupaj z nekaterimi drugimi člani, v okviru SAF-a ustvarja grafite, ki običajno niso neposredno povezani z aktualnimi političnimi dogodki.

Iz podatkov o udeležencih raziskave lahko razberemo, da gre za pretežno izobražene ali celo nadpovprečno izobražene posameznike, ki so, kar zadeva poznavanja slovenskega političnega prostora, zelo podrobno obveščeni, tako rekoč poznavalci. Nekatere od njih bi lahko, glede na udeležbo v mnogih akcijah, demonstracijah in manifestacijah, označili za politične aktiviste. Starostni razpon sogovornikov je dokaj širok, saj sega od 25 do 40 let. Natančnejših podatkov o socialnem poreklu in drugih značilnostih sogovornikov nam ni uspelo pridobiti.

Na vprašanje o svoji identiteti oziroma identiteti grafitarjev so intervjuvanci odgovorili naslednje:

A – »Lezbične grafitke so ustvarjale lezbične aktivistke, ki so bile hkrati aktivne tudi znotraj feministične skupine, ustanovljene pred nekaj leti. Gre za aktivistke lezbičnega gibanja, ki so se kasneje vključile tudi v akcije proti mučenju živali, protiglobalistične akcije in akcije v zvezi s pravico do svobodnega odločanja o rojstvu otrok.«.

B – »Smo socialni anarhisti. Gre za življenjski stil, ki ga živimo anarhisti. Večina je študentov, nekaj pa je tudi starejših. Del SAF-a predstavljamo anarho-sindikalisti, ki smo se od njega odcepili, vendar smo še vedno podporni člani SAF-a. SAF ni uradno registrirana organizacija, zato točno število članov ni znano. V organizaciji smo moški in ženske enakomerno porazdeljeni. Večina je podpornih članov. Grafitke izven Ljubljane so najverjetneje napisali naši člani ali simpatizerji.«.

C – »Veliko članov, zlasti anarho-sindikalistov, se je kasneje včlanilo v sindikate samo-organiziranega delavstva. Drugače pa so naši člani pretežno mladi in ne vedno študentje. Nekaj od njih je tudi zaposlenih. Izjemoma se v SAF-u pojavi tudi kakšen starejši akademik.«.

D – »Akcija je bila izvedena v okviru tedaj delujočega Ženskega centra Metelkove. V njej je sodelovalo več ženskih skupin (lezbična skupina Kasandra, Ženska svetovalnica, Modra, Prenner klub), ki so se pozneje združile v Avtonomne ženske skupine s sedežem v Ženskem centru na Metelkovi. Drugače pa so veliko grafitov z lezbično tematiko, ki smo jim bili priča v drugi polovici devetdesetih v Ljubljani in drugih slovenskih mestih, napisale posameznice, ki so bile aktivne v drugih skupinah ali projektih znotraj gejevske in lezbične scene. Med seboj smo se poznale, vendar naše grafitarske akcije niso bile neposredno povezane. Ko smo izvedle omenjeno akcijo, smo bile stare od dvajset do trideset let in nekaj čez. Akcija ni bila povezana toliko s starostjo, kot z aktivizmom, ki je bil takrat bolj živahen.«.

E – »Tematike, s katerimi se ukvarjamo, podpira manjšina posameznikov, ki delujejo na različnih nivojih. Gre za bolj ali manj intelektualno manjšino, ki je kritična do dogodkov v Sloveniji in drugod po svetu. Lahko se opišem samo prek tega, kako delujem, razmišljam, ustvarjam itn. Delujem na dveh nivojih, in sicer formalnem in neformalnem. Formalno delujem prek publikacij, knjig, člankov, predavanj in drugih

javnih nastopov. Po mojem mnenju je dobro, da kombiniraš oba nivoja. Posebnost stenskih napisov je, da se ti pod njimi ni potrebno podpisovati, saj naj bi bila njihova vsebina že sama po sebi dovolj jasna. Pri tem ni pomembno, kdo je ustvarjalec in kateri skupini pripada. Po mojem mnenju je to irelevantno. Prav tako se mi ne zdi pomembno iskanje identitete v smislu ali sem ali nisem aktivist.«.

F – »Grafitarji večinoma niso redno zaposleni, ne gradijo kariere, so po mišljenju komunisti, so solidarni in družbeno osveščeni. To so ljudje, ki si želijo, da bi vsi lepo živeli.«.

4. 4. 2 Splošen odnos do grafitov

Glede na dejstvo, da je večina intervjuvancev že sodelovala v eni ali več grafitnih akcijah, nas je zanimalo, kako doživljajo grafito oziroma kakšen odnos gojijo do njih. Široko zastavljeno vprašanje se je posredno nanašalo tudi na izkazovanje lastne motivacije, želja in potreb, ki jih morda skušajo nekateri od njih zadovoljiti s pisanjem grafitov. Navajamo odgovore:¹⁶

A – »Grafiti so gotovo pomemben politični medij za skupine, zlasti tiste, ki nimajo dostopa do drugih javnih medijev, ali pa jim njihov življenjski stil ne dopušča drugačnega načina delovanja. Gre za delovanje na subkulturni ravni, ki pa se gotovo odraža tudi na kontra-kulturni ravni. Zame osebno predstavlja grafit popolnoma dodelano politično mnenje in ima zelo močne urbane konotacije. Grafiti so zame popolnoma legitimno sredstvo izražanja, ne glede na njihovo vsebino. Grafiti predstavljajo neke vrste zgodbe, ki so prepuščene bralcem in njihovim interpretacijam. To je neizogibno.«.

D – »Grafit je zelo pripraven medij, prek katerega lahko neposredno na ulici nagovoriš veliko ljudi. Je tudi zabaven, kreativen medij. Grafit je zame sporočilo o določeni ideji, razmišljanju. Grafiti pripovedujejo o bivanju, življenju nekoga in so pogosto izraz protesta proti neki stvarnosti. Meni osebno so vseč izvorni grafiti s

---

¹⁶ Črke, razporejene po abecednem redu, od A do H, predstavljajo šifro grafitarja, ki ni povezana z njegovim dejanskim imenom.

humorno in ironično obarvano vsebino, in tisti, iz katerih veje neka osebna nota, medtem ko se me smrtno resne parole večinoma ne dotaknejo.«.

E – »Grafiti so po mojem mnenju nasilni vdor v medije. Njihova interpretacija je odvisna od vsakega posameznika posebej. Gre za vzpostavitev direktnega kontakta z mimoidočimi. Grafiti lahko nanje učinkujejo negativno že zaradi same forme. Vsebina morda že zaradi tega ni tako pomembna, ker je izražena prek grafita. Obratno pa lahko grafit funkcionira kot provokacija ali šok ter na ta način doseže svoj namen.«.

F – »Grafit ne stoji sam zase, temveč podpira nekaj, kar se sporoča tudi skozi druge medije. Ali to sporočaš sam ali to sporoča kdo drug. Grafit je forma, v katero navadno zapakiraš nestrinjanje z določenimi zadevami, predlagaš alternative oziroma opozarjaš na stvari, s katerimi se ne strinjaš. Govorimo o političnih grafitih, ki opozarjajo na nestrinjanje z oblastmi ali pa na tiranijo večine nad manjšino. Z grafitom opozoriš: 'Wake up folk!'«.

G – »Grafitarska kampanja je na simbolnem nivoju združevala mnogo reči: uzurpirale smo ulice in to ponoči, ko je eksterier že prislovično bolj nevaren. Javno smo izgovorile tisto, kar mora biti glede na prevladujoče norme potlačeno. Zelo pomemben je bil način, kajti nočna in nelegalna akcija je v nasprotju z normirano žensko potrpežljivostjo, milino in podredljivostjo. In še to – grafiti zahtevajo, ne prosijo. Tudi to je bilo tedaj za nas pomembno. Nekateri se sicer nismo strinjale z nekaj brutalnimi grafiti naših kolegic, vendar smo ugotovile, da je pristop pač demokratičen – če katera čuti, da se mora upreti na tak način, tudi v redu. Pomembna je možnost avtonomnega izražanja.«.

H – »Grafitiranje se mi ne zdi politično močan medij, saj ljudje nanj niso tako pozorni. Prav tako mi ni preveč simpatična vsebina grafitov. Morda zato, ker so preveč eksplicitni. Nekateri od njih izstopajo, ker so dobri. Danes je poplava grafitov z relativno nepriljubeno vsebino. V času kampanje vstopa Slovenije v Nato so se pojavili nekateri blazno zanimivi grafiti. Pri grafitih je zanimivo, če odražajo neko stanje, pri čemer ne gre za neko usmerjeno, organizirano akcijo. Definitivno je to ena od možnih form izražanja, ki ima že sama po sebi neko privlačnost. Ko grafitiraš,

vendarle krši določene konvencije. To je na nek način dejanje nepokorščine. Grafiti so odraz urbane kulture. Pri tem ne gre samo zato, da se grafitira, ker se drugje ne moreš izraziti. Grafiti so namreč izrazno sredstvo, ki je že samo po sebi privlačno. Zame so grafiti močan vir komunikacije v primeru, če postane platforma tako široka, da vsak znotraj nje piše grafite. Zdi se mi, da se je do sedaj to zgodilo samo enkrat, in sicer v času kampanje Rec'i ne Nato. Sicer pa se mi zdi, da ne pride dlje od marketinga. Grafiti, ki jih ustvarjajo v sklopu marginaliziranih skupin, so zame plod pozitivnih akcij, ker sporočajo nekaj, pred čimer si družba zatiska oči. To so na primer lezbični grafiti. Mene grafiti ne pritegnejo, ker so zunaj kontekstov in ker so dostikrat napisani na lokacijah, kjer jih je lahko napisati.«.

Iz odgovorov lahko razberemo pretežno pozitivno naravnost do političnih grafitov, kar niti ni presenetljivo, saj večina vprašanih grafite uporablja kot enega od medijev komunikacije. Intervjuvanci grafite doživljajo kot eno od bolj ali manj radikalnih oblik politične participacije. Grafite opisujejo kot pomemben političen medij, legitimno sredstvo za izražanje nestrinjanja, eno od možnosti avtonomnega izražanja, dejanje nepokorščine ter izraz urbane kulture, pri čemer gre za kritično refleksijo obstoječe družbene oziroma politične realnosti.

4. 4. 3 Motiv za pisanje grafitov

Z vprašanjem o razlogih oziroma motivih za pisanje grafitov smo skušali izvedeti, kateri dejavniki vplivajo na individualno ali skupinsko produkcijo političnih sporočil. Glede na hipotezo raziskave, izhajamo iz predpostavke, da so politični grafiti odraz konflikta nasprotujočih interesov med skupnostjo ustvarjalcev (grafitarji) in reprezentativnimi nosilci oblasti. V nadaljevanju podajamo odgovore.

A – »Grafiti z lezbično in gejevsko vsebino so med drugim namenjeni tudi njim samim, pri čemer gre za neke vrste socializacijo homoseksualno usmerjenih posameznikov. To so mladinske tematike o homoseksualnosti, o čemer nimajo mladi praktično nobene informacije. Zanje je prav gotovo dobro, da naletijo na kakšen grafit in se na ta način seznanijo z drugačno interpretacijo. V Legebitri, mladinski skupini za geje in lezbijke, so z namenom vzpostavitve stika z istospolno usmerjenimi mladimi, izdelali nalepke, ki so jih lepili na javnih mestih. To je pomembno za

informiranje mladih o tem, da obstajajo skupine, ki se jim lahko pridružijo. Gre za dve vrsti medija, politično usmerjenega in informativnega.«.

B – »Pisali smo jih v času polemik o t. im. izbrisanih, pred vstopom Slovenije v NATO in EU. V času zadnjih parlamentarnih volitev smo grafitirali po jumbo plakatih.«.

C – »Grafito ustvarjamo zaradi različnih razlogov; v času večjih političnih reform, ob prevladi leve ali desne politične usmeritve itn.«.

D – »Grafitarska akcija, o kateri govorimo, je bila, kot rečeno, del dejavnosti Ženskega centra v neposredni povezavi z Mednarodnimi dnevi boja proti nasilju nad ženskami, ki smo jih nekaj let tradicionalno obeležile s kulturno manifestacijo pred Prešernovim spomenikom. Prva feministična grafitarska akcija, izvedena leta 1991, je bila morda bolj neposredno motivirana z aktualnimi dogodki, ki so takrat ogrozili pravico do splava. S tem grafitom¹⁷ smo želele predvsem opozoriti na subtilno nasilje predpisanih spolnih vlog. S to znano Cankarjevo črtico o kavi je, kot vemo, zraslo veliko generacij osnovnošolk in osnovnošolcev. Grafit je predstavljal reakcijo na slovensko kulturno travmo – ki je vidna tudi v tej črtici, skozi katero se neskončno reproducirajo nove generacije 'maminih sinčkov', ki se kopljejo v občutkih krivde do svojih požrtvovalnih mater. Pravzaprav smo skušale z grafitom nagovoriti prav matere, ki naj že enkrat zavržejo 'kavo' in se začnejo ukvarjati s čim bolj zabavnim kot je ustrežljivost do svojih otrok.«.

E – »Moji grafiti oziroma grafiti, ki jih ustvarjamo v okviru skupine enako mislečih, predstavljajo eno od možnosti opozarjanja na zadeve, ki se dogajajo v Sloveniji in drugod po svetu. Po mojem mnenju je ta način opozarjanja precej funkcionalen. Namen grafitiranja je opozarjanje in osveščanje javnosti ter hkraten poziv z zahtevo po spremembah. Na ta način želimo javnosti sporočiti, da nam ni vseeno.«.

F – »S političnim grafitom poskušam vplivati na širše množice, da se zbudijo in začnejo razmišljati s svojo glavo. Z grafiti na zelo neposreden, provokativen in

---

¹⁷ Gre za medijsko oziroma javno znan grafit »IVAN, SKUHAJ SI ŽE TO PREKLETO KAVO! – MATI.«.

pretiran način še dodatno opozoriš. Z grafiti se spreminjajo mala mnenja in se sprožajo razmišljanja, pa čeprav za 15 sekund. Ljudje se ustavljajo in o sporočilu razmišljajo. To je pomembno predvsem za tiste, ki še niso opredeljeni ali pa niso naših mnenj. Grafit lahko spremeni majhne delčke.«.

G – »Formalni namen je bila urbana alternativna konsolidacija z mednarodnim tradicionalnim novembrskim dogajanjem – t. j. dnevi boja proti nasilju nad ženskami. Na intimnem nivoju je šlo za več motivov. Odpor, jeza, dialektika nemoč - moč ali pa zgolj izražanje nakopičene in do tedaj še ne artikulirane sile. Kot se je dalo sklepati iz tedanjih pogovorov med nami, ko smo hotele s subverzivno akcijo občutek nemoči v razmerju do prevladujoče patriarhalne matrice preobrniti sebi v prid.«.

H – »Včasih se odpre diskusija o kakšni zadevi in posledično se ta zadeva pojavi tudi na zidovih. Pogosto gre za določena vprašanja, ki se odpirajo v družbi in se na njihovi osnovi ustvarjajo grafiti.«.

Respondenti so izpostavili dva poglavitna razloga za nastanek političnih grafitov. Gre za izražanje političnih prepričanj (izražanje odpora, jeze, nakopičenih in do tedaj še neartikuliranih idej, diskusija, poziv z zahtevo po spremembah, opozarjanje na zadeve, ki se dogajajo v Sloveniji in drugod po svetu) in komunikacijo z javnostjo (opozarjanje, osveščanje, vplivanje, informiranje, socializacija, nagovarjanje).

K pogostim motivom za pisanje političnih grafitov sodijo še pomembnejši politični dogodki. Intervjuvanci so navedli grafitiranje v času večjih političnih reform, polemik o t. i. izbrisanih, parlamentarnih volitev, pred vstopom Slovenije v zvezo Nato in EU ter pred mednarodnimi dnevi boja proti nasilju nad ženskami.

4. 4. 4 Lokacija ustvarjanja grafitov

V sklopu vprašanja o umeščanju grafitov na urbanih površinah so nas zanimala specifične lokacije, ki se jih poslužujejo grafitarji. Odgovore navajamo v nadaljevanju.

B – »V centru Ljubljane smo se, če se je le dalo, izogibali pisanju po privatnih hišah. Grafitiranje v centru mesta, ob obrežju Ljubljanice, pa je že uveljavljena lokacija.«.

D – »Grafitirale smo ob obrežju Ljubljance, na Drami, Ljubljanski banki, Inštitutu za varovanje zdravja, na Šuštarškem mostu. Lokacija grafitiranja je verjetno povezana z določenim obdobjem, ko je bilo žensko gibanje, če mu lahko tako rečemo, bolj vezano na Ljubljano.«.

E – »Zaenkrat smo grafitirali samo v centru Ljubljane, čeprav nameravamo v prihodnosti izvesti tudi akcije v Šiški, Bežigradu, celotni Tržaški ulici do konca Viča ter Trnovem. Pri grafitiranju smo vedno izbirali najbolj vidne lokacije v centru mesta, na katerih je bilo mogoče napisati grafit. Pri tem smo se, v kolikor je bilo mogoče, izognili znamenitim lokacijam kot so kulturni spomeniki itn. Grafite smo večinoma pisali na razpadajoče omete hiš v centru mesta in sicer na lokacije, na katerih še nismo ustvarjali. Sporočilo je treba javnosti posredovati takrat, ko je nek družben problem aktualen. Če bi se vsakič znova spraševali, katera stena je najbolj primerna za grafit, in na kakšen način ga bomo napisali, bi bila realizacija prepozna. Akcijo je treba izvesti takrat, ko je problematika zares vroča.«.

F – »Lokacija mora biti vidna. To je center mesta, zid, ki ni čisto bel. Če nekdo redno skrbi za zid, to pomeni, da bo ta grafit kmalu prebarvan. Računali smo na to, da se ne bi kdo preveč zbal za estetiko mesta. Grafiti kvarijo estetiko. Meni se zdi vsebina pomembnejša od izgleda zidu.«.

H – »V Ljubljani imajo grafiti neko domovinsko pravico. V vsakem mestu se in se bodo vedno pojavljali grafiti. Grafiti pridejo bolj do izraza v manjših mestih. V Mariboru je recimo prevratniško, da pišeš grafite, saj gre tam za večjo socialno kontrolo. V Ljubljani lahko grafit napišeš praktično kjerkoli.«.

Iz odgovorov lahko povzamemo, da so ustvarjalci političnih napisov pri izbiri lokacije običajno usmerjeni na predele urbanih površin, za katere je značilen večji pretok ljudi. Izbira lokacije je nedvomno povezana z vidljivostjo grafita s strani mimoidočih. Grafitarji lahko predpostavljajo, da bo grafit, ustvarjen na prometno izpostavljeni javni lokaciji, dosegel večji učinek, saj je na ta način bolj usmerjen k stiku s širšim družbenim okoljem. Glede na to, da je večina sogovornikov do sedaj grafitirala

pretežno na območju Ljubljane, so izpostavili predvsem nekaj lokacij v središču mesta in bližnji okolici.

Nekateri avtorji grafitov se pri izbiri lokacije izogibajo pisanju po zasebnih prostorih in kulturnih spomenikih in s političnimi sporočili raje zaznamujejo javne površine.

4. 4. 5 Način ustvarjanja grafitov

V zvezi z načinom ustvarjanja grafitov so nas zanimali potek akcije, tehnike pisanja, čas ustvarjanja in število udeležencev posamične akcije. Intervjuvanci so nam zaupali svoje izkušnje, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

4. 4. 5. 1 Potek akcije in tehnike ustvarjanja

Glede na dejstvo, da se grafitiranje na javnih površinah uvršča med prekrške ali, v nekaterih primerih, celo med kazniva dejanja, so dobre predhodne priprave bistvenega pomena za uspešno izvedbo akcije. V tem kontekstu nas je zanimal natančen potek akcije, ki vključuje tudi tehnike ustvarjanja. Tehnike grafitiranja so precej raznolike in odvisne predvsem od ročnih spretnosti oziroma volje avtorja grafitu. Poznavalci grafitov in avtorji so nam posredovali naslednje informacije:

A – »Dekleta, ki ustvarjajo te grafite, se poslužujejo različnih načinov. Leta 1997 so izdelala šablono ženskih nog, obutih v čevlje z visokimi petami in oblečenih v mrežaste nogavice. K sliki so dodale napis POHODIMO STEREOTIPE, ki je bil prav tako izdelan s šablono.«.

B – »Izogibamo se predvsem lokacij v bližini lokalov. Pozorni smo tudi na mimoidoče. Ko gremo v akcijo, si damo kapo čez oči. Okrog lokacije, predvidene za grafitiranje, se postavijo ostali udeleženci akcije, ki nas opozarjajo na policijske patrolje. V večini primerov eden ustvarja, drugi pa na vseh vogalih stražijo. Opozorilni znak je žvižg. Pred akcijo si naredimo zemljevide primernih lokacij za grafitiranje, skiciramo primerne prostore za umik ter preučimo, kateri prostori bi bili primerni za posamične grafite. S seboj vzamemo tudi seznam potencialnih grafitov. Običajno bežimo s kolesi. Barve v razpršilcu nikakor ne smeš pustiti ob grafitu, saj so na njem prstni odtisi.«.

D – »Pri delu smo se menjavale. Pred akcijo smo se zbrale v Ženskem centru, kjer smo imele 'brainstorming' o vsebini napisov. Zatem smo se razdelile v dvojice ali trojice in se razpršile po različnih predelih Ljubljane. Med grafitiranjem smo precej glasno ropotale s spreji. Začuda ni prišlo do nobenega incidenta.«.

E – »Grafitiranje navadno organizira posameznik, ki ga določen problem najprej sprovcira. Prav tako določi tudi dan, uro in nabavi material, za katerega si delimo stroške... Pred grafitiranjem smo pregledali kje so kamere in ugotovili, da se nam ni treba sekirati, ker so slabo postavljene. Pred akcijo se navadno dobimo na pijači, da se dokončno dogovorimo o vsebini grafitov. Lokacije so bolj ali manj jasne, saj se pogosto ponavljajo. Pristop do grafitiranja mora biti flegmatičen, kar vpliva tudi na reakcijo mimoidočih.

F – »Za FDV-jevske akcije se je angažiralo okoli 20 do 25 ljudi. Okrog fakultete ni kamer, je pa varnostnik. Akcijo smo pripravljali en teden. To je bila prva akcija, ki ni bila organizirana na hitro. Ena taka akcija se lahko kuha v glavi posameznika več mesecev. Akcija z več udeleženci zahteva več časa in priprav.«.

Potek grafitiranja so opisali intervjuvanci, ki so tudi sami sodelovali v grafitarskih akcijah. Glede na odgovore lahko sklenemo, da so bile omenjene grafitarske akcije precej premišljene in skrbno načrtovane. Avtorji grafitov so v okviru priprav na primer navedli predhodno sestavo seznama potencialnih grafitov, organizacijo straže, izdelavo zemljevidov s primernimi lokacijami za grafitiranje, preučitev postavitve uličnih kamer, načrte za morebiten pobeg in maskiranje.

Pri grafitiranju udeleženci raziskave uporabljajo predvsem avtomobilske lake v razpršilih in šablone, ki jih običajno izdelajo sami.

4. 4. 5. 2 Čas ustvarjanja

Premišljena izbira časovnega okvira za izvedbo akcije bistveno pripomore k uspešni realizaciji. Zato nas je zanimalo, ob katerih urah v dnevu se avtorji grafitov najpogosteje podajo na urbani teritorij, primeren za politična sporočila. Odgovorili so nam z naslednjimi izjavami:

B – »Običajno gremo v akcijo, ko se mesto sprazni.«.

D – »V spominu mi je ostalo, da okrog polnoči, vsekakor ne prej. Pred tem smo posedale v Ženskem centru, pile, si izmenjale ideje in si razdelile barve v razpršilih.«.

E – »Okrog druge ure zjutraj gremo v akcijo, saj se v Ljubljani od dveh do petih zjutraj nič ne dogaja.«.

F – »Akcija je potekala ob treh ponoči.«

Vsi avtorji grafitov, ki so sodelovali v raziskavi, grafitirajo ponoči oziroma ob zgodnjih jutranjih urah, ko je pretok ljudi najmanjši in je posledično najmanj možnosti, da jih pri delu zalotijo.

4. 4. 5. 3 Število udeležencev posamične akcije

Število udeležencev posamične grafitarske akcije pogosto bistveno pripomore k uspešni realizaciji, pri čemer sta običajno potrebna vsaj dva. Če eden grafitira, je naloga drugega udeleženca neprestano pozorno opazovanje okolice med grafitiranjem, s čimer lahko bistveno pripomore k izogibanju vsem morebitnim nevšečnostim, zlasti soočenju s policijo. Grafitarji se tveganih nočnih akcij lotevajo na naslednji način:

B – »Za izdelavo enega grafita so vedno prisotni trije ali štirje člani. Eden od njih je zadolžen za pisanje, ostali pa so na preži. Grafitirali pa smo tudi že v skupini trinajstih, ko smo se razdelili na manjše skupinice in je vsaka prevzela določen del naloge.«.

E – »Navadno grafitiramo dva ali trije skupaj. Število udeležencev pri posamezni akciji je odvisno od tega, kdo ima tisti večer čas in koga problem sprovocira.«.

F – »Pri grafitiranju je vedno eden ali dva posameznika, ki v resnici furata idejo, sta iniciatorja za številne druge posameznike, organizirata tehnične stvari, logistiko, spodbudita vsebino grafitov. Nikakor ne gre za dvajset ljudi. V končni fazi pri tem sodeluje dvajset ljudi, vendar ne moremo reči, da so v skupini vsi enako doprinesli k akciji. Element posameznika je zelo močan. V FDV-jevski akciji je bilo udeleženih okrog 15 ljudi. Od 6 do 7 ljudi je grafitiralo, ostali so razobesili transparente. 6 ljudi je stražilo, eden je imel telefon za nujne primere.«.

Iz zgornjih odgovorov izhaja, da grafitiranje običajno poteka v manjši ali večji skupini, pri čemer je vedno nekdo zadolžen za varovanje oziroma opozarjanje na morebitne prežeče nevarnosti (policijo oziroma mimoidoče, ki bi lahko grafitarje ovadili na policiji).

4. 4. 5. 4 Doživetja, povezana z ustvarjanjem grafitov

Zanimalo nas je, kakšne izkušnje so imeli grafitarji med samim grafitiranjem. V mislih smo imeli predvsem morebitna soočenja z organi pregona in njihove posledice. Na vprašanje »*Ali ste se v času akcije kdaj soočili s policijo*«, smo dobili odgovore, ki jih navajamo v nadaljevanju.

B – »Na srečo ne. Z grafiti SAF-a nimamo slabih izkušenj. Nekateri drugi, ki z nami sodelujejo, pa so v preteklosti imeli probleme. Policija ni nevarna, če se na akcijo dobro pripraviš. Nam ni bilo treba nikoli bežati. Najbolj problematično bi bilo, če bi moral poravnati stroške za prenovo fasade. Veliko škode v Ljubljani naredijo huligani, od razbijanja luči, oken, klopi in igral. V Ljubljani so v boju proti temu precej nemočni. Naš sovražnik je predvsem policija in organizacije s programi, ki so radikalno nasprotni od naših (na primer neonacisti, homofobi, fašisti).«.

C – »Nadzor je velik, vendar ga ne moremo ocenjevati po tem, da lahko uspešno naredimo en grafit.«.

D – »Zdi se mi, da je eden od varnostnikov preganjal drugo skupino.«.

E – »V primeru, da bi me zalotili policaji, mi ne bi mogli dokazati krivde. Skušala bi jim dokazati, da grafitiranje ni prekršek, saj zid predstavlja enega od medijev, ki je živ. Moja sproščenost glede tega je tudi posledica dejstva, da imam za sabo številne, visoko izobražene posameznike, ki simpatizirajo s tovrstnimi akcijami in bi, v primeru, da bi bilo potrebno, temu ustrezno ukrepali. Če nas ljudje sredi grafitiranja vidijo, se za nas navadno ne zmenijo in ne kličejo policije.«.

F – »Da bi nas preganjali, bi morala biti posredovana zahteva od zgoraj. Pri grafitiranju logotipa po ulicah je policija zaplenila šablono in popisala tri prisotne,

vendar jim niso ničesar naprtili. Če bi ukrepali, bi naredili napako. Šablono, ukradeno s strani policistov, so nam kasneje vrnil. Ob devetih zjutraj so prišli do osebe, ki so jo legitimirali in ji šablono vrnil. Obstaja pa sum, da nam veliko prisluškujejo. Tik pred akcijo se ne pogovarjamo po telefonu.«.

G – »Ne.«.

Iz odgovorov je mogoče sklepati, da se grafitarji v večini primerov na akcije dobro pripravijo in tako poskrbijo za čim manjšo verjetnost za soočenje z organi pregona. Temeljita pripravljenost pogosto veliko prispeva k nemotenemu ustvarjanju, brez nezaželenih policijskih intervencij. V primeru soočenja s prekrškovnimi organi bi oziroma so sogovorniki ukrepali različno. Najbolj zanimiv je odgovor osebe E, ki je mnenja, da grafitiranje ni prekršek.

5 ANALIZA POLITIČNIH GRAFITOV V NEKATERIH VEČJIH SLOVENSКИH MESTIH

Kriterij za razvrščanje grafitov se spreminja glede na časovno obdobje, interes in cilj preučevanja. Za potrebe tokratne raziskave se bomo omejili na lokalne posebnosti političnih grafitov nekaterih večjih slovenskih mest. V šestletnem obdobju spremljanja grafitov (2000 – 2006) smo zabeležili precejšnje število političnih napisov, sloganov, simbolov in grafitnih šablon ter jih klasificirali glede na vsebino.

Gre za naslednje skupine:

- **Nacionalistični grafiti**, ki smo jih razdelili na napise, prek katerih se izraža afirmativen odnos do določene nacije (npr. »VIVA BOSNA«), in napise z negativnim stališčem do tujcev, živečih v Sloveniji (npr. »ČAPCI V ZAKOL«). Posebna skupina nacionalno-državnih grafitov so še napisi z negativnim stališčem do Slovencev (npr. »SPALIMO SLOVENSKO DUBRE«).
- **Grafiti, ki obravnavajo homoseksualnost in** se delijo na homofobne (npr. »PEDRi«) in protihomofobne (npr. »VSE LJUBEZNI SO ENAKO LEPE«).
- **Grafiti Gibanja za globalno pravičnost**, ki se nanašajo na manifestacijo za solidarnost s pribežniki, Festival upora, množične demonstracije v Genovi, protivojno manifestacijo Quatarzo in številne akcije proti vstopu Slovenije v zvezo NATO.
- **Grafiti, ki nasprotujejo vključitvi Slovenije v EU** (npr. »KONTRA EU«).
- **Antifašistični grafiti** (npr. »FAŠIZEM JE BOLEZEN«).
- **Grafiti Social-anarhistične Federacije (SAF)** (npr. »DRŽAVA JE STRUKTURA NEENAKOSTI IN KRIVICE« s podpisom S[Ⓐ]F).
- **Grafiti, ki obravnavajo feminizem** in se delijo na feministične (npr. »ŽENSKE NA OBLAST«) in protifeministične (npr. »FEMINISTKE RAUS«) oziroma seksistične napise.
- **Grafiti s stališčem do političnih strank** (npr. »LDS GO HOME«).
- **Grafiti z mnenjem o posameznih politikih** (npr. »JELINČIČ IZ GOPCA TI SMRDI PO ČEVAPČIČIH«).

- **Grafiti, nastali v povezavi z aktualnimi družbeno-političnimi dogodki** (npr. »VOJSKO V VOJAŠNICE, POLITIKE V PARLAMENT, JAVNOST V RTV«)¹⁸.
- **Grafiti s stališčem do policije** (npr. »SAMO LEŽEČ POLICAJ JE DOBER POLICAJ«).
- **(Anti)klerikalni grafiti** (npr. »VAŽEN JE TALENT IN NE JEZUS«).
- **Jugonostalgični grafiti** (npr. »TITOTA NAZAJ).
- **Grafitne šablone** (ang. street stencil), ki zajemajo tematike šablonskih grafitov s političnimi motivi.

Avramov (<http://mokk.bme.hu/centre/conferences/reactivism/conference-panels/document.2005-10-08.9368613313>, 5.12.2005), ki je preučeval bolgarske politične grafitne, je pri njihovi klasifikaciji izhajal iz specifične značilnosti tovrstnih grafitov kot alternativnega komunikacijskega kanala. Posledično je grafitne razdelil na tri ločene medijske funkcije:

1. informativna,
2. provokativna,
3. pogovorna (v smislu nesimultane izmenjave informacij).

Informativni vidiki političnih grafitov delujejo kot:

- opozorilo (npr. »M. POGOREVC – TUDI ZATE PRIDE ČAS« s podpisom BLACK BLOC),
- ideološka manifestacija (svastika, peterokraka zvezda, simbol za dolar, srp in kladivo in podobno),
- anonimna deklaracija političnih referenc (npr. »DOL S KOMUNISTI«),
- politični komentar (npr. »TITO = DIKTATOR«),
- oglaševanje (»LDS«),
- humor (npr. »ŽIVLJENJE BREZ DEMOSA JE KOT RIBA BREZ BICIKLA«),
- označevanje simbolnih prostorov (npr. »CERKEV JE MAFIJA – BOGA NI«¹⁹),
- protest (npr. »EU? NE HVALA!«).

---

¹⁸ Grafit, ki je nastal med referendumsko kampanjo o Zakonu o RTV jeseni l. 2005.

¹⁹ Napis na cerkvi.

Provokativna funkcija političnih grafitov se izraža na naslednje načine:

- način »lakmusovega papirja« - v smislu pokazatelja dejanskih negativnih posledic v prihodnosti (npr. »NARODI KOJI IMAJO TAKVU POLICIJU TREBAJU SE BOJATI ZA SVOJU BODUČNOST«);
- nasprotovanja prevladujoči paradigmi politične ureditve ali prevladujoči ureditvi (npr. »DRŽAVA JE STRUKTURA NEENAKOSTI IN KRIVICE« s podpisom S[⊕]F);
- elementa psihološkega orožja (npr. »ČAPCI – DNEVI SO VAM ŠTETI« s podpisom S.A.);

Pogovorni vidiki političnih grafitov delujejo kot:

- nesimultani dialog (npr. »JEM DREK« in dopisano »HMM... POLITIKA JE ISTEGA OKUSA«);
- alternativna razprava (npr. »SRBI MARŠ IZ SLO« in dopisano »NAS SRBOV JE VEČ V SLO KOT VAS KURBE SLOVENSKE – PIZDE SMRDLJIVE«);
- mehanizem za oživitve pozabljenih ali zatrtih tem (npr. »TITOTA NAZAJ«).

V okviru pričujoče raziskave bomo v nadaljevanju upoštevali vse našete vrste grafitov in njihove vsebinske vidike. Umeščanje napisov v časovni in prostorski kontekst lahko olajšajo podpisi pod grafiti, česar se poslužujejo zlasti aktivisti različnih gibanj. Tako se denimo aktivisti »gibanja za boljšo globalizacijo«²⁰ podpisujejo z imeni gibanj oziroma skupin, znotraj katerih delujejo (npr. BLACK BLOCK, RECI NE NATO).

Podpisi v nekaterih primerih omogočajo prepoznavanje ustvarjalcev grafitov, kar bistveno pripomore k natančnejši opredelitvi vsebine napisov in posledično kakovosti

---

²⁰ Prizadevajo si predvsem za drugačno globalizacijo, v kateri bi državljani nacionalnih držav smeli izvajati nadzor nad globalnimi odločitvami, ki jih sprejemajo ozki krogi ekonomskih in političnih elit. V takšnih razmerah globalizacija prinaša koristi le majhni peščici svetovnega prebivalstva, veliko večino pa sili v še večjo revščino, briše medkulturne razlike ter povzroča nepopravljivo ekološko škodo

(http://www.delo.si/index.php?sv_path=43,50&id=a53207ded106a42dc2307f2a3f62c73404&source=Sobotna+priloga, 25.11.2005).

raziskave. V nadaljevanju sledi natančnejša analiza predhodno navedenih političnih grafitov iz nekaterih večjih slovenskih mest, pri čemer se bomo opirali na lokalno specifiko fenomena grafitov.

5.1 Nacionalistični grafiti

Nacionalistični grafiti odražajo doživljanje pomena političnega fenomena nacije in nacionalne pripadnosti dela pripadnikov mlade generacije. Grafiti, vezane na nacijo, smo klasificirali glede na afirmativen ali negativen odnos avtorjev do določene nacije in njenih pripadnikov oziroma do fenomena nacije v celoti.

Grafiti, v katerih se izraža **afirmativen odnos do določene nacije**, so v primerjavi z ostalimi nacionalističnimi maloštevilni. Avtorji prek teh napisov najpogosteje favorizirajo Slovenijo (npr. »NAPREJ SLOVENIJA«, »SLOVENIJA«, »BODI PONOSEN, DA SI SLOVENEK« in »Slovenec« prečrtano in dopisano »BANTU

ČRNC«). Poleg teh se je pojavilo tudi nekaj grafitov z afirmativnim odnosom do nekaterih nekdanjih jugoslovanskih republik (npr. »SRBIJA«²¹, »BRAĆA YUGE«, »VIVA BOSNA«, »VOJVODINA«²², »BEOGRADE ZAGRLI ME«, »BOG ČUVA SRBE«, »SRBSKO SEME«, »MAKEDONIJA«²³).

Slika 8: Izraz pripadnosti srbski naciji s pomočjo grafitu (Maribor)

Pripadnost srbski naciji je izražena prek izpisovanja nacionalnega tradicionalnega simbola, ki povezuje križ kot znak krščanstva in 4 črke 'S' v cirilici, ki pomenijo »Samo sloga Srbina spašava« (glej sliko 8).

---

²¹ Napis v cirilici.

²² Napis z dorisano peterokrako zvezdo.

²³ Napis v cirilici.

Decembra 2005 so aktivisti skrajno desno usmerjenega družbenega gibanja Tukaj je Slovenija²⁴, v središču Ljubljane izdelali nekaj izrazito pro-slovenskih nacionalističnih grafitov, ki z ideologijo, predstavljeno na spletni strani²⁵, spominjajo na subkulturo obritoglavcev (patriotizem, rasizem, nacionalizem in nacizem). To so grafiti »SLOVENIJA SLOVENCEM« s sliko Rudolfa Maistra²⁶, »TUKAJ JE SLOVENIJA« s sliko karantanskega panterja²⁷, »100% PONOSEN...100% SLOVENEK«. Vsi omenjeni grafiti so bili kmalu zatem prečrtani ali izbrisani (glej slike 9).

Slika 9: Šablonski grafiti aktivistov skrajno desno usmerjenega družbenega gibanja Tukaj je Slovenija (Ljubljana)

Nacionalistični grafiti z negativnim stališčem do tujcev, živečih v Sloveniji, so, v primerjavi z ostalimi znotraj skupine, najštevilčnejši. Gre za uporabo šovinistično, ksenofobno in rasistično oblikovanega diskurza, ki ga 'plemenitijo' metaforične oznake za tujce²⁸ (npr. »čapac«, »čefur«, »južnjak«, »čip-čapar«, »čifur«).

²⁴ Družbeno gibanje Tukaj je Slovenija, namenjeno slovenski mladini, se zavzema za naslenje cilje: domoljubje (širjenje nacionalnega ponosa, ohranjanje lastne identitete in spoznavanje zgodovine slovenskega naroda), druženje (spoznavanje in prijateljstvo med mladimi širom Slovenije, ki jih družijo podobna stališča in vrednote) in aktivizem (opozarjanje na probleme slovenskega naroda, našo pravico do obstoja ter reakcije na aktualno družbeno in politično dogajanje) (glej <http://www.tu-je.si/index.php?id=1>, 20.12.2005).

²⁵ <http://www.tu-je.si/index.php?id=1>

²⁶ Rudolf Maister je slovenski general, pesnik in borec za slovensko severno mejo. Ob 8. obletnici samostojne Slovenije mu je država Slovenija 24. junija 1999 v parku nasproti osrednje železniške postaje v Ljubljani postavila spomenik.

²⁷ Karantanski panter je univerzalni simbol slovenskih obritoglavcev (Gregorčič v Stankovič in drugi, 1999: 104).

²⁸ Raba pojma tujec se na Slovenskem pojavi šele z osamosvojitvijo, ko s to kategorijo poimenujejo predvsem nezaželene prebivalcem pred tem sodržavljane, iz drugih republik iz nekdanje Jugoslavije.

Najpogosteje uporabljena beseda, ki se pojavlja v tem kontekstu, je 'čefur' in opisuje stališče dela mladih do priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik. Vzrok za ustvarjanje nacionalno nestrpnih grafitov je lahko izrazito proti-jugoslovansko razpoloženje, ki se je v Sloveniji izoblikovalo po osamosvojitvi. Gre za zvrst ustvarjanja in uporabe govornice sovražnosti slovenskega postsocialističnega okolja, ki z vzvišeno rasistično-kulturniško držo izziva pripadnike narodov nekdanjih jugoslovanskih republik. Produkt sovražne naravnosti so grafiti z izrazito eksterminacijskim odnosom do tujcev, kot so »SMRT ČEFURJEM«, »SMRT ČEFURJEM, SVOBODA NARODU«, »SMRT JUŽNJAKOM«, »ČAPCI V ZAKOL«, »ČAPCI – DNEVI SO VAM ŠTETI« s podpisom S.A.

Zavzemanje za etnično »čisto« Slovenijo kot samostojno državo, očiščeno vseh »Neslovencev« iz nekdanje Jugoslavije, pa se kaže prek grafitov, kot so »ČEFURJI NA BALKAN«, »ČEFURJI RAUS«, »TUJCI RAUS«, »JUŽNJAKI NA JUG«, »NAREDIMO TO DEŽELO SPET SLOVENSKO«, «SLOVENIJO SLOVENCEM« in popravljen napis »SLOVENIJO SLOVANCEM«, »ČEFURJI SPIZDITE OD TLE«, »ČEFUR: POJDI NA JUG KAMOR SPADAŠ«, »USTAŠI VEN!²⁹«, »PEJT DAM ČEFUR«, »NOČNA AKCIJA PROTI ČEFURJEM«, »ANTI ČEFURSKA ORGANIZACIJA SLOVENIJA«, «ANTIČEFUR«, »ČEFURJI, BOJTE SE ME.«.

V dveh grafitih avtor ali avtorji na podlagi rigidnega šovinizma izražajo negativen odnos do Srbov: »SRBI MARŠ IZ SLO« in dopisano »NAS SRBOV JE VEČ V SLO KOT VAS KURBE SLOVENSKE – PIZDE SMRDLJIVE«, »SRBI ZLOČINCI«.

Od vseh nacionalističnih grafitov smo uspeli najti le en napis, ki odraža odnos do naše sosednje države Hrvaške. Gre za napis »CROATIA – BLEK«, ki je najverjetneje plod enega od slovenskih nacionalistov.

Sovraštvo do t. im. Neslovencev pa se odraža tudi prek sarkastičnih napisov, kot so »POZOR HUD ČEFUR«, »MRZIM BUREK«, »SUVERENO SONCE ZA

Pojem tujci se, denimo, nanaša na Nemce, Avstrijce, Angleže in druge zgolj na državljanski ravni, ne pa na civilno-družbeni, kulturni in etnični (Kuzmanič, 1999: 30).

²⁹ Napis v kombinaciji z nacionalnim simbolom za pripadnost srbski naciji (glej str. 19).

SUVERENE SLOVENCE. ČEFUR, SONCE NE SIJE ZATE«, »ČIFURJI – POMOTA«, »FOLK, SPRAVTE SE SKEJTAT, ČE NOČTE, DA ČIP-ČAPARJI ZAVZAMEJO SVET.«.

Reakcija na obremenjenost nekaterih mladih s prisotnostjo t. im. Neslovencev oziroma priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik, se odraža prek **nacionalističnih grafitov z negativnim stališčem do Slovencev** (npr. »NISMO SVI SLOVENCI PIČKIN DIM«, »SPALIMO SLOVENSKO ĐUBRE«, »NIŠTA NAM NE MOŽETE«³⁰). Tovrstni grafiti zelo pogosto izzovejo kontra reakcijo v obliki sovražnega dialoga med Slovenci in t. im. Neslovenci. To so napisi: »SPALIMO SLOVENIJO« in dopisano »JEBI SE ČEFUR«, »SLOVENIJA JE GOVNO« in dopisano »JUŽNJAKE V SMETNJAK«, »SLOVENSKO ĐUBRE« in dopisano »JUŽNO JE KUŽNO«. Gre za ekstremno izražanje, ki na brutalen in skrajno banalen način favorizira pretežno eno nacijo in radikalno dehumanizira predstavnike drugih nacij.

Ostali nacionalistični grafiti, ki jih glede na vsebino ne moremo uvrstiti v nobeno od zgornjih kategorij, so še: »ŠIPTARI ČINON«, »BRAĆA ĐURAŠKOVIĆ«, »CIGO BRONX«, »ČAPO«, »ČEFURSKI GHETTO«, »OKO VRATA MOGA VISI ZLATNI LANAC«, »ČEFURJI SO KUL«.

Lalič je mnenja, da je pogostost pisanja grafitov z nacionalno vsebino povezana s stanjem mednacionalnih in političnih odnosov, predvsem s trendom poslabšanja teh odnosov, ki pripelje do izrazitega povečanja števila tovrstnih sporočil na zidovih (Lalič, 1999: 127).

5. 2 Grafiti, ki obravnavajo homoseksualnost

Homoseksualnost je v okviru javnih diskurzov pogosto reprezentirana v smislu nesprejemanja, nepriznavanja in nerazumevanja. V tem kontekstu so napisi na temo homoseksualnosti za raziskovanje še toliko pomembnejši, saj delujejo večinoma kot neke vrste medijska reprezentacija, ki presega stereotipizacijo in je ustvarjena po meri

---

³⁰ Napisi v kombinaciji z nacionalnim simbolom za pripadnost srbski naciji (glej str. 19).

homoseksualcev. Razlog za to je v tem, da tovrstne grafite ustvarjajo pretežno homoseksualci sami. Znotraj te skupine grafitov razlikujemo dve vrsti napisov in sicer protihomofobne in homofobne. Slednji lahko delujejo kot nastavki za ohranjanje negativnega javnega mnenja o obravnavanem pojavu in jih je nekoliko manj kot protihomofobnih.

Oseba A je mnenja, da tovrstni grafiti predstavljajo dve vrsti medija, in sicer političnega in informativnega. Političnega v smislu spodbujanja razmišljanja javnosti o homofobiji in mnenja oziroma kritike državi, znotraj katere se na nek način vzdržuje negativno naravnost javnega mnenja, predsodke in stereotipe do gejev in lezbijk. V informativnem smislu pa so (anti)homofobni grafiti namenjeni socializaciji homoseksualno usmerjenih posameznikov, ki se na ta način seznanijo z interpretacijo, drugačno od družbeno priznane socialne kategorizacije. V obdobju raziskave so bili

vsi gejevski in lezbični grafiti zabeleženi na območju Ljubljane in Maribora.

Oseba A je pojasnila, da lahko »razlog za pojav večjega števila lezbičnih grafitov v Mariboru izvira iz očitka lezbični sceni, ki je razvita le v Ljubljani, medtem ko ni možnosti, da bi se razvila še kje drugje, ali iz želje po spodbujanju razmišljanja o homofobiji, ki je zelo prisotna tudi tam«.

Slika 10: Provokativen lezbični grafit (Maribor)

Sporočila homoseksualno usmerjenih posameznikov, ki se odražajo prek pisanja grafitov so raznovrstna. Včasih se predstavljajo kot uporniki (npr. »OPROSTI MAMA. NIČ VNUKOV« ♀♀), drugič kot provokatorji (»NAMOČI ME V MED IN ME VRŽI LEZBIJKAM« s podpisom »MAJA«); enkrat pozivajo k akciji (npr. »OGLASI SE JAVNO« ♀), drugič informirajo (npr. »LESBIANS ARE EVERYWHERE« - »Lezbijske so vsepovsod«, prev. M. N.) in podobno.

Na podlagi razpoložljivih rezultatov iz raziskav Slovenskega javnega mnenja³¹ je homoseksualnost za več kot polovico državljanek in državljanov Slovenije nekaj povsem nesprejemljivega (Kuhar, 2003: 90). Posledično ne preseneča, da se ustvarjalci/-ke tovrstnih napisov poslužujejo predvsem provokacije. Oseba A je mnenja, da je »provokacija verjetno potrebna v kontekstu, kjer je morala tako konvencionalna, da brez nje ne bi bilo mogoče vzpodbuditi pozornosti s strani javnosti«.

Gre za naslednje napise: »MOŽ ME VARA Z DRUGO JAZ PA NJEGA S TRETJO!« ♀♀ (glej sliko 10), »RADA SLAČIM MARIJIN RDEČ MODERČEK« s podpisom »ANICA«, »LESBIANS ON THE STREET. WATCH OUT« (»Lezbijke so na ulici. Pazi!«; prev. M. N.), »ČASTIVA CELO MESTO S ŠAMPANJCEM. TAKOJ, KO SE BOVA POROČILI« s podpisom »ANICA + MARIJA (ZAROČENKI)«, »LJUBIM PREDIGRO Z MOJCO« s podpisom »ANJA« ♀♀, »MB JE NAŠE MESTO« s podpisom »VAŠI GEJI IN LEZBIJKE«, »LESBIAN ATTACK« (»Lezbijske napadajo« - prev. M. N.).

Prisotnost homofobije znotraj političnih institucij, v medijih in v javnosti nasploh se izraža prek grafita »SEXIST HOMOFOBE« (»Seksistični homofob« - prev. M. N.).

Pogosto uporabljen simbol za lezbične in ponekod gejevske grafite je podvojen simbol za žensko. Grafiti, opremljeni s stilizirano podobo homoseksualne zveze so: ♀ + ♀ = »POPOLNOST«, »BITI GEJ JE O.K.« ♀♀, »JELENA + DRAŽENA« ♀♀.

Slika 11: Lezbična ljubezen (Maribor)

Za socializacijo homofobno usmerjenih posameznikov oziroma pomoč mladim pri razkrivanju svoje spolne identitete pa so lahko med drugimi primerni še naslednji

---

³¹ Toš, Niko in drugi (1999): Vrednote v prehodu II (Slovensko javno mnenje 1990-1998), Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana; Toš, Niko in drugi (2002): Vrednote v prehodu III (Slovensko javno mnenje 1999-2002), Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana.

napisi: »LEZBIJKE SE IMAMO FAJN« s pripisom »MI TUDI« in podpisom »STANKO«. »ŽENSKJE LJUBIMO SE SKUPAJ!!!«, »GAY O.K.«, »I'M GAY TOO« (»Tudi jaz sem gej.« - prev. M. N.), »VSE LJUBEZNI SO ENAKO LEPE.«. Grafit ROZA KLUB³² (napis je naknadno prečrtan, op. M. N.) lahko služi kot promocija aktivistične sekcije, ki deluje pod tem imenom.

Za razliko od antihomofobnih, homofobni grafiti posamične izraze za homoseksualnost izrabljajo v pejorativnem smislu. Taki grafiti so sestavni del pretežno najstniškega grafitarskega diskurza, ki se izrazov, kot so denimo »peder« oziroma »lezbijka« poslužujejo v situacijah, ko želijo nekoga užaliti oziroma osebno prizadeti. Gre za grafite »NIKA JE LEZBIJKA«, »LEZBE → ČEBA PA TAMU TUD«, »PEDRI« in podobne. Decembra leta 2001 so se denimo v Ljubljani pojavili štiri žaljivi napisi, v katerih je nastopal eden izmed slovenskih založnikov, Luka Novak iz založbe Vale-Novak. Eden od grafitov pravi: »LUKA NOVAK, PEDER, NARKOMAN JE ZAJEBAL VANDELINO«. ³³ Ustvarjalci žaljivih napisov omenjene slabšalne izraze izrabljajo v kontekstu zbadljivk, ki se kot take v družbi sicer pogosto pojavljajo.

5.3 Grafiti Gibanja za globalno pravičnost

V zadnjih nekaj letih, ko se je Slovenija vključevala v Evropsko unijo in zvezo NATO, v času številnih polemik, referendumov in demonstracij, smo bili priča različnim socialnim gibanjem, za katera je med drugim značilno tudi grafitiranje. V tem času so v kontekstu posamičnih skupinskih akcij, manifestacij, najrazličnejših simbolnih dejanj, predavanj in podpisovanj peticij, s pomočjo katerih so ustvarjalci opozarjali na nestrinjanje z oblastjo ali pa na tiranijo večine nad manjšino, nastali številni grafiti. Gre za grafite Gibanja za globalno pravičnost, ki se nanašajo na manifestacijo za solidarnost s pribežniki, ki je potekala v času razprave o prosilci za azil v Sloveniji, »Festival upora« ob srečanju predsednika Ruske federacije Vladimirja Putina in predsednika ZDA Georga W. Busha ml., demonstracije v

---

³² Roza klub je ime aktivistične sekcije.

³³ Grafit je povezan z izdajo knjige kuharskih receptov sestre Vandeline, ki jo je pred leti izdala založba Vale-Novak.

Sloveniji ob množičnih demonstracijah v Genovi ob vrhu G8, proti-vojno manifestacijo »Quatarzo« in številne akcije proti vstopu Slovenije v zvezo NATO.

Omenjena gibanja so pretežno neinstitucionalizirana, izredno fluidna in stihijska. Zanje je značilno, da se oblikujejo v času aktualnih družbenih problemov.

Posamezniki, ki delujejo v okviru Gibanja za globalno pravičnost, si prizadevajo za oblikovanje pravičnejšega globalnega reda, v katerem bi državljani nacionalnih držav smeli izvajati nadzor nad globalnimi odločitvami, ki jih sprejemajo ozki krogi ekonomskih in političnih elit. Grafiti so sestavni del globalnega upora, ki se odraža prek množičnih manifestacij doma in v tujini. Običajno gre za jedrnate aktualne komentarje, s pomočjo katerih si aktivisti prizadevajo za radikalno spremembo neoliberalnega kapitalističnega reda in za humanizacijo obstoječega sistema.

Če sledimo politološkim analizam, ki lovijo pod drobnogled neoliberalizem oziroma izrecno usmeritev institucionalne politike, pa tudi množičnih medijev, k podpori zasebnih kapitalskih interesov, postane jasno, da druge možnosti razen uličnih zidov skorajda ni (N. Velikonja: 2004, 117 - 118). V želji po doseganju čim širše javnosti lahko grafitiranje predstavlja brezplačno sredstvo upora oziroma orožje v rokah socialnih gibanj.

Klein (2002: 137) trdi, da »pravica svobodnega izražanja, ki predstavlja temelj demokracije, ne vključuje le pravice do govora, temveč tudi pravico do tega, da izraziš svoje mnenje«. V tem kontekstu lahko razumemo tudi grafite, ki predstavljajo enega od načinov za izražanje naraščajočega nezadovoljstva, ki spremlja nečloveške zahteve neoliberalne globalizacije.

Aktivisti gibanja za boljšo globalizacijo si prizadevajo za dvig javne zavesti o najrazličnejših političnih, družbenih in ekoloških problemih, ki jih povzroča obstoječa svetovna ureditev.

Tako na primer grafit »ALI JE DENAR RES VREDEN VEČ KOT ŽIVLJENJE?! KAPITALISTI, PLANET UMIRA« opozarja na nepopravljivo ekološko škodo, ki nastaja v takšnih razmerah.

Nasprotovanje ekonomski globalizaciji, ki prinaša s seboj vojne, migracije, veliko revščino in koncentracijo kapitala v rokah maloštevilnih, se lahko odraža prek grafitov, kot so: »PROTI UMIRANJU ZA KAPITALISTIČNE ELITE«, »SMRT KAPITALIZMU«, »NE ODŠTEVAJTE NAM DNI ... ZAČNITE ODŠTEVATI SVOJE ...SMRT KAPITALIZMU« z dorisanim simbolom za dolar, »KAPITALISTI CRKNITE«, »SMASH THE CAPITALISM« (»Zdrobite kapitalizem« - prev. M. N.), »ANTI NUCLEAR POWER« (»Proti-jedrska moč« - prev. M. N.).

V nadaljevanju bomo analizirali grafito nekaterih najbolj odmevnih akcij, ki smo jih navedli na začetku tega podpoglavja.

5. 3. 1 Manifestacija za solidarnost s pribežniki

Do problema nelegalnih migracij, ki predstavljajo eno večjih težav družbe, ki sicer spodbuja globalizacijo kapitala, globalizacijo ljudi pa močno nadzoruje oziroma zavrača, je v Sloveniji prišlo v drugi polovici leta 2000. Slovenska migracijska politika se je znašla pod pritiski pričakovani Evropske unije po zagotavljanju »sanitarnega kordona trdnjave Evrope«. K pisanju protestnih pisem in vse bolj žgoči javni razpravi o kršenju človekovih pravic v tem kontekstu, so veliko pripomogle tudi objave v medijih, ki so navajale podatke o velikem porastu števila nelegalnih prehodov državne meje in uspešnem »lovu« pribežnike. Demonstracije, ki je bila sklicana s pomočjo številnih organizacijskih sestankov in interneta, se je udeležilo prek 1500 ljudi³⁴.

Ob manifestaciji za solidarnost s pribežniki in protestu proti nestrpnosti, zaradi katere je javnost vsaj deloma postala bolj naklonjena ilegalnim pribežnikom (beguncem, prosilcem za azil in tujcem), so se v središču Ljubljane pojavili naslednji grafiti: »NESTRPNOST RAUS!«, »MANIFESTACIJA PROTI NESTRPNOSTI! PARK

---

³⁴ V okviru organizacije manifestacije, ki je potekala 21. februarja 2001 na Kongresnem trgu v Ljubljani, so sodelovali univerzitetni profesorji, aktivisti AKC Metelkova Mesto, predstavniki Časopisa za kritiko znanosti, anarho-pank gibanja, aktivisti Društva za teorijo in kulturo hendikepa, gejevsko-lezbično gibanje in drugi.

ZVEZDA, 21.2.01«³⁵, »CENTER ZA ODS(T)RANJEVANJE POLITIKOV«³⁶, »SLOVENEK, SI ŽE KDAJ BEŽAL«, »NASILJE NIMA KONCA...PAMET V GLAVO«, »IRANEC JE PADEL POD SLOVENSKIMI METKI! IN NA TO DRŽAVO NAJ BI BILI PONOSNI? BOŠ MORDA TI NASLEDNJI? MISLITE ALI VESTE?«³⁷. S pomočjo napisov so skušali avtorji opozoriti na visoko stopnjo nestrpnosti do »drugih« in »drugačnih«, ki se je manifestirala predvsem prek sistematičnega kršenja človekovih pravic, ki naj bi ga po mnenju »Urada za intervencije« (UZI)³⁸ izvajala migracijska politika vlade RS.

5. 3. 2 Festival upora

Do naslednjih množičnih demonstracij je prišlo ob srečanju Busha in Putina.³⁹ Iz časa »Festivala upora«, ki je v Ljubljani pospremil sestanek obeh predsednikov, se je ohranil grafit »PUTIN DON'T DO IT IN THE BUSH«⁴⁰.

5. 3. 3 Množične demonstracije v Genovi in proti-vojna manifestacija Quatarza

Prelomni dogodek v razvoju Gibanja za globalno pravičnost je bil zasedanje G8 v Genovi, ki je potekalo julija 2001. Dogodek so spremljale množične demonstracije, ki so med demonstranti terjale celo nekaj smrtnih žrtev. V podporo protestom v Genovi in zaradi ogorčenja nad ubojem enega od italijanskih protestnikov so v številnih mestih po svetu potekali solidarnostni protesti proti nepravilni globalizaciji, kot tudi proti represiji države (policiji). V času tridnevnega antiglobalističnega shoda ob

---

³⁵ Napis v obliki grafitne šablone, s pomočjo katerega so aktivisti pozivali javnost k čim večji udeležbi na protestu. V tem primeru je grafit prevzel funkcijo obveščanja.

³⁶ Grafit opozarja na nehumane razmere v takratnem "Centru za odstranjevanje tujcev" na Celovski cesti v Ljubljani.

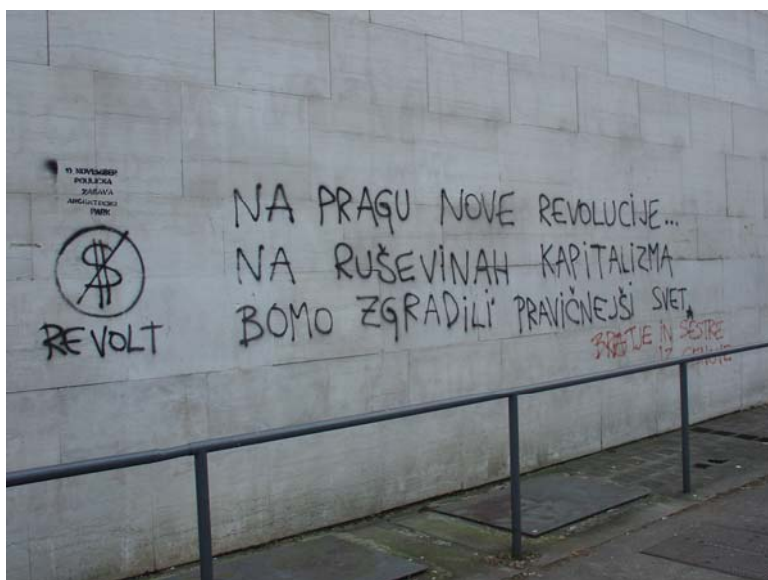
³⁷ Anonimni ustvarjalec je v grafitu uporabil medijsko odmevno vprašanje iz tedaj popularnega televizijskega kviza Lepo je biti milijonar. Vprašanje »Mislite ali veste?« je v kvizu zastavljal takratni voditelj Jonas Žnidaršič in je postal priljubljena fraza tudi v vsakdanjem jeziku (slengu).

³⁸ Tako se je poimenovala ena od aktivističnih skupin, v kateri so sodelovali tudi nekateri starejši intelektualci in akademiki.

³⁹ Srečanje predsednikov ZDA in Ruske federacije Georga Busha ml. in Vladimirja Putina je bil 16. junija 2001 v Ljubljani.

⁴⁰ Gre za besedno igro s priimkom ameriškega predsednika, ki v slovenskem prevodu pomeni grmovje; »Putin, ne počni tega v *grmovju*« - prev. M. N.; aludira na poziv, naj se Putin ne sestaja in dogovarja z Bushem.

srečanju vrha G8, ki se mu je pridružila tudi Ljubljana, so nastali grafiti: »NA PRAGU REVOLUCIJE ... NA RUŠEVINAH KAPITALIZMA BOMO ZGRADILI PRAVIČNEJŠI SVET« s podpisom »BRATJE IN SESTRE IZ GENOVE«, »SPREMENIMO SVET TAKO KOT SMO SPREMENILI GENOVO« s podpisom »BLAC BLOC⁴¹«, »MI SMO V GENOVI ZMAGALI«, »SUPPORT YOUR LOCAL BLACK BLOCK« (»Podprite vaš lokalni Black Block« - prev. M. N.).

Slika 12: Obujanje spominov na množične demonstracije v Genovi (Ljubljana)

9. novembra leta 2001 so se protestniki zbrali proti vojni in omejevanju človekovih pravic in svoboščin. Dogodek, ki so ga poimenovali Qatarza, je sledil septembrskemu terorističnemu napadu na New York in vse večjemu posploševanju teroristične dejavnosti ter naraščajoči represivnosti državnih organov na mednarodni ravni, ki naj bi jo opravičeval boj proti terorizmu kot posledici napada na newyorška »dvojčka« - sloviti stolpnici, sedež Svetovne trgovinske organizacije (WTO). Celodnevno dogajanje je bilo povezano tudi z nasprotovanjem srečanju Svetovne trgovinske organizacije, ki je tedaj potekalo v Katarju.

V sklopu te proti-vojne manifestacije so se v središču Ljubljane in bližnji okolici pojavili napisi, kot so: »9. NOVEMBER...POULIČNA ZABAVA...ARGENTINSKI PARK«, »9. 11. KONTRA WTO SUMMIT« z dorisano peterokrako zvezdo,

---

⁴¹ Black block (slov. Črni blok) je gibanje revolucionarjev iz različnih skupin, med njimi so skupine anarhistov, revolucionarnih socialistov, subkulture pankaa in podobnih. Aktivisti omenjenih skupin so med drugim sodelovali tudi v demonstracijah v Genovi.

prečrtanim simbolom za dolar in podpisom »LJ; 9. 11. 2001«. S pomočjo takšnih grafitov so protestniki javnost pozivali k udeležbi na demonstraciji.

5. 3. 4 Proti-natovski grafiti

V mesecih, ki so sledili »Quatarzi«, so začeli aktivisti vse več pozornosti posvečati naraščajoči aktualnosti vprašanja bližujočega članstva Slovenije v zvezi NATO in pomenu obstoja te zveze. Del aktivistov Gibanja za pravično globalizacijo se je posvetilo neposrednim akcijam, s pomočjo katerih so si prizadevali spodbuditi javno razpravo o tej temi.

Večina proti-natovskih grafitov je nastala v sklopu dejavnosti pobude Recí ne Nato⁴², katere osnovni namen je bil mobilizirati in aktivirati ljudi za razmišljanje o Natu, militarizmu in militaristični logiki. »V Sloveniji je bistvo proti-natovskega boja hkrati boj zoper nepravilni svet, stihijski neoliberalni kapitalizem, morilsko globalizacijo« (Trampuš v <http://www.mladina.si/teednik/200230/clanek/intervju/>, 11.4.2006).

Ena od medijsko odmevnih akcij v sklopu proti-natovske kampanje, v kateri je nastalo veliko grafitov, je bilo nočno grafitiranje in razobešanje treh, s proti-natovsko vsebino popisanih, rjuh na stekleni stolpič Fakultete za družbene vede⁴³.

Slika 13: Akcija v sklopu proti-natovske kampanje na Fakulteti za družbene vede (Ljubljana)⁴⁴

⁴² Pobuda Recí ne Nato je nekakšna platforma, ki se izogiba enoznačni opredelitvi. »Recí ne Nato« ni ulovljiv v sicer delujoče strukture ali forme. Za »Recí ne Nato« je skorajda nepomembno, kako se bodo ljudje odločili, saj skuša le spodbujati, angažirati in motivirati ljudi, ne pa nujno prejudicirati odločitve. Posamezniki, ki delujejo znotraj pobude Recí ne Nato, ostajajo javnosti neznani, delujejo podtalno in s svojimi imeni nastopajo na drugih ravneh - sli prek drugih organizacij in društev ali kot posamezniki. »Recí ne Nato« deluje včasih v Ljubljani, drugič kje drugje, včasih sodelujejo študenti, drugič dijaki in tretjič mame ali očetje (Trampuš, <http://www.mladina.si/teednik/200230/clanek/intervju/>, 11.4.2006).

⁴³ Akcija je potekala v noči na četrtek, 14. marca 2002, pred predavanjem Christopherja Bennetta, tedanjega urednika revije Nato Review. Predavanje še enega izmed Natovih zagovornikov na FDV so pripravili Atlantski svet Slovenije, Urad vlade za informiranje in FDV.

Anonimni aktivisti so javnost opozorili, da jim je dovolj političnega enoumja, ki ga dnevno študentom servirajo izbrani profesorji na FDV, da množični mediji ne opravljajo vloge kritičnih ocenjevalcev oblasti na področju delovanja Nata in vključevanja Slovenije v to organizacijo, da so dejstva o delovanju Nata pogosto zakrita in izkrivljena, in da si prizadevajo za pravično politično komunikacijo na tak ali drugačen način

(<http://www.geocities.com/recinenato/recinenatonafd.html>, 15.4.2006).

Oseba F, ki je sodelovala v omenjeni akciji, je na vprašanje o motivu za izvedbo te urbano-gverilske akcije, odgovorila naslednje:

»...Pozvati oblastnike FDV-ja naj, kar zadeva NATA, nehajo z enoumjem⁴⁵. Naj nehajo lagati ljudem. Informacije o NATU olepšujejo... Poleg tega pa s svojimi nastopi, stališči in delovanjem skozi medije ter v javnih nastopih vplivajo na zatrtje javnih mnenj, ki so drugačna... Mi smo skušali opozoriti, da mnenja so, da zmoremo priti v javnost.«.

Slika 14: Nasprotovanje vključitvi Slovenije v zvezo NATO (Celje)

Kot posledica odsotnosti oziroma pomanjkanja javne razprave o NATU so med drugimi nastali napisi: »POZABI NA DEBATO – PRIHAJA NATO!«, »NAŠA ALI TUJA ODLOČITEV« (napis s poudarjenimi prvimi črkami besed, ki skupaj tvori kratico NATO, op. M. N.).

Nasprotovanje militarizmu in militaristični logiki NATA pa nazorno opisujejo naslednji grafiti: »VOJNA NI IGRA...RECI NE NATO«, »SMRT = NATO«, »NATO – SLOVENSkih FANTOV GROB«, »NATO – KLUB ELITNIH MORILCEV«, »TUDI PAMETNE BOMBE KOLJEJO CIVILE – NE ZA NATO« (ne je obkrožen, op. M. N.).

---

⁴⁴ Vir: <http://www.geocities.com/recinenato/pics/sto1big.jpg>, 5.2.2007

⁴⁵ Grafit, ki se neposredno povezuje s citirano izjavo anonimnega grafitarja, se glasi: RUPEL, GRIZOLD, BEBLER, KUPITE SI VENDAR RAČUNALNIŠKE IGRICE!.

Klečeplazno naravnost slovenske politike opisujejo grafiti, kot so: »KDO BO HLAPEC V NATO ŠTALI?«, »NATO HLAPCI ?!?!«, »NATO PA BOMO SPET HLAPCI«, »IŠČEMO DAROVALCE: MOŽGANE ZA GRIZOLDA...HRBTENICO ZA RUPEŽA⁴⁶« s podpisom »RATMAN«.

Podobno kot je to značilno za druga slovenska gibanja, so tudi v sklopu protinatovskih akcij nastali grafiti, katerih namen je bil pozivanje javnosti k udeležbi na protinatovskih demonstracijah. Gre za naslednje napise: »POHOD ZA MIR = 9. 11. 02 – KONGRESNI TRG 11.00 → NE NATO!«, »7. 10 NE NATO«, »7. 11. BAVARC 12:30«.

Kratici NATO so grafitarji ponekod dodali subjektivno interpretacijo, ki sovпада z njihovim razumevanjem ideologije Nata. Tovrstni grafit je denimo NACISTIČNA⁴⁷ AMERIŠKA TERORISTIČNA ORGANIZACIJA (začetne črke vseh besed, ki skupno tvorijo kratico NATO, so obkrožene, op. M. N.). V času polemiziranja o vstopu Slovenije v zvezo NATO je nastalo mnogo drugih grafitov, ki jih posebej ne predstavljamo, pač pa jih navajamo v prilogi.

5. 4 Grafiti, ki nasprotujejo vključitvi Slovenije v EU

Kljub razmeroma visoki referendumski podpori⁴⁸ za vstop Slovenije v EU, ko se je 89,6 %⁴⁹ izreklo za vstop, za nekatere prevladujoči argumenti za vstop niso bili dovolj prepričljivi.

V situaciji, ko so se vse pomembnejše slovenske stranke in institucije opredelile za vstop Slovenije v EU, ko so imeli slovenski mediji v razpravi o EU – na to opozarjata Šabič in Brglez (2002, 80) – »nevtralno vlogo«, ko je bilo »pomanjkanje kritičnega

---

⁴⁶ Poimenovanje se nanaša na takratnega ministra za zunanje zadeve, tedaj tudi predavatelja na FDV, dr. Dimitrija Rupla.

⁴⁷ Poleg tega smo našli še enega, vsebinsko skoraj identičnega. Razlika je zgolj v prvi besedi, kjer je pridevnik NACISTIČNA zamenjan z »NEVARNA«.

⁴⁸ Referendum je potekal 23. marca 2003.

⁴⁹ Vir: <http://evropa.gov.si/slovenija-clanica/> (vstop 20. 6. 2006).

diskurza«, »uravnoveženih informacij«, ko pravzaprav ni bilo »prave razprave«, je to »skoraj po definiciji izločilo vse pomembnejše poskuse kritičnega analiziranja prednosti in slabosti članstva v EZ«. Prav ta obsedenost z evropskostjo, Evropo, je nujno sprožila nasprotna mnenja (Velikonja, 2005: 84).

Slike 15: Navajanje razloga za nasprotovanje vključitvi Slovenije v EU (Ljubljana)

Nekaj anonimnih posameznikov je vstopu nasprotovalo prek grafitiranja. Svoje nestrinjanje so izrazili z grafiti, kot so: »V PLAMENIH ZGORELA BO BELA EUROPA!«, »TISOČKRAT MRTEV EVROPSKI ČLOVEK... NE EU!«, »EVROMERDA« (»Evro-sranje« - prev. M. N.), »EUROPA MERDA« (Evropa sranje« - prev. M. N.), »EU = DIKTATURA KAPITALA, POD MASKO DEMOKRACIJE!« (poleg grafita je dopisano KONTR[Ⓐ] EU, op. M. N.), »TIRANIJA KAPITALA ZA PROFIT ŠEFOV EVROPE...KONTRA EU«, »KONTRA EU«, »EVROPA ZADAJ!«, »EU? NE HVALA!!!!«.

5. 5 Protifašistični grafiti

Protifašistični grafiti so nastajali v okviru dveh skupin – Antifašistične akcije (AFA) in Anti Fašistične Fronte (AFF).

Militantna frakcija AFF, ki se je v začetku leta 1999 oblikovala v okviru Anarhističnega Kolektiva Cukrarna⁵⁰, je predstavljala reakcijo na porast ksenofobije,

---

⁵⁰ V začetku leta 1999 se je v Ljubljani oblikovala nova skupina - v zapušeni stavbi Cukrarna. Zasedbo so izvedli v glavnem mladi anarhisti in anarhistke iz "nove generacije", ki so tam tudi zasnovali Anarhistični Kolektiv Cukrarna. Ta se je ukvarjal predvsem z distribucijo anarhističnih gradiv in s širjenjem anarhistične ideje. Organiziral je majhno protestno akcijo ob obisku takratnega predsednika

rasizma in simpatij do neonacizma, predvsem med mladimi. Skupina se je ukvarjala z direktnimi akcijami proti militantnim neonacistom in je v tem smislu vršila napade na prostore, ki so jih uporabljali, in na predstavnike organiziranih neonacističnih skupin (<http://ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=6&b=3&msgid=290>, 22.6.06).

V sklopu te frakcije je med drugimi nastal grafit »NAZI RAUS«, podpisan s kratico AFF.

Ob koncu leta 2001 je bila v okviru anarho-punk gibanja ustanovljena skupina AFA (Antifašistična akcija), ki je za središče svojega delovanja uporabljala skvot »Avtonomna cono Molotov«⁵¹. Skupina AFA, ki je kljub imenu predstavljala anarhistično pobudo, se je vključevala v mnoge mednarodne akcije in sodelovala v številnih projektih lokalnega proti-avtoritarnega in proti-kapitalističnega gibanja. AFA se je začela konkretno povezovati z anarhističnimi skupinami z območja

Balkana in vzhodne Evrope, njena ključna naloga pa je bila predvsem vzpostavitev strukture za anarhistično delovanje in nadaljnji razvoj anarhističnega gibanja v Ljubljani (<http://ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=6&b=3&msgid=290>, 22.6.06).

Slika 16: Simbolna eliminacija svastike oziroma simbola fašizma (Ljubljana)

ZDA Billa Clintona v Ljubljani in se pridružil manifestaciji proti ekstremno desničarski politiki avstrijskega deželnega vladarja Jörga Haiderja, na kateri je skupino napadla neonacistična skupina obritoglavcev (ang. skinhead), in kjer se je odvil hud obračun med "radikalnimi levičarji" in neonacisti (<http://ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=6&b=3&msgid=290>, 22.6.06).

⁵¹ Ime izhaja iz nesrečnega dogodka, ki se je zgodil ob prvi uradni smrtni žrtvi Gibanja za globalno pravičnost - demonstrantu iz Genove Carlu Gulianiju. Po tem dogodku v Genovi je skupina šestih aktivistk in aktivistov v spomin na žrtev in v znak solidarnosti pred italijansko ambasado v Ljubljani položila cvetje. Nekaj dni zatem sta bila dva medijsko izpostavljena slovenska aktivista obtožena, da sta vrgla molotovko na italijansko ambasado oziroma dejanja terorizma. Obtožba je bila kasneje, ob takojšnji reakciji Gibanja, opuščena.

Večina zabeleženih grafitov, ki so nastali v okviru skupine AFA, je bilo opremljenih z nacističnim simbolom svastiko, ki so ga, v znak protesta proti nacionalizmu in rasizmu, prečrtali. Med tovrstne grafitne prištevamo: »NACIONALIZEM PRESTAJE SA SMRČU DRŽAVE« (»Nacionalizem preneha s smrtjo države« - pev. M. N.) s podpisom »AFA«, »ANTI FAŠISTIČKA AKCIJA« (»Antifašistična akcija« - prev. M. N.), »ANTI FA«, »SVAKO IMA PRAVO NA SVOJ ŽIVOT I SVOJU SLOBODU BEZ OBZIRA NA BOJU, NACIJU I KLASU!« (»Vsakdo ima pravico na svoje življenje in svojo svobodo, ne glede na barvo kože, narodnost ali razred« - prev. M. N.) s podpisom »ANTI FAŠISTIČNI FRONT« (»Antifašistična fronta« - prev. M. N.) (AFA), »PROTI NACIONALIZMU IN RASIZMU« s podpisom AFA, »DRŽAVNE MEJE SO ZIDOVI NAŠEGA ZAPORA« s podpisom AFA.

5. 6 Grafiti Social-anarhistične Federacije (SAF)

Social-anarhistična Federacija, ustanovljena na začetku leta 2003, je združenje anarhistk in anarhistov, katerega osnovni namen je organizirati, razviti in širiti anarhistično gibanje v Sloveniji. Ena od dejavnosti SAF-a je ustvarjanje grafitov, s čimer se ukvarjajo posamezniki iz delovne skupine oziroma kolektiva za grafitiranje. Anarhisti SAF-a grafitirajo predvsem z namenom predstavljanja anarhističnih idej širši javnosti. Njihovi grafiti so delno povezani z aktualnim družbeno-političnim dogajanjem. Do sedaj so grafitirali priložnostno; v času večjih političnih reform, ob prevladi leve ali desne politične usmeritve, v času polemik o t. im. izbrisanih, pred vstopom Slovenije v zvezo NATO in EU in v času zadnjih parlamentarnih volitev, ko so popisali nekatere jumbo plakate.

Politična ideologija anarhizma, ki zagovarja odpravo države in vsakega prisiljevalnega reda ter neomejeno svobodo posameznika in svobodno nastalih skupin, je izražena v naslednji grafitih: »DRŽAVA JE STRUKTURA NEENAKOSTI IN KRIVICE« s podpisom S[Ⓐ]F, »KJER VLADA DRŽAVA – NI SVOBODE!« s podpisom S[Ⓐ]F, »NAJVEČJI SOVRAŽNIK SVOBODE JE ZADOVOLJNI SUŽENJ!« s podpisom S[Ⓐ]F, »IZBRIŠIMO DRŽAVO, NE LJUDI!« s podpisom S[Ⓐ]F, »RAZBIJMO LAŽI ANARHIZMU« s podpisom S[Ⓐ]F, »RAZBIJMO

ZIDOVE APATIJE« s podpisom S[Ⓐ]F. Za širjenje anarhističnih idej so uporabljeni tudi nekateri citati znanih teoretikov anarhizma.

V sklopu projekta »1. maj 2004«, ko so aktivisti SAF-a nekaj dni pred vstopom Slovenije v EU z anarhističnimi besedili popisali obrežje Ljubljane v središču mesta, so nastali naslednji grafiti: »DUH PRIVAJENOSTI IN RUTINE, KI IMA SVOJE IZVORE V PRAZNOVERJU, STRAHU IN APATIJI, JE DAJAL V VSEH ČASIH MOČ ZATIRALCEM!«⁵², »POD IMENOM LJUDSTVA SE JE PRIKRILA OBLAST, SOVRAŽNA PROTILJUDSKA OBLAST, KI NAM PRINAŠA LE TRPLJENJE IN GORJE. STRAN Z NJO!« s podpisom S[Ⓐ]F, »DA TI VLADAJO, POMENI, DA TI UKAZUJEJO, TE NADZORUJEJO, OMEJUJEJO, USMERJAJO, IZKORIŠČAJO, LEGITIMIRAJO, TI SODIJO, TE ZAPIRAJO IN MUČIJO. TO JE NJIHOVA PRAVIČNOST IN MORALA.«.

Znotraj SAF-a obstajajo različni kolektivi, med katerimi so nekateri bolj dovzetni do

razrednih problemov, drugi do ekoloških, tretji do multinacionalnih korporacij in podobno.

Slika 17: Grafit Social-anarhistične Federacije (Ljubljana)

Nasprotovanje nasilju države, politike in kapitala, ki se dnevno izvaja nad večino prebivalstva z izkoriščanjem, zatiranjem ter povečevanjem vse večjega prepada med bogatimi in revnimi se izraža prek grafitov: »USTAVIMO KAPITALISTIČNO DIVJANJE« s podpisom S[Ⓐ]F, »PESEK, NE OLJE V MOTOR KAPITALIZMA« s podpisom S[Ⓐ]F in prečrtano »PESEK« in dopisano »DREK«, »PESEK, NE OLJE V MOTOR DRŽAVE!« s podpisom S[Ⓐ]F, »DIREKTNA AKCIJA PROTI KAPITALU IN IZKORIŠČANJU!« s podpisom S[Ⓐ]F, »PRIVATIZACIJA JE ROP!« s prečrtanim podpisom S[Ⓐ]F.

⁵² Grafit s podpisom »PETER KROPOTKIN«.

Kljub raznolikosti članstva SAF-a, ki prihaja iz vse Slovenije, najdemo večino grafitov v Ljubljani. Anarhistični grafiti s podpisom SAF se v neznatnem številu pojavljajo še v Celju, Mariboru in Zasavju. Ti so najverjetneje delo simpatizerjev SAF-a. Anarhista, ki sta sodelovala v intervjuju, poudarjata, da grafiti, ki se pojavljajo v kombinaciji s simbolom za anarhijo, pogosto ne odražajo ideologije anarhizma.

Simbol za anarhijo je bil v sedemdesetih letih sestavni del pankovskega gibanja. Omenjeni simbolni element mladi še danes povezujejo s to zvrstjo glasbe.

Slika 18: Grafit, iz katerega je razvidna povezava med aktivisti Social-anarhistične Federacije in aktivisti

Antifašistične Akcije (Celje)

Grafiti SAF-a se delno povezujejo z grafiti aktivistov Antifašistične Akcije (AFA). Gre za neke vrste sestrsko navezo, saj je precej aktivistov vključenih v obe organizaciji.

5. 7 Grafiti, ki obravnavajo feminizem

Ko govorimo o feminizmu, imamo v mislih predvsem nasilje nad ženskami, plačne razlike v delovnem okolju oziroma neenakost v družbeni in politični moči. Feministični grafiti oziroma grafiti, ki obravnavajo feminizem, lahko predstavljajo enega od načinov za spreminjanje položaja žensk v družbi. Avtorice in avtorji grafitov si na ta način prizadevajo za enake možnosti in enako obravnavanje žensk in moških v sferi dela in politike. Feministični grafiti so običajno odraz prvovrstnih političnih prizadevanj za odpiranje vprašanj, kakršna so nasilje do žensk v družini (npr. »NASILJE NAD ŽENSKAMI JE PRAVA STVAR!« in pripisano »KDO JE TO PRBOU?«), nižje plače za ženske, problemi z vsiljenimi vlogami (npr. »FANTJE, KDO BO POMIL POSODO? JOŽI!«), dejanska politična marginalizacija (npr. »ŽENSKA NA OBLAST«, »VSAKA – A IMA SVOJ IQ«⁵³) in splošna pravna

---

⁵³ Grafit je parodija na oglaševalsko kampanjo za Sun Mix, ki je leta 1994 razburkala slovensko medijsko prizorišče. »Afero Faktor« je povzročila javna pritožba tedanjega vladnega Urada za žensko politiko.

enakost ne glede na spolno identiteto ali spolno usmerjenost (npr. »MOČ ŠE NE VZBURJA« ♀). Za razliko od feminističnih grafitov, ki jih lahko na podlagi vsebine uvrstimo v katerikoli čas in prostor, so nekateri nastali v sklopu organiziranih gibanj, kamor uvrščamo referendum o noveli zakona o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo (2001). V času polemik glede omenjenega referenduma sta med drugimi nastala grafita »NAPOLNITE MI EPRUVETO« s podpisom »SAMSKA« in »RAJE EPRUVETA KOT CUKJATI ZA OČETA« s simbolom za homoseksualno zvezo.

V obdobju, pomembnem za našo raziskavo, se je ohranilo nekaj napisov iz feministične akcije, izvedene v okviru tedaj delujočega Ženskega centra v okviru mesta Metelkova. Iz kampanje ob 25. novembru 1995 - mednarodnem dnevu boja proti nasilju nad ženskami, sta se ohranila napisa »ŽENSKAM SLUŽBE, MOŠKIM ŠTEDILNIKE«, prečrtano »ŠTEDILNIKE« in dopisano »ŽENSKE«, ter medijsko odmeven napis »IVAN, SKUHAJ SI ŽE TO PREKLETO KAVO! – MATI«⁵⁴.

Če si ustvarjalci feminističnih grafitov prizadevajo za uveljavitev pravice do enakosti žensk in moških kot sestavnega dela človekovih pravic, si pisci proti-feminističnih oziroma prizadevajo h krepitvi neenakosti. Značilni proti-feministični grafiti, prek katerih se lahko odraža neenak položaj moških in žensk v zasebnem in javnem, političnem življenju, so »FEMINISTKE RAUS«, »VSE ŽENSKE SO PRASICE, MOJA JE NAJVEČJA«, »PIČKE SO SAM ZA TEPST«, »SEXIST HOMOFOBE« (»Sektistični homofob« - prev.M. N.).

Spornost primera je izhajala iz vsebine oglasa »Vsaka ima svoj faktor«, ki vsebuje namig, da je spolno vznemirljiva golota najpomembnejši ženski adut. Med najbolj spornimi točkami medijske debate sta bila žanrska oznaka fotografije (ali gre za pornografijo ali erotiko) in vprašanje o (ne)primernosti prikazovanja »pornografskih« podob v javnem prostoru. V javno-mnenjskih raziskavah sta prevladovala oba odziva, pri čemer je dobra polovica žensk menila, da je kampanja sprejemljiva, ostale pa so bile za njeno ukinitvev oziroma spremembo.

⁵⁴ Avtorica grafita Mojca Urek pojasnjuje: »Grafit o Ivanu in kavi na nek način živi še danes, saj ga občasno navajajo za različne namene. Kmalu po nastanku ga je ena od političnih strank 'sunila' in ga uporabila na svoji razglednici. Predlani je skušala neka avtorica članka v Delu s sklicevanjem na ta grafit podpreti svoje teze o predoziranju s Cankarjevimi deli v osnovnih šolah. Grafit je bil, z nekoliko spremenjeno vsebino, uporabljen tudi v knjigi Kult žrtve avtorja Dragana Petrovca«.

5. 8 Grafiti s stališčem do političnih strank

Za slovenski politični prostor je značilno precejšnje nezaupanje v politične stranke. Po meritvah Slovenskega javnega mnenja (SJM) junija 2005 kar 47% vprašanih ne zaupa političnim strankam, zaupa pa jih le 8% (SJM, junij 2005: 17). Iz podatkov SJM o zaupanju v politične institucije izhaja tudi, da obstaja večje zaupanje v institucije, ki zagotavljajo red in celovitost sistema (policija, vojska), in tudi v individualizirane institucije (predsednik države, predsednik vlade), kot pa v klasične institucije, ki so nosilke političnega dogajanja (Državni zbor, politične stranke). Po mnenju Fink - Hafnerjeve (2001: 185 - 186) bi lahko kot bistvene značilnosti osrednjih slovenskih parlamentarnih strank 90. let prejšnjega stoletja navedli: »/.../ tesne vezi z državo, klientelizem, prevlada osebnih omrežij in sorazmerno šibke vezi med strankami in njihovimi volivci« (Ibid.).

Eden od medijev za kanaliziranje (ne)zaupanja v politične stranke so lahko tudi grafiti. V času naše raziskave se je večina grafitov s stališčem do političnih strank

nanašala na vladajočo Liberalno demokracijo Slovenije (LDS), ki je na volitvah 2000 dobila največ poslanskih mandatov.

Slika 19: Izraz (ne)zadovoljstva s stranko Liberalne demokracije Slovenije (Ljubljana)

Neznani, politično angažirani posamezniki, so nezadovoljstvo s tedanjo vladajočo stranko izrazili z napisi, kot so: »LDS – ARTURJEVI FUKAČI«⁵⁵, »TRIP = HUDO... LDS = HUIŠE«, »LDS = HDZ«, »LSD = LDS«⁵⁶, »LSD... DRNOVŠEK SE JE ZMOTU«⁵⁷, »LDS = PRASCI«, »LDS UBIJA SLOVENIJO«, »LDS GO

---

⁵⁵ Artur je bil ime tedanjemu psu dr. Janeza Drnovška, sedanjega predsednika države, takrat pa predsednika LDS in vlade.

⁵⁶ Enačenje stranke s sintetično dobljeno spojino, ki povzroča halucinacije je verjetno posledica izrazitega nezaupanja v poslanstvo LDS.

⁵⁷ Pri tem grafitu je zaznati personalizacijo politične stranke, pri čemer gre za enačenje politične stranke z njenim voditeljem (npr. Drnovšek = LDS).

HOME«, »SMRT LIBERALNIM OKUPATORJEM« z dorisanim simbolom za osvobodilno fronto slovenskega naroda.

Fenomen naraščajoče politične apatičnosti⁵⁸, ki se med drugim odraža v upadanju volilne udeležbe, lahko ponazarjata grafita »ČE BI VOLITVE KAJ SPREMENILE, BI BILE ILEGALNE!« in »SAMO LUTKE GREJO NA VOLITVE« ter dopisano »ČE VERJAMEŠ...«.

(Ne)naklonjenost določenim političnim strankam pa odražajo naslednji grafiti: »JAZ BOM VOLIL LADO!« in dopisano »JEST PA ZELENE«, »KOALICIJA SLOVENIJA = PIČKE = PIZDE«, «TRULA KOALICIJA«, »ŽIVLJENJE BREZ DEMOSA JE KOT RIBA BREZ BICIKLA.«.

Analiza grafitov s stališči do političnih strank ni merodajna za ocenjevanje popularnosti določenih strank in političnih organizacij na splošno, temveč razkriva odnos avtorjev grafitov do določenih strank v določenem časovnem obdobju. Večja številčnost grafitov, ki se nanašajo na LDS, se lahko povezuje z naveličanostjo ustvarjalcev tovrstnih grafitov z dolgoletno vladavino LDS, ki je po zadnjih, četrth parlamentarnih volitvah pristala v opoziciji.

5. 9 Grafiti z mnenjem o posameznih politikih

Gre za grafite, ki se običajno nanašajo na nosilce političnih funkcij (poslancev, članov vlade oziroma ministrov, predsednikov političnih strank in podobnih). Grafiti z mnenjem o posameznih politikih s svojo vsebino učinkujejo kot neke vrste refleksija javnemu delovanju posamezne politične osebnosti. Vsebine napisov običajno reflektirajo negativna in redkeje pozitivna stališča o bolj ali manj družbeno pomembnih političnih odločitvah, stališčih in ukrepih s strani posameznih političnih odločevalcev.

---

⁵⁸ Volilne udeležbe na volitvah v državni zbor so bile naslednje: (1992) 85,6%, (1996) 73,7%, (2000) 70,14%, (2004) 60,64% (vir: www.gov.si).

V nadaljevanju bomo skušali analizirati vsebino grafitov, ki se navezuje na posamezne politike.

Janeza Janšo kot predsednika vlade, obramboslovca in veterana vojne za Slovenijo so ovekovečili vsebinsko precej raznoliki grafiti. Napisi »NE DAJ SE JANŠA«, »JANŠA ŠPECKAHLA« in »JANŠA FOREVER« spominjajo na njegov sloves političnega oporečnika iz časov afere »JBTZ« in sloves podčastnika, ki še zmeraj velja za simbol prvega borca za samostojno Slovenijo in Slovence, saj je bil v času osamosvojitvene, desetdnevne vojne obrambni minister. V nasprotju z navedenimi napisi njegov politični »sloves« nekoliko obledi v primeru grafita »JANŠA IS GEJ...JANŠA IS OK!« (»Janša je gej, Janša je OK.« - prev. M. N.). Ostali grafiti, ki

smo jih zabeležili v času raziskave, so na primer tudi: »JANŠEVE ZVEZDE«, »ZA JANŠU – ZA BANKU«, »TUKAJ JE JANŠA«, »ČLOVEK – OB JANŠI VLADA LAKOTA«.

Slika 20: Simbioza politikovega priimka in svastike (Ljubljana)

Grafiti o **Zmagu Jelinčiču**, predsedniku Slovenske nacionalne stranke, odražajo njegovo ostro nacionalistično retoriko, ki o uporablja na političnem prizorišču: »JELINČIČ IZ GOPCA TI SMRDI PO ČEVAPČIČIH«, »JELINČIČ LJUBI IZBEGLICE, CIGANI PA SO DELOVNI NAROD.«.

Radikalna neoliberalna stališča **Miće Mrkaića** je zaznamoval grafit »TUDI ZA MRKAIĆA SE BO NAŠEL KITAJC«⁵⁹, ki se je pojavil leta 2005, v času prvomajskih delavskih manifestacij.

---

⁵⁹ Grafit je komentar na Mrkaićevo javno izraženo stališče, da je tripartitni ekonomsko-socialni svet nepotreben in ga je treba odpraviti, pri čemer je pogajanje delodajalcev s sindikati označil za »relikt preteklosti«. Mićo Mrkaić je bil tedaj koordinator za zdravstveno reformo v vladnem odboru za reforme in zatem predsednik vladnega strateškega sveta za gospodarski razvoj, iz katerega je kasneje izstopil zaradi nestrinjanja z vladno reformno politiko.

Delo ministra za zdravje **Andreja Bručana** so anonimni grafitarji ovrednotili z napisoma »NAJ NIHČE VEČ NE BO BOLAN ZDAJ MINISTRUJE NAM BRUČAN« in »GOSPOD MINISTER, VSAJ ZA EVTANAZIJO NAM PUSTITE!«.

Na politično delovanje ministra za finance **Andreja Bajuka**, ki je leta 2000, na pritiske javnosti, vrnil argentinsko državljanstvo, nas opomnita grafita »ARGENTINA – MOJA DOMOVINA« in »ARGENTINA SUCK« (»Argentina zaudarja« - prev. M. N-).

Radikalno nestrinjanje neznanih grafitarjev s političnimi stališči ministra za zunanje zadeve **Dimitrija Rupla**, se odraža prek naslednjih napisov: »RUPEL GNOJURINA«, »RUPL GNOJ«, »RUPL ODIDI«, »RUPL ODOJK NA RAŽN!«,

»RUPL TI SAM SPIZDI... MRKAIČ TI PA ODPUJSI«. Omenjeni grafiti so lahko sicer tudi odraz nezadovoljstva s slovensko zunanjo politiko.

Slika 21: Sovražna naravnost do politikov Rupla in Mrkaića (Ljubljana)

Ime **Janeza Drnovška** se na zidovih pojavlja v naslednjih napisih: »BRAVO DRNOVŠEK JANŠO V AREST« (»BRAVO« in »JANŠO« prečrtano in namesto »JANŠO« dopisano »KUČAN«), »DRNOVŠEK CAR« in dopisano »KUČAN LENUH« (beseda LENUH je prečrtana), »DRNOVŠEK IMA ZRIMŠKA, KI GA FUKA V RIT«, »LEPOTA NI NAKLUČJE« s podpisom »J. DRNOVŠEK«.

Nekdanjega predsednika Republike Slovenije **Milana Kučana** opisujejo grafiti, kot sta: »SVETI KUČAN SLOVENIJO SPAŠAVA«, »KUČAN, NISI NAS PREPRIČAL«.

Stališče do dela nekdanjega predsednika SLS **Marjana Podobnika** je anonimni grafitar, ki se podpisuje z imenom Stanko, metaforično izrazil z grafitom »M. PODOBNIK JE DEVICA, S SPERMO LE PO KRAVAH ŠPRICA« s podpisom »STANKO«, »STANKO → OF ZA OSVOBODITEV IZPOD M. PODOBNIKA.«.

Na nekdanjega srbskega in jugoslovanskega predsednika **Slobodana Miloševića** se nanašata dva grafita: »MILOŠEVIĆ JUST DO IT« in »MIR SVETU...ZLOČINCU MILOŠEVIČU«⁶⁰.

Med grafiti, ki tematizirajo tuje politike, je največ napisov v povezavi z ameriškim predsednikom **Georgem Bushem ml.** Gre za napise, kot so: »BUSH = HITLER«,

»VOJNE IN KRUHA NAM DAJTE GOSPOD! CITAT: GEORGE W. BUSH«, »DUMB BUSH« z dorisano človeško lobanjo s cigareto v ustih⁶¹.

Slika 22: Enačenje Bushevega političnega delovanja s Hitlerjevimi (Ljubljana)

Britanskega premiera omenja grafit »BLAIR STOP YOUR BLOODY WAR!« (»Blair, ustavi tvojo prekleto vojno« - prev. M. N.), ki se povezuje z marčevskim napadom na Irak⁶², ki ga vztrajno podpirata predvsem Bush in **Tony Blair**.

Na kontroverznega deželnega glavarja avstrijske Koroške **Jörga Haiderja** nas opominja grafit »HAIDER MACHT FREI«⁶³.

5. 10 Grafiti, nastali v povezavi z aktualnimi družbeno-političnimi dogodki

Posebnost tovrstnih napisov je vsebina, ki predstavlja kritično refleksijo aktualnih dogodkov, izražena stališča oziroma polemike. Avtorji grafitov na ta način

---

⁶⁰ Vsebina grafita je povezana s sodnim procesom v Haagu, kjer so Miloševiću sodili za zločine proti človečnosti, vojne zločine in genocid in v čigar zaporih je umrl, predvidoma za srčno kapjo, novembra 2006.

⁶¹ Vsebina grafita lahko simbolizira številne tako imenovane politikove 'bušizme'.

⁶² Napad na Irak se je zgodil leta 2003.

⁶³ Radikalen grafit je parodija na napis nad vhodom v nacistično koncentracijsko taborišče Auschwitz: »Arbeit macht frei« (»Delo osvobaja«). Avtor grafita lahko Heiderjev goreč nacionalizem, ki ga utrjuje na podlagi rasizma in regionalnega patriotizma, primerja s koncentracijskim taboriščem Auschwitz, ki je postal pojem za skrajni prezir do človeka in za načrtno, industrijsko uničevanje človeka.

informirajo, zahtevajo, komentirajo, podpirajo, razpravljajo in izzivajo javnost, ki so ji sporočila namenjena. Namen teh napisov je lahko oživljanje ali spodbujanje aktualnih družbeno-političnih razprav, pri čemer gre za vizualizacijo prisotnosti in aktivnosti določenih posameznikov oziroma organizacij na ravni političnega dogajanja v državi.

V nadaljevanju bomo navedli nekaj tovrstnih grafitov iz različnih časovnih obdobj, ki so nastali ob raznovrstnih, za državo razmeroma pomembnih družbeno-političnih dogodkih.

5. 10. 1 Grafit o obisku pomembnega državnega uradnika

Pogost motiv za ustvarjanje političnih grafitov so obiski pomembnih uradnih predstavnikov iz drugih držav, s čimer imamo v mislih predvsem osebe iz političnega življenja. Eden medijsko najbolj odmevnih dogodkov leta 1999 v Sloveniji je bil nedvomno obisk ameriškega predsednika Billa Clintona⁶⁴, ki se je zgodil v zelo pomembnem času mednarodnega uveljavljanja Slovenije. Obisk je bil pomemben predvsem za priznanje pomembne vloge, ki jo je imela Slovenija v procesih tranzicije, v širših (srednje)evropskih spremembah in pri iskanju rešitev za krizo na Balkanu. Clintonov obisk pa vendarle ni »osrečil« vseh. Neznanec je svoje nezadovoljstvo nad njim izrazil z grafitom »CLINTON GO HOME«.

5. 10. 2 Grafiti kot odzivi na odmevne medijske polemike

Politični napisi na javnih prostorih se lahko pojavijo tudi v času medijsko odmevnih polemik, kot je bila denimo vroča polemika o etičnosti izjav, ki jih je za septembrsko številko revije Sodobnost izrekel znani slovenski psihiater **dr. Janez Rugelj**⁶⁵. V tem

---

⁶⁴ Bill Clinton je Slovenijo obiskal 21. 6. 1999.

⁶⁵ Gre za zjave dr. Janeza Ruglja v intervjuju z naslovom Pogovori (novinarja Miroslave Slane Mirosa(, objavljenega v reviji Sodobnost 200 (str. 1064 - 1085). V svojih izjavah naj bi dr. Rugelj javno in neposredno žalil ženske, hendikepirane, upokoјence, umetnike, homoseksualce, muslimane, bolnike in pripadnike nekaterih drugih družbenih manjšin. S svojimi izjavami, s katerimi naj bi izpolnil vse znake kaznivega dejanja po I. odstavku 300. člena Kazenskega zakonika, naj bi razpihoval nestrpnost do žensk, homoseksualcev in lezbijk, saj jih jih je poimenoval s slabšalnimi izrazi in prikazal kot »izmečke« družbe.

času so nastali naslednji grafiti: »DR. SC. MED. 'ZOŽITEV ZAVESTI« s podpisom »DR. RUGELJ«, »DRŽIM SUHO VEJO PSIHIATRIJE« s podpisom »DR. RUGELJ«, »ZREL SEM ZA PSIHIATRA» s podpisom »J. RUGELJ«. S pomočjo napisov so skušali avtorji opozoriti na zbujanja narodnostnega, rasnega ali verskega sovraštva, razdora ali nestrpnosti v družbi.

Novembra in v začetku decembra 2006, ko se je slovenska politika ukvarjala s preselitvijo romske družine Strojan iz Ambrusa⁶⁶, so se pojavili napisi: »TUDI ROMI SMO LJUDJE«, »ROME ZA SOSEDE... NE RASISTE«, »100% PONOSEN... 100% SLOVENEK« (beseda Slovenec je bila naknadno prečrtana in nadomeščena z besedo ROM, op. M. N.). S pomočjo grafitov so avtorji opozorili na nerešeno romsko

problematiko in vsesplošno ksenofobno naravnost dela javnosti in uradne politike do Romov.

Slika 23: Komentar na romsko problematiko (Ljubljana)

Skoraj sočasno z romsko problematiko so anonimni grafitarji z napisi opozorili tudi na radikalen osnutek vladne Strategije za dvig rodnosti, ki je predvidevala uvedbo plačljivosti splava. Strategija, ki jo je pripravilo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve pod vodstvom tedanjega ministra, po novem poslanca krščanske Nove Slovenije, Janeza Drobniča⁶⁷, je povzročila burne odzive široke zainteresirane javnosti, civilnih združenj, porodničarjev in ginekologov, intelektualcev, politikov in

---

⁶⁶ Napetosti v romskem naselju Dečja vas v bližini Ambrusa so se zaostriale oktobra 2006, ko so krajanji zahtevali preselitev romske družine Strojan. Povod za zahtevo je bil pretep moškega, ki so ga zaradi hudih poškodb glave odpeljali v Klinični center. Krajana je sicer pretepel brezdomec, ki je živel z romsko družino, vendar ni Rom. Domačini so opozorili, da ni šlo za prvi tak dogodek in zagrozili, da bodo stvari vzeli v svoje roke.

⁶⁷ Državni zbor je 1. decembra 2006 na predlog predsednika vlade Janeza Janše razrešil Janeza Drobniča z mesta ministra za delo, družino in socialne zadeve, kasneje pa je vladajoča koalicija na to mesto imenovala Marjetko Cotman.

drugih javnih osebnosti. Ostre kritike osnutka strategije, katere cilj naj bi bil dvig rodnosti, so se med drugim odrazile prek grafitov, kot sta »ŽENSKA – STROJ ZA ROJEVANJE« in »RAJE EPRUVETA – KOT DROBNIČ ZA OČETA«.

Slika 24: Ostre kritike Drobničevega osnutka strategije za dvig rodnosti (Ljubljana)

5. 10. 3 Grafiti kot sredstvo za predreferendumske kampanje

Grafiti lahko predstavljajo enega od sredstev za sugeriranje odločitve volilcem za referendum ali izražanje mnenj v zvezi z njimi. Tovrstni primer je denimo grafit, ki je nastal v času intenzivnih polemik o t. im. izbrisanih⁶⁸, ki so dlje časa zavzemale pomemben del političnega in medijskega prostora ter močno zaostrovale politično ozračje. Gre za napis »TO JE ROP T.I. IZBRISANI 4. 4. 2004...PROTI« (beseda »PROTI« je obkrožena, op. M. N.), ki volivce poziva, naj obkrožijo proti in se nanaša na referendum o izbrisanih⁶⁹.

Podobni napisi so nastali še med zadnjo referendumsko⁷⁰ kampanjo o Zakonu o RTV, ki ga je predlagala vlada, zahtevali pa sta ga opizijski stranki LDS in SD. V tem času so neznani grafitarji bojazen pred političnim prevzemom in nadzorom na javni RTV izrazili z napisi, kot so: »VOJSKO V VOJAŠNICE, POLITIKE V PARLAMENT, JAVNOST V RTV«, »JAVNOST V RTV«, »RTV LJUDSTVU!«, »RTV = VLADA«. Avtorji grafitov so si s pomočjo omenjenih napisov prizadevali za

---

⁶⁸ Izraz izbrisani označuje skupino okoli 18.000 ljudi, ki so bili leta 1992 izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva Slovenije, potem ko po osamosvojitvi Slovenije niso zaprosili za pridobitev slovenskega državljanstva in so tako, hote ali nehoti, postali tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji.

⁶⁹ Referendum o izbrisanih je potekal 4. 4. 2004.

⁷⁰ Zakonodajni referendum o RTV je bil 25. 9. 2005.

ohranitev neodvisnosti medijev oziroma javne radiotelevizije, ki naj bi delovala neodvisno v interesu javnosti in bi bil vpliv politike nanjo čim bolj omejen.

5. 10. 4 Grafiti kot pripomoček za izražanje stališč v času demonstracij

Politični napisi so pogost spremljevalec različnih demonstracij. Kot primer navajamo množične demonstracije proti vladnim ekonomskim in socialnim reformam⁷¹, ki predstavljajo eno največjih zborovanj v zgodovini samostojne Slovenije. Dogodek so

zaznamovali naslednji grafiti: »JANEZ JANŠA, KDO BO DAL ZA KRUH?!«,

Slika 25: Grafit, nastal v času množičnih demonstracij proti vladnim ekonomskim in socialnim reformam (Ljubljana)

»DOL VLADA DOL REFORME Ⓐ«, »PROTI DAVČNI REFORMI ⒶSⒶ«, »ŠOLNINE? NE HVALA.«. Namen grafitov, nastalih v času demonstracij, je bil predvsem izraziti nasprotovanje napovedani uvedbi enotne davčne stopnje. Vsestranske aktivnosti v času demonstracij so zajemale tudi grafitiranje po jumbo plakatih Zveze delavskih sindikatov Slovenije in Slovenske zveze sindikatov, ki so mimoidoče nagovarjali z vprašanjem »Kam nas peljejo vladne reforme«?. Na dnu jumbo plakata je bil podan odgovor »V družbeno blaginjo, nova delovna mesta in učinkovito socialno državo«. Grafitarji so na zastavljeno vprašanje odgovorili z dopisanim napisom »KAPITALISTE V RAJ«⁷².

5. 10. 5 Grafiti kot sredstvo za polemiziranje o pomembnih vladnih odločitvah

Politično aktivnost na način pisanja po zidovih običajno izzovejo pomembne vladne odločitve, ki niso sprejemljive za določen del javnosti. Neznani aktivisti so vladno

---

⁷¹ Množične demonstracije delavcev, študentov, dijakov, kulturnikov, javnih uslužbencev, upokojencev in številnih drugih nasprotnikov reform so potekale 26. 11. 2005 v Ljubljani.

⁷² Navajamo le en primer dopolnjevanja in spreminjanja vsebine jumbo plakatov, česar je bilo sicer ob tej priložnosti v Ljubljani in okolici še več.

odločitev o napotitvi štirih vojaških inštruktorjev v Irak⁷³, ki je v javnosti povzročila precej neodobranja in kritik, komentirali z grafiti: »JANŠA GO HOME«, »OSAMA DOBRODOŠEL«, »CAFE BAGDAD«, »IRAK POŽIVLJA«, »JANŠA VOJSKA SE TI MANJŠA«, »V IRAK? ZA KOZLAT«, 4 = PREVEČ«, »V IRAK« (napis, usmerjen s puščico), »IRAK, NE HVALA«, »SAS = SLOVENSKA AGRESORSKA STRANKA... VOLILNO OKROŽJE 1 = BAGDAD«.

Slika 26: Odklonilen odnos do napotitve slovenskih vojaških inštruktorjev v Irak (Maribor)

Iz napisov je razviden izrazito odklonilen odnos avtorjev grafitov do omenjene vladne odločitve.

Grafitov, povezanih z aktualnimi družbeno-političnimi dogodki, se je v obdobju raziskovanja verjetno pojavilo še več. Navajamo le nekaj primerov napisov odmevnejših grafitarskih akcij, ki so se ohranili dlje časa.

5. 11 Grafiti o policiji

Napisi, ki opisujejo stališče do policije, so priljubljena tema slovenskih avtorjev grafitov. Iz vsebine je razbrati pretežno nezadovoljstvo oziroma nezaupanje v policijo

---

⁷³ 18. februarja 2006 so štirje slovenski vojaki na podlagi odločitve vlade z Brnika odpotovali v Neapelj, od koder so 24. februarja 2006 odšli na šestmesečno misijo v Irak, kjer so v vlogi inštruktorjev sodelovali pri usposabljanju iraških varnostnih sil. Po besedah premierja Janeza Janše je Slovenija z napotitvijo vojakov izpolnila svoje obveznosti kot Natova članica, vojaki pa naj bi s svojim delom pripomogli k stabilizaciji razmer v Iraku.

kot represivno državno institucijo, pri čemer je težko razbrati, kateri so dejanski razlogi za nepriljubljenost. Glede na način delovanja postsocialistične policije, katere enota delovne produktivnosti se meri v kategorijah uporabljenega, zagroženega ali pa t. im. »preventivnega« nasilja (Kuzmanić, 2002: 41), pretežna (ne)naklonjenost javnosti niti ni presenetljiva.

Na sistemsko in sistematično uporabo nasilja, ki smo ji priča v postsocializmu, nas opozarjajo naslednji grafiti: »UBIJ PLAVOG PENDREKA«, »NARODI KOJI IMAJO TAKVU POLICIJU TREBAJU SE BOJATI ZA SVOJU BODUČNOST«, »POLICIJA SKRBI ZA RED IN MIR Z UMORI!?!«, »ALL COPS SUCK MY DICK«, »FUCK THE COPS«, »ANTI POLICE DEPARTMENT«, »POLICIJA MAFIA UBICE«, »SAMO LEŽEČ POLICAJ JE DOBER POLICAJ«, »TUKAJ SO KAPSI NEZAŽELJENI«, »ODGOVOR NA POLICIJSKO NASILJE... NASILJE

NAD POLICAJI«, »POLICE BASTARD«, »FUCK THE POLICE« s podpisom »Z&M«, »JEBEŠ TI, JEBEM JA, NAJEBE GA POLICIJA«. Splošno nezadovoljstvo z delom policije je anonimnež izrazil s humorno obarvanim grafitom »TUDI POLCAJI SO SAMO... PSI!« (dorisana policaj, ki urinira ob drevesu, op. M. N.).

Slika 27: Podoba policista v obliki lovske trofeje (Kranj)

Navedeni grafiti so lahko pokazatelj preobrata potencialne moči v dejansko prisilo in nasilje, pri čimer gre pogosto le za opravičevanje obstoja policije. Radikalni napisi s sovražno vsebino lahko javnost opozarjajo na nesmiselnost statusa vzvišenosti in izjemnosti policije kot institucije, ki ji, za razliko od pričakovanj s strani navadnih državljanov, omogoča drugačna ravnanja.

Za razliko od poplave (proti)policijskih napisov se je pojavila še manjšina grafitov, s pomočjo katerih ustvarjalci simpatizirajo z omenjeno represivno institucijo. Podporo so ji izrazili z grafitom »CIGANE ZAŽGAT... POLICIJI VEČJO MOČ DAT« (prečrtano »VEČJO« ter dopisano »MANJŠO«, op. M. N.) ali »NI JEDNE NEMA

BOLJE OD VAŠE POLICIJE« (»Ni boljše od vaše policije«. – prev. M.N.). Grafita lahko nakazujeta na svojevrsten odklon od vsesplošno prisotnega trenda kritičnosti do policije ali pa je njun namen humorno poudarjanje taistega trenda.

5. 12 (Proti)klerikalni grafiti

(Proti)klerikalni grafiti predstavljajo zelo zanimiv empirični segment analize, saj nam posredno sporočajo, kakšen je odnos dela javnosti do religije oziroma verskih institucij. Tovrstni napisi so lahko odraz njihovega političnega ali ideološkega prepričanja, ki ga avtorji grafitov gojijo do religije v sodobni družbi.

Iz prevladujoče vsebine napisov lahko zaznamo trend, ko religija v zahodnem svetu izgublja osrednje mesto v družbi, kar pomeni, da gre za procese desakralizacije. To pomeni, da nadnaravne sile nič več ne nadzorujejo sveta, da delovanja ne usmerjajo več religijska prepričanja, človeška zavest pa je postala sekularizirana⁷⁴ (Haralambos in Holborn, 1995: 492).

Odtujenost dela javnosti od religije na splošno odražata grafita: »RELIGIJA JE BERGLA ZA ŠIBKE LJUDI. ŠIBKI LJUDJE PA SO TISTI KATERI SE NE TRUDIJO DA BI KARKOLI POSKUSILI RAZUMETI RAZEN SEBE!« ali »RELIGIJA JE OPIJ ZA LJUDI.«.

Proces demokratizacije družbe je bistveno spremenil tudi položaj verskih skupnosti, tudi Rimokatoliške cerkve v Sloveniji. Razlogi za izgubljanje vloge socializatorja ljudi, ki jo je imela nekoč cerkev, so lahko njena rigoroznost, dogmatičnost, nedovzetnost za nekatere sodobne probleme ljudi in splošni konzervativizem. Nezaupanje v cerkev kot institucijo religije razkrivata naslednja napisa: »I BELIVE IN WHAT I SEE AND NOT IN WHAT I HEAR ABOUT« (napis na cerkvi; »Verjamem, kar vidim, in ne, kar slišim« - op. in prev. M. N.) in »CERKEV JE MAFIJA – BOGA NI« (napis na cerkvi, op. M. N.).

---

⁷⁴ Sekularizacija je proces znotraj modernih družb, v katerih religijske ideje in organizacije izgubljajo pomen, ko se soočijo z znanostjo in drugimi modernimi oblikami znanj (Jary & Jary, 1991: 557).

V obdobju raziskovanja smo zasledili še nekaj drugih (proti)klerikalnih grafitov, s pomočjo katerih avtorji izražajo svoj splošen odnos do boga. Taki grafiti so na primer: »BOG JE IDOL... RELIGIJE OMEJUJEJO BOGA«, »BOG JE MRTEV« (s podpisom NIETZSCHE in pripisom »MOGOČE SE JE DAL ZAMRZNIT« s podpisom »W. DISNEY«; op. M. N.), »BOG ŽIVI V SRCIH SVOBODNIH«, »BOG OBSTAJA SAMO V PRAZNIH GLAVAH (BOG = SATAN = JEZUS = PRAVLJICE)«.

(Ne)naklonjenost do krščanskega boga Jezusa Kristusa razodevajo grafiti: »JEZUS ŽIVI« (dopisano NA KRIŽU, op. M. N.), »JEZUS JE KMET«, »JESUS LOVES ME« (»Jezus me ljubi« - prev. M. N.) (dopisano YES I KNOW/ Da, vem; op./ prev. M. N.); VAŽEN JE TALENT IN NE JEZUS.

Poleg splošnih (proti)klerikalnih grafitov, ki jih lahko uvrstimo v kateri koli čas in prostor, je v šestletnem obdobju naše raziskave nastalo nekaj kontekstualnih napisov, ki odslikavajo subjektiven pogled anonimnih avtorjev grafitov na specifične dogodke, povezane s cerkvijo. Eden od izvirnejših je nedvomno grafit »LUBADAR – NAJVEČJI SOVRAŽNIK SLOVENSKE CERKVE!«, prek katerega je anonimni pisec s humorjem opozoril na denacionalizacijske zahteve rimokatoliške cerkve⁷⁵.

Na odnos katolikov do muslimanov v Sloveniji nas opominja napis »BUREK BI, DŽAMIJE PA NE, A?«, s katerim je avtor na izviren način komentiral polemike in zaplete, povezane z iskanjem lokacije za izgradnjo džamije⁷⁶.

Odziv na pogosto neposredno vpletanje slovenske Cerkve v politiko, ki so ga mediji pogosto očitali tedanjemu ljubljanskemu nadškofu in ljubljanskemu metropolitu

---

⁷⁵ Zakon o denacionalizaciji, ki ureja vrnitev podržavljenega premoženja, je bil sprejel novembra 1991. Po zakonu denacionalizacija praviloma poteka v naravi, največji slovenski razlaščenec oziroma denacionalizacijski upravičenec pa je cerkev, ki je tudi največji posamezni lastnik slovenskih gozdov.

⁷⁶ Ljubljanski mestni svet je maja 2001 obravnaval in sprejel osnutek spremembe urbanističnega dokumenta, ki naj bi omogočil gradnjo islamskega kulturnega centra v Ljubljani. Gradnja islamskega centra je v slovenski javnosti povzročila številne polemične odzive, zanj pa še vedno ni dokončno določena lokacija.

Francu Rodetu, odražajo grafiti: »RODE JEBI SE«, »OH RODE!... FOJBE KLIČEJO«, in »SPLAVITE RODETA«⁷⁷. Preostala (proti)klerikalna grafita, ki bi ju težko uvrstili v katero izmed zgoraj navedenih tematik, sta še »VATIKANARJI« in »ANTI – KRIST«.

Na podlagi analize vsebine predstavljenih napisov lahko delno razkrijemo, kako anonimni grafitarji dojemajo religijo, cerkev in boga. Omenjeni grafiti omogočajo analitski vpogled v (politični) vpliv rimokatoliške cerkve, ki sicer izgublja moč nad verniki. Temu botrujejo številni dejavniki, kot na primer politizacija RKC, raznolika (para)religijska ponudba, predvsem pa nesposobnost prilagajanja RKC svetovnim spremembam ter rigoroznost in dogmatičnost verskih nauk, ki so v sodobnem svetu izgubili svoj pomen.

5. 13 Jugonostalgčni grafiti⁷⁸

Jugonostalgčni grafiti so zanimivi predvsem z vidika (re)produkcije in artikulacije socialnih spominov in značilnosti nostalgичnega diskurza o jugoslovanski preteklosti. Pojav jugonostalgije je značilen predvsem za mlado generacijo, rojeno po Titovi smrti, ki je v nekdanji Jugoslaviji preživela le svoje otroštvo. Poleg grafitiranja se jugonostalgija med mladimi kaže na več načinov (npr. množični obiski »Hiše cvetja« v Beogradu ali vsakoletna udeležba na zboru trubačev v Guči, velik uspeh najuspešnejših izdelkov slovenske kinematografije, povezane z nekdanjo Jugoslavijo, priljubljenost nekdanjih »balkan partijev«, popularnost potovanj v večja mesta nekdanjih jugoslovanskih republik).

---

⁷⁷ Tedanjega nadškofa Rodeta so zaradi vprašljivega načina komuniciranja z javnostmi pogosto kritizirali mediji, ki so mu največkrat očitali neposredno vpletanje slovenske Cerkve v politiko. Dr. Rode je med drugim odkrito spregovoril o uvajanju verskega pouka v šole, o denacionalizaciji, splavu in je pogosto komentiral splošno politično situacijo v Sloveniji.

⁷⁸ Izraz »jugonostalgčen« izvirja iz pojma jugonostalgija, ki ga na tem mestu razumemo kot nekritično refleksijo preteklosti, pri čemer spomini na preteklost ustvarjajo samo pozitivna čustva, podoba o skupnem življenju v nekdanji Jugoslaviji v preteklosti pa je prav tako skrajno pozitivna. Negativne plati so prezrte ali upravičene.

Grafiti z jugoslovanskimi simboli so predvsem domena večjih mest, kjer smo zasledili nekatere jugoslovanske simbole - zvezdo, grb, kratico KPJ in podobo Tita. Največ jugonostalgčnih vsebinskih napisov se navezuje na Josipa Broza Tita: »ŽIVIO TITO«, »TITO JE ČLOVEK, NAMREČ KONJI IMAJO ROGOVE«, »TITO JE MEL VELIKO KITO«, »TITO V RITO!«, »TITO JE NAŠ« (Tito prečrtano in dopisano »ADOLF«, op. M. N.), »TITOTA NAZAJ!!!«, »TITO = DIKTATOR«.

Slika 28: Obujanje obdobja iz časa življenja Josipa Broza Tita (Ljubljana)

Dolgoletni in dosmrtni predsednik SFRJ se je pojavil tudi v obliki grafitnih šablon, ko se njegova podoba ponekod dopolnjuje z napisoma »BORN IN SFRJ« (»Rojen v SFRJ« - prev. M. N.) in »ŽIVEL 29. NOVEMBER, DAN REPUBLIKE«.

Ti grafiti so odraz obujanja nostalgije po socialističnih časih, značilne za področje nekdanjih jugoslovanskih republik. Gre za obujanje spomina na skupno jugoslovansko preteklost, pri čemer se slednjo razume kot »skupek artefaktov, podob, zvokov in okusov, povezanih z vsakdanjim življenjem v skupni državi, ki je osvobodena političnih ideoloških konotacij« (Boym, 2001: 52). V primeru teh grafitov ne gre toliko za hrepenenje po izgubljeni deželi in »dobrih starih časih«, ko je bilo življenje veliko boljše, temveč gre bolj za poskus rekonstrukcije »potencialnega prostora kulturnega izkustva, ki se ga je delilo s prijatelji in z rojaki, in ki ni bil osnovan niti na naciji niti na religiji, ampak na izbranih podrobnostih« (Boym, 2001: 53).

Jugonostalgčni grafiti lahko predstavljajo način za idealiziranje preteklosti ali upor proti »vseevropskosti« v smislu nestrinjanja z aktualnim političnim enoumjem, ki članstvo v EU razume kot edini legitimen in demokratičen cilj vseh vzhodnoevropskih postsocialističnih držav.

Artikulacijo jugonostalgije na način pisanja grafitov lahko razlagamo tudi v smislu nekakšnega simboličnega upora proti globaliziranju ameriške »hollywoodske« kulture in negativnih vrednot, ki jih avtorji grafitov pripisujejo Američanom (pa tudi Evropejcem) in »ameriškemu načinu življenja«, kot so egoizem, hlastanje za denarjem in materialnimi dobrinami, plitkost. Poseganje po elementih (artefaktih, idejah ipd.) socialistične preteklosti v tem smislu predstavlja neke vrste alternativo obstoječemu družbenemu stanju in družbeni zavesti.

5. 14 Grafitne šablone (ang. *Street Stencil*⁷⁹)

Precej razširjeno obliko političnih grafitov predstavljajo grafitne šablone, ki so se, zlasti v središču Ljubljane, pojavile v zadnjih nekaj letih. Prve grafitne šablone s političnimi motivi so se najverjetneje najprej pojavile nekje v Evropi, v 40. in 50. letih prejšnjega stoletja, v okviru uličnega markiranja, ki so ga izvajali pripadniki tako fašističnih kot komunističnih strank. V preteklosti so se različne politične organizacije uporabljale grafitne šablone za označevanje teritorija in javno prikazovanje simbolov organiziranega upora (MacPhee, 2004: 62). Za grafitne šablone je značilna uporaba preprostih besed in osnovnih motivov, ki jih zlahka prepozna tudi širša javnost (glej MacPhee, 2004: 11).

Od preteklosti do danes se osnovna tehnika tiskanja grafitov s pomočjo šablon ni bistveno spremenila. Grafitna šablona je običajno izdelana iz trše lepenke, iz katere se izreže zeleni motiv. Grafit se izdelava tako, da se lepenko položi na steno in izrezane površine prebarva, pri čemer se najpogosteje uporablja barve v razpršilih. Izdelovanje grafitov s pomočjo šablon je precej razširjeno, saj je razmeroma enostavno, hitro in cenovno dostopno. Na ta način lahko nastanejo čiste linije in prepoznavni motivi, ki jih je, zavoljo tehnike, mogoče reproducirati v neskončnost.

Nekateri uvrščajo grafitne šablone med ulično umetnost (ang. *Street art*⁸⁰).

---

⁷⁹ Beseda »stencil« izvira iz francoske besede »estenceler«, kar pomeni okrasiti s svetlimi barvami. Beseda izvira tudi iz latinske »scintilla«, kar pomeni iskra (MacPhee, 2004: 12).

5. 13. 1 Tematike šablonskih grafitov s političnimi motivi

V središču Ljubljane je v zadnjih nekaj letih nastalo precej grafitnih šablon s političnimi vsebinami. Ustvarjalci priljubljeno tehniko uporabljajo za različne oblike upora, opozoril, pozivov, komentarjev, kritik, reprodukcijo dominantnih diskurzov, oglaševanje in podobno.

Za pozivanje javnosti k udeležbi na demonstracijah oziroma manifestacijah so s pomočjo šablonskih akcij avtorji grafitov pozivali na proti-vojno manifestacijo »Quatarzo« (november 2001), proti-natovske demonstracije v času odločanja o vstopu Slovenije v zvezo NATO, manifestacijo za solidarnost s pribežniki in protest proti nestrpnosti (februar 2001) in nekatere druge podobne politične dogodke. V omenjenih primerih gre za alternativno obliko promocije dogodkov, s pomočjo katere avtorji grafitov javnost pozivajo k udeležbi. Tovrstni šablonski grafiti so običajno sestavljeni iz kratkih in jedrnatih sporočil, ki zajemajo kraj in čas dogodka določene demonstracije ali manifestacije ter redkeje slogan akcije (npr. »NE NATO«, »DOVOLJ!«).

Šablona in barva v razpršilu sta uporabna pripomočka tudi za zagovarjanje alternativnih političnih vsebin, ki nasprotujejo ideologiji dominantnih diskurzov. V tem kontekstu so se pojavile šablone neonacistične skupine z imenom Tukaj je Slovenija, ki so, poleg napisov, za intenziviranje svoje propagande izbrale nekaj motivov zgodovinskih predmetov in oseb (npr. Rudolfa Maistra, karantanskega panterja) in na ta način poudarile svojo nacionalno zavest. Skladno z neonacistično ideologijo so se pojavili že omenjeni domoljubni šablonski napisi, kot na primer »TUKAJ NI BALKAN... TUKAJ NI AMERIKA... TUKAJ JE SLOVENIJA!«.

---

⁸⁰Prva temeljna značilnost ulične umetnosti je družbena kritičnost v vseh ozirih – od preproste zajedljivosti, duhovitih domislekov in dognanih ironij, do jedkih kritik različnih dominantnih diskurzov in subverzivnih pozivov h gradnji novega – in usmerjenost zoper dominantne tokove tako v političnem in družbenem kot v kulturnem in estetskem smislu. Za ulično umetnost namreč velja isto kot za grafitarstvo, in sicer 'da je to eno izmed redkih orodij, ki jih imaš na voljo, če nimaš skoraj ničesar' - to je emancipatoren medij politične, socialne, kulturne in estetske opozicije.

(Velikonja M. in Fajt M., [90](http://www.google.com/search?q=cache:GqzI0geUqWAJ:www.mglc-lj.si/press/Street%2520art/Ulice%2520govorijo_slo.doc+antifa%C5%A1isti%C4%8Dna+akcija&hl=sl&ct=clnk&cd=13&lr=lang_sl&client=firefox-a, vstop 22. 6. 2006).</p></div><div data-bbox=)

Po nekaj mesecih je neformalna, samo-organizirana mreža TEMP, skrajnežem odgovorila z grafitnimi šablonami s sporočilom «TUKAJ JE STRAH». Ideološki odgovor s stilizirano podobo bežeče ptice je nekdo izkoristil ter napis »oplemenitil« z dodatkom »TUKAJ JE STRAH PRED PTIČJO GRIPO«⁸¹.

Šablonske grafite so uporabili tudi aktivisti, ki zagovarjajo protifašistično ideologijo.

Slika 29: Odgovor skrajnežem neonacistične ideologije s strani neformalne, samo-organizirane mreže TEMP (Ljubljana)

Slika 30: Grafitna šablona za boj proti rasizmu, seksizmu, kapitalizmu in fašizmu (Ljubljana)

Slika 31: Šablonski napis za pozivanje javnosti k udeležbi na demonstracijah oziroma manifestacijah (Ljubljana)

Nastale so šablone s stisnjeno pestjo z napisi »Ne fašizmu, ne kapitalizmu, ne seksizmu, ne rasizmu«.

Med najbolj neposredne in vizualno opazne politične grafite lahko prištevamo grafitne šablone s podobami politikov. V obdobju našega raziskovanja so se v Ljubljani pojavile šablone Janeza Janše, Tita in Jaserja Arafata.

Slika 32: Provokativna upodobitev Tita na toaletnem papirju (Ljubljana)

Slika 33: Stilizirana podoba Janeza Janše (Ljubljana)

⁸¹ Napis se je pojavil februarja 2006, ko so v Sloveniji odkrili prve primere nevarne oblike virusa ptičje grip H5N1e in je vsa država postala območje visokega tveganja.

Šablonsko reproduciranje podob znanih politikov niti ni presenetljivo, če upoštevamo dejstvo, da je naša konvencionalna zahodnjaška ulična komunikacija zasičena z neposrednimi in funkcionalnimi komercialnimi podobami, ki so pogosto zreducirane zgolj na ekonomski kontekst. Kljub dejstvu, da znani obrazi politikov ne vsebujejo specifičnih pomenov, imajo zelo močan vsebinski potencial, saj so v celoti dovzetni za interpretacijo mimoidočih opazovalcev.

Grafitne šablone s političnimi motivi so, zavrlo izrazitejšega vizualnega učinka, pogost pripomoček za kritiko dominantnih diskurzov.

6 POLITIČNI GRAFITI KOT INDIKATORJI KAPITALSKE IN POLITIČNE NEENAKOSTI

Pretežno neestetska in na prvi pogled pogosto nesmiselna sporočila, izdelana na bolj ali manj javno izpostavljenih predelih urbanih površin, je pravzaprav težko spregledati. Ne glede na mešane občutke, ki jih pri dobršnem delu javnosti vzbujajo grafiti, teh necenzuriranih sporočil posameznikov ali skupin ne smemo prezreti. Zatiskanje oči pred poplavo napisov, ki predstavljajo specifično obliko civilno-družbene participacije, bi lahko pomenilo, da glas peščice, ki opozarja na nehumano logiko kapitala in politične neenakosti, ne šteje. V pričujoči raziskavi si prizadevamo dokazati nasprotno. Pretežno anonimna sporočila so lakmusov papir za odpor, alternativo, provokacijo, kritiko in še za marsikaj, kar na »jedilniku« dominantnih diskurzov oziroma institucij ni zaželeno.

V nadaljevanju bomo skušali dokazati **hipotezo, da so politični grafiti indikatorji kapitalske in politične neenakosti**. Hipoteza izhaja iz predpostavke, da se nehumana logika kapitala in politične neenakosti reflektira tudi prek vsebine političnih grafitov.

Pred razjasnitvijo pojma politična neenakost se bomo najprej osredotočili na pojem enakost. Ko razpravljamo o enakosti, imamo v mislih predvsem politično, socialno, ekonomsko, versko, etnično, etično ter nekatere druge enakosti, ki vključujejo vprašanje človekovih in siceršnjih pravic. »**Enakost** ni prirojena. Nasprotno, je atribut političnega prostora, v katerem velja načelo svobode. Moderno pojmovanje enakosti izhaja iz podmene o prirojeni enakosti, ki predpostavlja enotnega človeka« (Jalušič, 1992: 48).

Poglavitni ideal liberalne tradicije je enakost možnosti. Z deklaracijo o enakih svoboščinah vseh državljanov se je pretrgala vez med biološkimi razlikami in socialno neenakostjo. Od tedaj je neenakost mogoča le kot produkt tekmovalnih odnosov med posamezniki v tržno regulirani družbi, tekmovalni odnosi med posamezniki pa so mogoči le ob popolni politični enakopravnosti oziroma pri enakih svoboščinah vseh, ki se vključujejo v tržno igro. Vendar pa se je pojem neenakih možnosti neprestano širil. Če je v začetku pomenil le enake politične svoboščine,

pomeni danes tudi enakost v izhodišču, v dostopu, v upravljanju in v možnostih (Rus, 1990: 111).

Flander (2004: 105) je opredelil politiko enakih možnosti kot pravno in politično uveljavljanje ukrepov za (diferencirano) uresničevanje načela enakega obravnavanja, preprečevanja strukturno pogojene diskriminacije, zmanjševanje družbenih (ekonomskih in političnih) neenakosti in, posledično, socialne in ekonomske depriviligiranosti zaradi neugodnega ekonomskega in socialnega položaja pripadnic in pripadnikov določene družbene skupine (npr. žensk, etničnih manjšin, ranljivih družbenih skupin).

Oblikovanje politike enakih možnosti je običajno povezano s sodelovanjem najmanj dveh sfer oziroma možnih ravni političnega delovanja – države in strankarske politike ter sfere civilne družbe. Delovanje nacionalnih mehanizmov za izvajanje politike enakih možnosti pa je v praksi dokaj šibko in neučinkovito. Pretežno neučinkovito uveljavljanje politike enakih možnosti se manifestira skozi politično neenakost.

Prav v teh pojavih neenakosti, torej v hudi politični, socialni, ekonomski in razredni razslojenosti, zlasti pa v brezposelnosti in revščini ter v posledičnih pojavih – močno poudarjenem nacionalizmu, šovinizmu, ksenofobiji in rasizmu, kaže iskati plodna tla za nestrpnost in celo radikalno izključevanje drugih in drugačnih (Kuzmanić, 2003 : 17).

V nadaljevanju se bomo osredotočili na konkretne vrste grafitov, ki s svojo vsebino opozarjajo na politično neenakost. V obdobju raziskovanja smo naleteli predvsem na grafite, ki opozarjajo na politično neenakost drugih oziroma drugačnih; npr. pripadnikov drugih narodov, etničnih skupnosti, ras, kultur, oseb z drugačnimi načini življenja, religioznimi, spolnimi usmeritvami in podobno. Med zbranimi grafitov se politična neenakost najpogosteje izraža prek treh skupin državljanov, in sicer tujcev, živečih v Sloveniji, istospolno usmerjenih in žensk.

Politična neenakost tujcev, živečih v Sloveniji

Dandanes se še vedno pojavljajo grafiti, ki opozarjajo na trend krepitve nacionalizma, šovinizma in ksenofobije v Sloveniji. Gre za specifično obliko diskriminatorne

diskurzivne prakse oziroma mehanizma izključevanja drugega s sovražnim govorom⁸². V zvezi s tem se pojavljata dve skupini grafitov in sicer napisi, ki spodbujajo negativno podobo o tujcih, živečih v Sloveniji oziroma politično neenakost ter grafiti, s pomočjo katerih si avtorji prizadevajo za enake politične pravice vseh državljanov.

Gre za sovražni govor z značilnostmi ksenofobije. Grafitarji lahko na ta način javnost pozivajo k skupinskemu delovanju proti naseljevanju in prihajanju tujcev v Slovenijo. Tovrstni napisi pogosto odražajo eksplicitne grožnje, s pomočjo katerih si grafitarji prizadevajo za zanikanje njihove človeške eksistence ali celo za samo izničenje. Diskriminatorna diskurzivna praksa se izraža predvsem prek nacionalno-državnih grafitov z negativnim stališčem do tujcev, živečih v Sloveniji.

V nasprotju s prej predstavljenimi so se napisi, ki pozivajo javnost k strpnosti do tujcev, pojavljali pretežno v času različnih akcij oziroma demonstracij. Gre za grafite, ki so nastajali v času izbruha problema povečanega števila ilegalnih prebežnikov (2001), ob razpravah o nastanitvi in priseljevanju beguncev iz begunskih centrov in v begunske centre (npr. primer begunskega centra na Viču v Ljubljani leta 2000), v času intenzivnih polemik o izbrisanih (2004) in ob nekaterih drugih podobnih priložnostih. Avtorji napisov so na ta način javnost opozarjali na krepitev ksenofobije, rasizma in šovinizma. Gre za izražanje političnih stališč z izhodiščem in ciljem zagotovitve spoštovanja človekovih pravic, pravic manjšin in odpiranje drugih, vselej močno aktualnih »globalizacijskih« tem.

Politična neenakost istospolno usmerjenih

Na neenake politične pravice gejev in lezbijk opozarjajo grafiti, ki obravnavajo homoseksualnost. Pri večini teh grafitov gre za posebno obliko javnega nasprotovanja nestrpnosti, s katero želijo avtorji grafitov opozoriti širšo javnost na problem homofobije v Sloveniji.

---

⁸² Izraz "sovražni govor" (ang. hate speech) prihaja iz anglosaškega pravnega okolja, kjer ga je uveljavil tisti del pravnih teoretikov, ki se ukvarjajo s pravico do svobode izražanja v okviru, kot ga določa prvi amandma k Ustavi ZDA. O sovražnem govoru govorimo takrat, ko gre za izražanje mnenj in idej, ki so po svoji naravi ksenofobični, diskriminatorni in rasistični ter naperjeni predvsem zoper različne vrste manjšin (etnične, verske, kulturne) (Kovačič, 2001: 178).

Raziskovalci so si v splošnem enotni, da predsodki proti neheteroseksualno usmerjenim ljudem obstajajo na treh ravneh:

- individualni, ki implicira psihološko raven posameznika,
- institucionalni ravni, ki se odraža skozi različne družbene institucije, kot so zakoni, resorske politike, šolski sistem in podobno, in
- strukturni ali kulturni ravni, ki vključuje družbene vrednote, norme, moralne kode, sodbe in podobno (Onken v Jenness & Richman, 2002: 408).

Proučevani grafiti se nanašajo pretežno na politično neenakost istospolno usmerjenih na institucionalni ravni. Večina grafitov, ki obravnavajo homoseksualnost, je protihomofobnih. Pišejo jih predvsem aktivistke in aktivisti gejevskega in lezbičnega gibanja. S pomočjo izpisovanja izzivalnih napisov opozarjajo na sistemsko kršenje človekovih pravic oziroma neurejen pravni in socialni položaj istospolnih parov. Grafiti javnost opozarjajo na potiskanje homoseksualnosti na družbeno obrobje, kar se odlikava tudi na področju zakonodaje. Diskriminacija na osnovi drugačne spolne identitete se odraža na področju zaposlovanja⁸³ (šolstvo), stanovanjske politike, storitev (zdravstvo), neenakih možnostih za legalizacijo istospolnih partnerstev, problematike skupne posvojitve otrok⁸⁴.

V nasprotju z protihomofobnimi napisi pa ustvarjalci homofobnih grafitov, ki jih je nekoliko manj, z vsebino sporočil še dodatno utrjujejo stereotipizacijo, ki se navezuje predvsem na rigidne družbeno-spolne sheme. Tovrstni grafiti lahko na javnost učinkujejo kot nastavki za ohranjanje negativnega javnega mnenja do obravnavanega fenomena.

---

⁸³ Istospolno usmerjeni posamezniki običajno niso presojeni na podlagi svojih sposobnosti, temveč po ustreznosti svoje spolne usmeritve.

⁸⁴ V Sloveniji istospolni pari nimajo možnosti, da bi posvojili otroka - vsem ženskam, ki nimajo moškega partnerja, je z zakonom onemogočen dostop do umetnih reproduktivnih tehnologij, hkrati pa zakon dovoljuje posvojitve otroka le raznospolnim parom.

Protihomofobni in homofobni napisi nas opominjajo, da je dominantna družbena sfera še vedno prostor, namenjen prezentaciji in promociji zgolj heteroseksualnih življenjskih skupnosti.

Politična neenakost žensk

Politična neenakost žensk se reprezentira prek grafitov, ki obravnavajo feminizem. Večina feminističnih napisov se navezuje na zahteve za enake pravice žensk, za boljši in izenačen položaj z moškimi, za enako plačano delo, boljšo družinsko politiko in za preseganje dihotomije med zasebnim, kamor tradicionalno sodi ženska, in javnim, kjer dominira moški. Feministični grafiti, zajeti v naši raziskavi, so večinoma delo organiziranih ženskih skupin, katerih osnovni cilj je bil spreminjanje vsakdanjega življenja žensk in moških za doseganje višje stopnje politične enakosti. Grafiti se osredotočajo na vprašanja, kot so pravica do splava, nasilje nad ženskami in nasploh v družini, spolno nasilje in spolna diskriminacija.

V nasprotju s feminističnimi grafiti pa si lahko avtorji protifeminističnih napisov prizadevajo za utrjevanje že uveljavljenega družbenega položaja žensk v družbi. Takšni grafiti lahko služijo kot promocija ideje o moških kot »naravno« nadrejenih in ženskah kot »naravno« pasivnih in podrejenih. Grafite, ki obravnavajo feminizem, lahko na splošno razumemo kot ogledalo spolne asimetričnosti v družbi.

Kapitalska neenakost

Vsebina nekaterih političnih grafitov nam poleg politične razkriva tudi problem kapitalske neenakosti⁸⁵. Če je kapital vrednost, ki se v procesu produkcije oplaja s presežno vrednostjo, lahko razumemo kapitalsko neenakost kot družbeni odnos, znotraj katerega se uresničuje kapitalska eksploatacija. Vsebine grafitov, ki nakazujejo na kapitalsko neenakost, se navezujejo na vrsto problematik, ki izhajajo iz nje. Avtorji grafitov z napisi opozarjajo na izkoriščanje delavcev, promocijo hiper-rasti in nepopravljivo ekološko škodo, ki nastaja v takšnih razmerah, poenotenje

---

⁸⁵ Pri opredeljevanju kapitalske neenakosti izhajamo iz pojma kapital. Kapital je nakopičeno bogastvo, ki se uteleša prek razpoložljivih ali potencialno razpoložljivih sredstev produkcije oziroma za stvaritev ali nabavo sredstev za produkcijo. Za Marxa je kapital zasebno bogastvo ali vrednota za ustvarjanje presežne vrednosti. V grobem kapital predstavlja kakršnokoli finančno ali drugačno premoženje oziroma vir dohodka, ki nam je na razpolago (Jary in Jary, 1991: 55).

globalne kulture in ekonomije, vzpodbujanje potrošnje, povečanje koncentracije multinacionalnih korporacij, nadomestitev tradicionalnih moči (oblasti) demokratične nacionalno-državne in lokalne skupnosti z globalno korporacijsko birokracijo in podobno.

Med napise, ki opozarjajo na kapitalsko neenakost, uvrščamo predvsem grafito Gibanja za globalno pravičnost, grafito, ki nasprotuje vključitvi Slovenije v EU, grafito Social Anarhistične Federacije (SAF) in nekatere grafito, nastale v zvezi z aktualnimi družbeno-političnimi dogodki (npr. napisi, nastali ob demonstracijah proti vladnim reformam).

Kljub raznovrstnosti analiziranih grafitov, ki smo jih, glede na vsebino, klasificirali na 13 vrst, imajo preučevani napisi veliko skupnega. Njihov osnovni namen je redefiniranje političnih, družbenih in ekonomskih razmerij. Politični grafiti predstavljajo alternativne odgovore na permanentno krizo kapitalistične družbene ureditve ter sredstvo za gradnjo pravičnejše družbe s poudarkom na medosebnih razmerjih in krepitvi nekapitalističnih razmerij. Napisi s politično vsebino so nastali kot odgovor na večplastno krizo kapitalizma, ki ga je uveljavila politično-ekonomska elita. Politično-ekonomska elita favorizira določeno koncepcijo razvoja, ki na ravni mišljenja in v praksi odraža do skrajnosti prignan ekonomizem - mišljenje, ki poudarja prevlado ekonomskega zakona⁸⁶, pri čemer se ne ozira na socialne in ekološke posledice, ki jih povzroča v praksi. Posledice nehumane logike kapitala in politične neenakosti se kažejo v močni socialni, ekonomski in tudi razredni razslojenosti.

Grafitiranje kot del urbanega aktivizma se uresničuje na vseh družbenih ravneh, med drugim okoljski, socialni, ekonomski, politični.

V šestletnem obdobju preučevanja se je v Sloveniji zgodilo nekaj odmevnih političnih dogodkov, na katere se je del javnosti odzval s kritično refleksijo. Politično postavljanje po robu družbi in družbenemu se je odražalo na način povezovanja

---

⁸⁶ Termin "ekonomski zakon" je uporabil ekonomski antropolog Karl Polanyi.

skupin, nevladnih organizacij in posameznikov, ki so v okviru demonstracij in manifestacij med drugim uporabljali tudi grafite.

Glede na to, da se je večina političnih grafitov pojavila v času različnih gibanj (npr. proti-vojnih, okoljskih, feminističnih, gibanj za človekove pravice), se njihova vsebina navezuje predvsem na odpiranje političnih vprašanj izključevanja in razločevanja.

Grafiti, zajeti v naši raziskavi, nas opominjajo na številne družbeno-politične probleme sodobnega časa - ohranjanje in krepitev nacionalizmov, rasizma, nestrpnosti, nasilja, revščine, družbene izključenosti, posledice neupoštevanja, zaničevanja ali slabega poznavanja človekovih pravic in z njimi povezanih vrednot. S pomočjo analize napisov smo med drugim pridobili zanimiv vpogled v problem izključevanja drugih in drugačnih, ki se manifestira na več načinov - skozi rasizem, seksizem, antisemitizem, homofobija.

7 SKLEP

Kljub začetni ambiciji po temeljitejšem akademskem diskurzu in natančnejši analizi vsebine napisov, smo v času raziskovalnega postopka prišli do spoznanja o neizčrpnosti obravnavane teme. Tekom krmarjenja po reki množice podatkov in literature smo si morali nazadnje priznati, da smo s pričujočo raziskavo razsvetlili le delček iz mozaika obravnavane teme. Nепrestano oprežanje za svežimi grafitarskimi podvigi od raziskovalca zahteva zelo veliko časa in energije, pri čemer se pogosto izkaže, da je čas obstoja posamičnih napisov v sorazmerju z njihovo izzivalnostjo. Če so, denimo, kljukasti križi na nagrobnih spomenikih odstranjeni takoj, ko se pojavijo in jih okolica zazna, je življenjska doba nekaterih manj provokativnih grafitov odvisna predvsem od kakovosti uporabljenih barv in drugih pripomočkov ter od vremenskih razmer.

Zasledovanje političnih napisov in njihovih ustvarjalcev je, kljub občasni naveličanosti in spremenljivim občutkom glede smiselnosti našega početja, nenazadnje obrodilo sadove.

S pomočjo številnih napisov bolj ali manj anonimnih ustvarjalcev smo si zagotovili vsaj delen vpogled v estetsko ustvarjalnost in politično profiliranost slovenskih ustvarjalcev grafitov, ki nas s svojevrstno politično participacijo opozarjajo na problem kapitalske in politične neenakosti oziroma izključevanja drugih in drugačnih. Ustvarjalci političnih napisov so lahko (reprezentativni) predstavniki »civilne družbe«, ki opozarjajo na razne marginalne in marginalizirane skupine in posameznike. K dodatni oživitvi spontanih ali organiziranih grafitarskih »izbruhov« je v zadnjih nekaj letih verjetno še dodatno pripomogla evropeizacija, natoizacija in globalizacija, ki s seboj nosijo tudi vzpostavljanje novih oziroma poglobljanje predhodno izpostavljenih kapitalskih in političnih neenakosti.

V okviru naše raziskave smo želeli potrditi hipotezo, ki pravi, da so politični grafiti indikatorji kapitalske in politične neenakosti. V uvodu zastavljeno trditev smo potrdili na podlagi analize vsebine političnih grafitov.

Za konec ostaja vprašanje, kaj je pravzaprav tisto, kar raziskovalca žene, da več let neumorno opreza za necenzuriranimi stenski sporočili, lovi sapo jemajoče korake drznih urbanih gverilcev in si prizadeva k razodetju tega, z vidika dominantnih diskurzov in institucij, konfliktnega fenomena?

Gre za željo po razkritju ozadja delovanja družbeno-kritične pisane množice sil (aktivistov nevladnih organizacij, nacionalistov, borcev za tretji svet, mirovnikov, študentov in mladih, ki zastopajo vso različnost kultur, življenjskih slogov in političnih prepričanj), ki se, oborožena z barvami v razpršilih, bojuje proti revščini, neenakosti, nesvobodi, nečloveškosti in še čemu. Z zasledovanjem stenskih napisov smo si prav tako prizadevali odkriti, kdo se skriva za masko anonimnih grafitarskih aktivistov, ki s svojim gnevom, nestrinjanjem, odporom, kritiko ali izzivalnostjo poskrbijo za (re)interpretacijo aktualnega družbeno-političnega dogajanja in tudi na tak način prispevajo k pestrejšemu urbanemu utripu velikih slovenskih mest.

Pričujoča analiza političnih grafitov je poskus prikaza alternativnega načina komunikacije, s pomočjo katere si peščica državljanov prizadeva za javno polemiziranje o pomembnih zadevah, s katerimi se sooča človeštvo – družbena nepravilnost, politična neenakost, ekonomska nestabilnost, revščina, uničevanje okolja, vojna in podobno. Za razliko od medijev in drugih družbeno sprejemljivih kanalov komunikacije, je vsem grafitom skupen element presenečenja, ki piscem dopušča popolno svobodo v komunikaciji.

Provokativni napisi ponekod služijo celo kot »orožje« za vse vrste radikalnih medsebojnih obračunov. Anonimneži z avtolaki v razpršilih ne prizanašajo nikomur, še najmanj pa dominantnim diskurzom in institucijam. Grafiti so prisproda za zrna, ki ostajajo na situ dominantnih diskurzov in institucij ali kamen spotike in povzročajo »rano na želodcu« vsem tistim, ki ne premorejo niti kančka strpnosti do nekonvencionalnih oblik komunikacije. Politični napisi so dobrodošla popestritev današnjega zatohlega in provincialnega, pretirano konzervativnega kulturnega okolja, nedovzetnega za provokacije in akcije vseh, ki čutijo drugače. Njihova vsebina je nenazadnje zrcalo sedanjosti, senca preteklosti in odsev prihodnosti.

8 LITERATURA

Boym, Svetlana (2001): *The Future of Nostalgia*. Basic Books, New York.

Braidotti, Rosi (2000): *Feminizem/mi za začetnice/ke*. Založba /*cf. Ljubljana.

Bushnell, John (1990): *Moscow graffiti. Language and Subculture*. Academic Division of Unwin Hyman Ltd.

Castelman, Craig (1982): *Getting Up: Subway Graffiti in New York*. MIT, New York.

Challenger, F. Douglas (1998): *Pozitivne možnosti v javnem življenju: aktivno državljanstvo in državljanska vzgoja. Vzgoja in izobraževanje*. 2, 4 - 9.

Erjavec, Karmen (2000): *Medijska pismenost kot pogoj uspešne politične socializacije. Teorija in praksa*, 37, 672 - 685.

Fink-Hafner, Danica (2001): *Politične stranke*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Flander, Benjamin (2004): *Pozitivna diskriminacija*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Gačič, Siniša: »Anarhiji naproti. Social anarhistična federacija, domači anarhisti.« V: *Mladina*, št. 38, 22.9.2003, str. 54 - 55.

Gregorčič, Marta: *!Alerta roja!: teorije in prakse onkraj neoliberalizma*. Ljubljana: Posebna izdaja Časopisa za kritiko znanosti, @Politikon, letnik III, št. 4, 2005.

Haralambos, Mike; Holborn, Martin (1995): *Sociology. Themes and Perspectives*. Fourth edition. Collins Educational.

Hrastar, Mateja: "Piši, briši, riši, briši, piši... : grafiti." V: *Delo* št. 276, 28.11.1992,

str. 30-31.

Jalušič, Vlasta (1992): *Dokler se ne vmešavajo ženske*. Ljubljana. Krt.

Jalušič, Vlasta (2002): *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*. Založba /*cf. Ljubljana.

Jary, David & Jary, Julia (1991): *Collins: Dictionary of sociology*. Harper Collins Publishers.

Jenness V., Richman K.D., (2002): *Anti-gay and lesbian violence and its discontents*, V Richardson D. & Seidman S. (eds.) (2002) *Handbook of lesbian and gay studies*. Sage, London, New York.

Kale, Jadran (1989a): »Uopćena obilježja različitih skupina grafita u Zagrebu.« V: *Kulturni radnik*, št. 1, str. 77 - 90.

Klein, Naomi (2002): *Fences and Windows; dispatches from the front lines of the globalization debate*. Flamingo. Great Britain.

Kovačič, Blaž (2001): »Pravni vidiki sovražnega govora«. Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti, št. 1, str. 177 – 198.

Kritovac Fedor (1989b): »Teritorijalni grafiti kao posebna skupina grafita u Zagrebu.« V: *Kulturni radnik*, št. 1, str. 91 - 99.

Kuhar, Roman (2003): *Medijske podobe homoseksualnosti. Analiza slovenskih medijev od 1970 do 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut (zbirka Mediawatch).

Kuzmanič, Tonči (1996): *Ustvarjanje antipolitike, Elementi genealogije družboslovja, Znanstveno in publicistično središče*, Ljubljana.

Kuzmanič A., Tonči (1999): *Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: Open Society Institute.

Kuzmanič, Tonči (2002): Policija, mediji, UZI in WTC. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kuzmanič, Tonči (2003): »Ksenofobija v nekdanji SFR Jugoslaviji in v postsocialistični Sloveniji«. V: Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti, št. 2, str. 15 – 19.

Lachmann, Richard (1988): »Graffiti as Career and Ideology.« V: American journal of sociology, št. 2, str. 229-250.

Lalič, Dražen; Anči, Leburič; Nenad, Bulat (1991): Grafiti i subkultura. Zagreb: NIP »Alinea«.

(1988) Leksikon Cankarjeve založbe- Cankarjeva založba, Ljubljana.

MacPhee, Josh (2004): Stencil Pirates – A Global Study of the Street Stencil. Soft Skull Press, Brooklyn.

Merljak, Sonja (1995): »Grafiti I«. V: Delo, št. 37, 1995, str. 16.

Miller, C. Delbert, Salkind, J. Neil (2002): Handbook of Research Design & Social Measurement (6 th Edition). London, Sage Publications.

Nastran Ule, Mirjana (1996): Življenjski svet študentske mladine. Predah za študentsko mladino (ur. M. Nastran Ule, T. Rener, V. Mihelj, S. Kurdija, S. Mencin, M. Čeplak). Juventa, Ljubljana, 13 – 116).

Neumann, Renate (1986): Das Wilde Schreiben: Graffiti, Sprueche und Zeichen am Rand der Strašen. Verlag Die Blaue Euele, Essen.

Novak, Maja (2000): »'Ko pišem po zidu me vedno zalot' ... Grafiti kot občutljiv barometer sprememb v preokupaciji družbenega življenja«. Diplomaska naloga. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Novak, Maja (2001): »Jebeš demokracijo, itak je nihče ne razume«! Grafiti. Mladina, št. 21, str. 42 – 46.

Perasović, Benjamin (1989c): »Glazba in sport kao sadržaj grafita.« V: Kulturni radnik, št. 1, str. 101-110.

Phillips, Susan (1996): The Dictionary of Art: Graffiti Definition, Grove's Dictionaries Inc. Macmillan Publishers, London.

(1985): Punk pod Slovenci. Republiška konferenca ZSMS, Ljubljana.

Rus, Veljko (1990): Socialna država in družba blaginje. Inštitut za sociologijo, Ljubljana.

Sabljak, Tomislav (1981): Rječnik šatrovačkog govora. Globus, Zagreb.

Sruk, Vlado (1995): Leksikon politike. Obzorja. Maribor.

Stankovič, Peter; Tomc, Gregor; Velikonja, Mitja (1999): Urbana plemena – subkulture v Sloveniji v devetdesetih. ŠOU, Ljubljana.

Stepančič, Lilijana; Zrinski Božidar; Lion the Tiger; Peteršin, Nataša; Velikonja, Nataša (2004): Grafitarji – Graffitists. Mednarodni grafični likovni center, Ljubljana.

Tomc, Gregor (1996): »Je ženska brez moškega kot riba brez bicikla?«: feministični grafiti. V: Delo št. 28, 3.2., str. 39.

Toš, Niko (1988): Metode družboslovnega raziskovanja. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Toš, Niko (1999): Zaupanje Slovencev v demokratični sistem. Ljubljana, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede.

Velikonja, Mitja (2002): »Bivši domači: Balkanska kultura na Slovenskem po letu 1991«. Bal canis, 2,3, str. 80 – 86.

Velikonja, Mitja (2005): Evroza – kritika novega evrocentrizma. Ljubljana: Mirovni inštitut (zbirka Mediawatch).

Verbinc, Franc (1989): Slovar tujk. Cankarjeva založba, Ljubljana.

Zrnec, Primož (1996): »Prepovedano sadje je najslajše«. V: Delo št. 54, str. 17.

Žerdin, H. Ali (1988): »Nekatere stene imajo ušesa, grafiti pa so dokaz, da imajo pametnejše stene tudi jezik.« V: Problemi, Eseji št. 6 (14), str. 48 - 52.

Walsh, Michael (1996): Graffito. North Atlantic Books, Berkeley, California.

8. 1 INTERNETNI VIRI

Avramov, K. (2005) Spray Can Politics: Strengthening Party Identity in Post-Socialist Sofia.

<http://mokk.bme.hu/centre/conferences/reactivism/conference-panels/document.2005-10-08.9368613313>

Ban, Tina (2002) Gibanja za boljšo globalizacijo.

http://www.delo.si/index.php?sv_path=43_50&id=a53207ded106a42dc2307f2a3f62c73404&source=So_botna+priloga

Arcioni Elisa (2003) Graffiti, regulation, freedom

<http://www.aic.gov.au/conferences/2003-graffiti/arcioni.html>

Smithsimon, G. (2001) The Technologies of Public Space and Alternatives to a Privatized New York.

<http://www.columbia.edu/~gs228/writing/techps.doc>

Noble, C. (2004) City Space: A Semiotic and Visual Exploration of Graffiti and Public Space in Vancouver.

http://graffiti.org/faq/noble_semiotic_warfare2004.html

Od lokalne organizacije do mednarodne borbe!: Slovenski anarhistični portal:

<http://ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=6&b=3&msgid=290>

Phillips A., S. (1996) Graffiti Definition: The [Dictionary of Art](#).

<http://www.graffiti.org/faq/graf.def.html>

Reci NE NATO! na FDV

<http://www.geocities.com/recinenato/recinenatonafdv.html>

Slovenija, članica EU: Urad vlade za informiranje:

<http://evropa.gov.si/slovenija-clanica/>

Trampuš, Jure (2002) Molotovka. Marta Gregorčič, aktivistka iz AC Molotova o avtonomnih conah, političnih akcijah, Natu in upogljivosti slovenskih vladajočih kast.

<http://www.mladina.si/tehdnik/200230/clanek/intervju/>

Tukaj je Slovenija.

<http://www.tu-je.si/index.php?id=1>

Velikonja, M.; Fajt, M.: Ulice govoriijo/ Streets are saying things

http://72.14.221.104/search?q=cache:Gqzl0geUqWJ:www.mgle-lj.si/press/Street%2520art/Ulice%2520govoriijo_slo.doc+antifa%C5%A1isti%C4%8Dna+akcija&hl=sl&ct=clnk&cd=13&lr=lang_sl&client=firefox-a

Vodovnik, Dejan (2002) Z grafitom nad Potočnikovo.

<http://arhiv.delo.si/services/publicsearch.jsp?query=z+grafitom+nad+poto%C4%8Dnikovo&sort=rank&start=0&blok=10>

Uradni list Republike Slovenije

<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2003110&stevilka=4828>

PRILOGA A: Vprašanja za pomoč znotraj posameznih sklopov intervjuja z grafitarji

1. V katerih grafitarskih akcijah ste sodelovali do sedaj? Kdaj so bile izvedene?
2. Kakšen je namen oziroma motiv posamičnih akcij?
3. Zanima nas vaše osebno stališče do grafitov.
4. Koliko posameznikov/-ic je sodelovalo pri posamičnih akcijah?
5. Kakšne so bile morebitne reakcije na vaše grafite s strani javnosti?
6. Opišite potek akcije.
7. Na katerih lokacijah običajno grafitirate?
8. Zakaj ste za sredstvo komunikacije izbrali prav grafit?
9. Kdaj nastopi t.i. kritični moment, ko se nekdo odloči za pisanje grafitov?
10. Ste bili kaj pozorni na čas obstoja vaših grafitov? S čim je po vašem povezana obstojnost grafitov?
11. Ste se kdaj tekom akcije kdaj soočili s policijo?
12. Grafiti kot taki s strani opazovalcev dopuščajo veliko možnih interpretacij. Kako jih vi doživljate?
13. Se še vedno uvrščate med aktivne grafitarje?

PRILOGA B: Grafiti

Nacionalno – državni grafiti

1. Nacionalno – državni grafiti z afirmativnim odnosom do določene nacije:

NAPREJ SLOVENIJA; REP. SRBSKA (grafit je kombiniran z nacionalnim simbolom za pripadnost srbski naciji, op. MN); SRBIJA (napis v cirilici, op. MN); “BRAĆA YUGE”; SLOVENIJA SLOVENCEM (grafit je kombiniran s sliko Rudolfa Maistra, op. MN); TUKAJ JE SLOVENIJA (grafit je kombiniran s simbolom Karantanije, op. MN); VIVA BOSNA; VOJVODINA (poleg grafita je dorisana peterokraka zvezda, op. MN); SRBIJA; BEOGRADE ZAGRLI ME!; BOG ČUVA SRBE; SRBSKO SEME; ČEFURJI SO KUL;

2. Nacionalno – državni grafiti z negativnim stališčem do tujcev, živečih v Sloveniji:

ČEFURJI RAUS; ČAPO; TUJCI RAUS; SMRT JUŽNJAKOM; SMRT ČEFURJEM, SVOBODA NARODU; ČEFURJI NA BALKAN; JUŽNJAKI NA JUG; ČAPCI V ZAKOL; NAREDIMO TO DEŽELO SPET SLOVENSKO; NOČNA AKCIJA PROTI ČEFURJEM; ČAPCI – DNEVI SO VAM ŠTETI (grafit je podpisan z začetnima črkama S.A., op. MN); ANTI ČEFURSKA ORGANIZACIJA SLOVENIJA; NACIJI NA SEVER, ČEFURJI NA JUG; SLOVENIJO SLOVENCEM (napis je naknadno popravljen v napis SLOVENIJO SLOVANCEM, op. MN); ČEFURJI SPIZDITE OD TLE; POZOR HUD ČEFUR; FOLK, SPRAVTE SE SKEJTAT, ČE NOČTE, DA ČIP-ČAPARJI ZAVZAMEJO SVET; ČEFURSKI GHETTO; ANTIČEFUR; ČEFURJI, BOJTE SE ME; MRZIM BUREK; ČEFUR: POJDI NA JUG KAMOR SPADAŠ; SRBI MARŠ IZ SLO (poleg grafita je naknadno dopisano NAS SRBOV JE VEČ V SLO KOT VAS KURBE SLOVENSKE – PIZDE SMRDLJIVE, op. MN); SRBI ZLOČINCI; SUVERENO SONCE ZA SUVERENE SLOVENCE. ČEFUR, SONCE NE SIJE ZATE; ČIFURJI – POMOTA; CROATIA – BLEK; USTAŠI VEN! (grafit je kombiniran z nacionalnim simbolom za pripadnost srbski naciji, op. MN); PEJT DAM ČEFUR.

3. Nacionalno-državni grafiti z negativnim stališčem do Slovencev:

SPALIMO SLOVENIJO (poleg grafita je naknadno dopisano JEBI SE ČEFUR, op. MN); SLOVENIJA JE GOVNO (poleg grafita je naknadno dopisano JUŽNJAKE V

SMETNJAK, op. MN); SPALIMO SLOVENSKO ĐUBRE; SLOVENSKO ĐUBRE (poleg grafita je naknadno dopisano JUŽNO JE KUŽNO, op. MN); NISMO SVI SLOVENCİ PIČKIN DIM; NIŠTA NAM NE MOŽETE (grafit je kombiniran z nacionalnim simbolom za pripadnost srbski naciji, op. MN).

4. Ostali nacionalno-državni grafiti, ki jih glede na vsebino ne moremo uvrstiti v nobeno od zgornjih kategorij:

USTAŠE; VOLIMO NACIONALISTE; SRBIJA DO TOKIJA; ŠIPTARI ČINON; BRAĆA ĐURAŠKOVIĆ; CIGO BRONX; SLOVENIJA; MAKEDONIJA (napis v cirilici, op. MN); OKO VRATA MOGA VISI ZLATNI LANAC.

Grafiti, ki obravnavajo homoseksualnost

1. Protihomofobni grafiti:

NAMOČI ME V MED IN ME VRŽI LEZBIJKAM (pod grafitom je podpisana MAJA, op. MN); LESBIAN ATTACK; ♀ + ♀ = POPOLNOST; LEZBIJKE SE IMAMO FAJN (grafitu je naknadno pripisano MI TUDI ter podpisano z imenom STANKO, op. MN); MOŽ ME VARA Z DRUGO JAZ PA NJEGA S TRETJO! ♀♀; RADA SLAČIM MARIJIN RDEČ MODERČEK... (pod grafitom je podpisana ANICA, op. MN); LESBIANS ON THE STREET. WATCH OUT; LESBIANS ARE EVERYWHERE; ČASTIVA CELO MESTO S ŠAMPANJCEM. TAKOJ, KO SE BOVA POROČILI (grafit je kombiniran s podpisom ANICA + MARIJA (ZAROČENKI), op. MN); ŽENSKÉ LJUBIMO SE SKUPAJ!!!; LEZBE → ČEBA PA TAMU TUD; AKCIJA ♀; MB JE NAŠE MESTO (pod grafitom je podpis VAŠE LEZBIJKE, op. MN); BITI GEJ JE O.K. ♀♀; GAY O.K.; JELENA + DRRAŽENA ♀♀; I'M GAY TOO; VSE LJUBEZNI SO ENAKO LEPE; ROZA KLUB.

2. Homofobni grafiti:

PEDRI; NIKA JE LEZBIJKA; LEZBE → ČEBA PA TAMU TUD.

Grafiti, ki obravnavajo feminizem:

1. Feministični grafiti:

MRTVI MOŠKI NE POSILJUJEJO; IVAN, SKUHAJ SI ŽE TO PREKLETO KAVO! – MATI; SKINI SE MI S SČEGETAVČKA; ŽENSKÉ NA OBLAST; VSAKA – A IMA SVOJ IQ; OGLASI SE JAVNO ♀; AKCIJA ♀; MOČ ŠE NE

VZBURJA ♀; ŽENSKAM SLUŽBE MOŠKIM ŠTEDILNIKE (beseda štedilnike je naknadno prečrtana ter poleg nje dopisano ŽENSKE; FEMINISTKE RAUS, op. MN); ČE MATI NOČE (napis je obdan s stilizirano podobo kondoma, op. MN).

2. Protifeministični grafiti:

FEMINISTKE RAUS; VSE ŽENSKE SO PRASICE, MOJA JE NAJVEČJA; PIČKE SO SAM ZA TEPST; FANTJE, KDO BO POMIL POSODO? JOŽI!; NASILJE NAD ŽENSKAMI JE PRAVA STVAR! (poleg grafita je naknadno pripisano KDO JE TO PRBOU?, op. MN).

Grafiti gibanja za globalno pravičnost

ALI JE DENAR RES VREDEN VEČ KOT ŽIVLJENJE?! KAPITALISTI, PLANET UMIRA; PROTI UMIRANJU ZA KAPITALISTIČNE ELITE; SMRT KAPITALIZMU; NE ODŠTEVAJTE NAM DNI...ZAČNITE ODŠTEVATI SVOJE ...SMRT KAPITALIZMU (poleg grafita je dorisan simbol za dolar, op. MN); KAPITALISTI CRKNITE; SMASH THE CAPITALISM; ANTI NUCLEAR POWER.

Grafiti, nastali v sklopu najbolj odmevnih akcij gibanja za globalno pravičnost

1. Manifestacija za solidarnost s pribežniki

NESTRPNOST RAUS!; MANIFESTACIJA PROTI NESTRPNOSTI! PARK ZVEZDA, 21.2.01⁸⁷; CENTER ZA ODS(T)RANJEVANJE POLITIKOV⁸⁸; SLOVENEK, SI ŽE KDAJ BEŽAL; NASILJE NIMA KONCA...PAMET V GLAVO; IRANEC JE PADEL POD SLOVENSKIMI METKI! IN NA TO DRŽAVO NAJ BI BILI PONOSNI? BOŠ MORDA TI NASLEDNJI? MISLITE ALI VESTE?⁸⁹.

---

⁸⁷ Napis v obliki grafitne šablone, s pomočjo katerega so aktivisti pozivali javnost k čim večji udeležbi na protestu. V tem primeru je grafit prevzel funkcijo obveščanja.

⁸⁸ Grafit opozarja na nehumane razmere v takratnem "Centru za odstranjevanje tujcev".

⁸⁹ Anonimni ustvarjalec je v grafitu uporabil medijsko odmevno vprašanje iz tedaj popularnega televizijskega kviza Lepo je biti milijonar. Vprašanje »Mislite ali veste?« je v kvizu zastavljal tedanji voditelj Jonas Žnidaršič.

2. Festival upora

PUTIN DON'T DO IT IN THE BUSH⁹⁰.

3. Množične demonstracije v Genovi in protivojna manifestacija Quatarza

NA PRAGU REVOLUCIJE...NA RUŠEVINAH KAPITALIZMA BOMO ZGRADILI PRAVIČNEJŠI SVET (pod grafitom je podpis BRATJE IN SESTRE IZ GENOVE, op. MN); SPREMENIMO SVET TAKO KOT SMO SPREMENILI GENOVO (grafit je podpisan z oznako BLAC BLOC, op. MN); MI SMO V GENOVI ZMAGALI; SUPPORT YOUR LOCAL BLACK BLOCK⁹¹; 9. NOVEMBER...POULIČNA ZABAVA...ARGENTINSKI PARK; 9.11. KONTRA WTO SUMMIT (poleg grafita je dorisana peterokraka zvezda in prečrtan simbol za dolar, op. MN).

Grafiti z mnenjem o posameznih politikih

1. Janez Janša:

NE DAJ SE JANŠA; JANŠA ŠPECKAHLA; JANŠA FOREVER; JANŠA IS GEJ...JANŠA IS OK!; JANŠEVE ZVEZDE; ZA JANŠU – ZA BANKU.

2. Zmago Jelinčič:

JELINČIČ IZ GOPCA TI SMRDI PO ČEVAPČIČIH; JELINČIČ LJUBI IZBEGLICE, CIGANI PA SO DELOVNI NAROD.

3. Mičo Mrkaić:

TUDI ZA MRKAIĆA SE BO NAŠEL KITAJC⁹²

4. Andrej Bručan:

NAJ NIHČE VEČ NE BO BOLAN ZDAJ MINISTRUJE NAM BRUČAN; GOSPOD MINISTER, VSAJ ZA EVTANAZIJO NAM PUSTITE!.

5. Andrej Bajuk:

---

⁹⁰ Obisk ameriškega predsednika Georga Busha mlajšega in ruskega predsednika Vladimirja Putina v Ljubljani, 16. junija 2001.

⁹¹ Black block (angl. Črni blok) je gibanje revolucionarjev iz različnih skupin, med njimi so skupine anarhistov, revolucionarnih socialistov, subkulture punka,... itn. Aktivisti omenjenih skupin so med drugim sodelovali tudi pri demonstracijah v Genovi.

⁹² Grafit je komentar na Mrkaićevo javno izraženo prepričanje, da je ekonomsko-socialni svet nepotreben in ga je treba odpraviti, pri čemer je pogajanje delodajalcev s sindikati označil za »relikt preteklosti«. Mičo Mrkaić je bil tedaj koordinator za zdravstveno reformo v vladnem odboru za reforme.

ARGENTINA – MOJA DOMOVINA; ARGENTINA SUCK.

6. Dimitrij Rupl:

RUPEL GNOJURINA; RUPL GNOJ; RUPL ODIDI; RUPL ODOJK NA RAŽN!;
RUPL TI SAM SPIZDI... MRKAIČ TI PA ODPUIJSI.

7. Janez Drnovšek:

BRAVO DRNOVŠEK JANŠO V AREST (pri napisu sta besedi BRAVO in JANŠO naknadno prečrtani, pri čemer je namesto JANŠA dopisano KUČAN, op. MN); DRNOVŠEK CAR (poleg grafita je dopisano KUČAN LENUH, pri čemer je beseda LENUH naknadno prečrtana, op. MN); IMA ZRIMŠKA, KI GA FUKA V RIT; LEPOTA NI NAKLUČJE s podpisom J. DRNOVŠEK.

8. Milana Kučana:

SVETI KUČAN SLOVENIJO SPAŠAVA; KUČAN, NISI NAS PREPRIČAL.

9. Marjan Podobnik:

M. PODOBNIK JE DEVICA, S SPERMO LE PO KRAVAH ŠPRICA (grafit je podpisan z imenom STANKO, op. MN); STANKO → OF ZA OSVOBODITEV IZPOD M. PODOBNIKA.

10. Slobodan Milošević:

MILOŠEVIĆ JUST DO IT; MIR SVETU...ZLOČINCU MILOŠEVIČU⁹³.

11. Georgem Bushem:

BUSH = HITLER; VOJNE IN KRUHA NAM DAJTE GOSPOD! CITAT: GEORGE W. BUSH; DUMB BUSH (poleg grafita je dorisana človeška lobanja s cigaro v ustih, op. MN).

12. Tony Blair:

BLAIR STOP YOUR BLOODY WAR!.

13. Jörg Heider:

HAIDER MACHT FREI.

14. Sadam Husein:

SADAM, POJ NA PIR!.

15. Jože Možina:

J. MOŽINA – DEPALA SVINA.

16. Joseph Stalin:

---

⁹³ Vsebina grafita se povezuje s sodnim procesom v Haagu, kjer so Miloševiću sodili za zločine proti človečnosti, vojne zločine ter genocid.

ŽIVEL ST[Ⓐ]LIN (poleg grafita je dorisana peterokraka zvezda, srp in kladivo, op. MN)

Ostali grafiti, ki se nanašajo na politike in jih, glede na vsebino, ne moremo uvrstiti v nobeno od zgoraj navedenih klasifikacij:

RODE = JANŠA = PETERLE = PODOBNIK = DEBIL; VEČNOST NI VEČNA!
RELIGIJA JE OPIJ ZA LJUDI (beseda OPIJ je naknadno prečrtana ter zamenjana z besedo KUČAN, op. MN); NI IDEJE, NI PRIHODNOSTI (poleg grafita je dopisano JE PA KUČAN, op. MN).

Grafiti, nastali v povezavi z aktualnimi družbeno-političnimi dogodki

1. Grafit, nastal ob obisku pomembnega državnega uradnika:

CLINTON GO HOME.

2. Grafiti kot odzivi na odmevne medijske polemike:

DR. SC. MED. "ZOŽITEV ZAVESTI" (grafit je podpisan z imenom DR. RUGELJ, op. MN); "DRŽIM SUHO VEJO PSIHIATRIJE" (grafit je podpisan z imenom DR. RUGELJ, op. MN); "ZREL SEM ZA PSIHIATRA" (grafit je podpisan z imenom J. RUGELJ, op. MN).

3. Grafiti kot sredstvo za pred-referendumske kampanje:

TO JE ROP T.I. IZBRISANI 4.4.2004...PROTI (beseda PROTI je obkrožena, op. M. N); VOJSKO V VOJAŠNICE, POLITIKE V PARLAMENT, JAVNOST V RTV; JAVNOST V RTV; RTV LJUDSTVU!; RTV = VLADA.

4. Grafiti kot pripomoček za izražanje stališč v času demonstracij:

JANEZ JANŠA, KDO BO DAL ZA KRUH?!; DOL VLADA DOL REFORME [Ⓐ]; PROTI DAVČNI REFORMI [Ⓐ]S[Ⓐ]; ŠOLNINE? NE HVALA.

5. Grafiti kot sredstvo za polemiziranje o pomembnih vladnih odločitvah:

JANŠA GO HOME; OSAMA DOBRODOŠEL; CAFE BAGDAD; IRAK POŽIVLJA; JANŠA VOJSKA SE TI MANJŠA; V IRAK? ZA KOZLAT; 4 = PREVEČ; V IRAK (napis je usmerjen s puščico, op. MN); IRAK, NE HVALA; SAS

= SLOVENSKA AGRESORSKA STRANKA...VOLILNO OKROŽJE 1 =
BAGDAD.

6. Ostali grafiti, nastali v povezavi z aktualnimi družbeno-političnimi dogodki, ki jih zaradi pomanjkanja informacij ne moremo uvrstiti v nobeno od zgoraj navedenih klasifikacij:

ŠOLNINE STOP; VČERAJ: 133. ČLEN USTAVE... DANES: KOMISAR GRIMS;
ZAHTEVAMO 4000 NOVIH STANOVANJ; DOVOLJ! 14. 6. 2001.

Grafiti Social Anarhistične Federacije (SAF)

USTAVIMO KAPITALISTIČNO DIVJANJE (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN);
RAZBIJMO LAŽI ANARHIZMU (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); RAZBIJMO
ZIDOVE APATIJE (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); DRŽAVA JE STRUKTURA
NEENAKOSTI IN KRIVICE (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); PESEK, NE OLJE
V MOTOR KAPITALIZMA (grafit s podpisom S[Ⓐ]F. Beseda PESEK je naknadno
prečrtana in nadomeščena z besedo DREK, op. MN); PESEK, NE OLJE V MOTOR
DRŽAVE! (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); PRIVATIZACIJA JE ROP! (grafit s
prečrtanim podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); DIREKTNA AKCIJA PROTI KAPITALU IN
IZKORIŠČANJU! (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); KJER VLADA DRŽAVA – NI
SVOBODE! (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); NAJVEČJI SOVRAŽNIK
SVOBODE JE ZADOVOLJNI SUŽENJ! (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN);
IZBRIŠIMO DRŽAVO, NE LJUDI! (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); POD
IMENOM LJUDSTVA SE JE PRIKRILA OBLAST, SOVRAŽNA
PROTILJUDSKA OBLAST, KI NAM PRINAŠA LE TRPLJENJE IN GORJE.
STRAN Z NJO! (grafit s podpisom S[Ⓐ]F, op. MN); DA TI VLADAJO, POMENI,
DA TI UKAZUJEJO, TE NADZORUJEJO, OMEJUJEJO, USMERJAJO,
IZKORIŠČAJO, LEGITIMIRAJO, TI SODIJO, TE ZAPIRAJO IN MUČIJO. TO JE
NJIHOVA PRAVIČNOST IN MORALA; NAŠE TRPLJENJE IN BOLEČINA STA
PROFITA KAPITALISTOV; »DUH PRIVAJENOSTI IN RUTINE, KI IMA SVOJE
IZVORE V PRAZNOVERJU, STRAHU IN APATIJI, JE DAJAL V VSEH ČASIH
MOČ ZATIRALCEM!« (grafit s podpisom PETER KROPOTKIN, op. MN).

Grafiti s stališčem do političnih strank

1. Liberalno demokracijo Slovenije (LDS):

LDS – ARTURJEVI FUKAČI; LDS = HDZ; LSD = LDS; LSD...DRNOVŠEK SE JE ZMOTU; LDS = PRASCI; LDS UBIJA SLOVENIJO; LDS GO HOME; SMRT LIBERALNIM OKUPATORJEM (poleg grafita je dorisan simbol za osvobodilno fronto slovenskega naroda, op. MN).

2. Ostali grafiti s stališčem do političnih strank:

ČE BI VOLITVE KAJ SPREMENILE, BI BILE ILEGALNE!; SAMO LUTKE GREJO NA VOLITVE (poleg grafita je dopisano ČE VERJAMEŠ..., op. MN); JAZ BOM VOLIL LADO! ter dopisano JEST PA ZELENE; KOALICIJA SLOVENIJA = PIČKE = PIZDE; TRULA KOALICIJA; ŽIVLJENJE BREZ DEMOSA JE KOT RIBA BREZ BIKIKLA; DOL S KOMUNISTI; SNS.

Grafiti s stališčem do državnih institucij:

ALL COPS SUCK MY DICK; FUCK THE COPS; PENDREK RULES (grafit je podpisan s piimkom POGOREVEC, op. MN); ANTI POLICE DEPARTMENT; JEBEŠ TI, JEBEM JA, NAJEBE GA POLICIJA; CIGANE ZAŽGAT...POLICIJI VEČJO MOČ DAT (grafit ima naknadno prečrtano besedo VEČJO ter le-to nadomeščeno z besedo MANJŠO, op. MN); POLICIJA MAFIA UBICE; SAMO LEŽEČ POLICAJ JE DOBER POLICAJ; TUDI POLCAJI SO SAMO...PSI! (poleg grafita je dorisan policaj, ki urinira ob drevesu, op. MN); UBIJ PLAVOG PENDREKA; NARODI KOJI IMAJO TAKVU POLICIJU TREBAJU SE BOJATI ZA SVOJU BODUČNOST; POLICIJA SKRBI ZA RED IN MIR Z UMORI!?!; NI JEDNE NEMA BOLJE OD VAŠE POLICIJE; M. POGOREVC – TUDI ZATE PRIDE ČAS (poleg grafita je podpis BLACK BLOC, op. MN); TUKAJ SO KAPSI NEZAŽELJENI; ODGOVOR NA POLICIJSKO NASILJE...NASILJE NAD POLICAJI; POLICE BASTARD; NI JEDNA NEM[Ⓐ] BOLJE OD V[Ⓐ]ŠE POLICIJE[Ⓐ]; FUCK THE POLICE (grafit je podpisan z začetnima črkama Z&M, op. MN); VURS UBIJA.

(Proti)klerikalni grafiti:

BOG JE IDOL...RELIGIJE OMEJUJEJO BOGA; JEZUS ŽIVI (poleg grafita je naknadno dopisano NA KRIŽU, op. MN); CERKEV JE MAFIJA – BOGA NI; BOG JE MRTEV (grafit je podpisan z NIETZSCHE. Nakdano je pripisano MOGOČE SE JE DAL ZAMRZNIT s podpisom W. DISNEY, op. MN); VAŽEN JE TALENT IN NE JEZUS; RELIGIJA JE BERGLA ZA ŠIBKE LJUDI. ŠIBKI LJUDJE PA SO TISTI KATERI SE NE TRUDIJO DA BI KARKOLI POSKUSILI RAZUMETI RAZEN SEBE!; RELIGIJA JE OPIJ ZA LJUDI; JEZUS JE KMET; RODE JEBI SE; OH RODE!...FOJBE KLIČEJO; I BELIVE IN WHAT I SEE AND NOT IN WHAT I HEAR ABOUT (napis se je pojavil na cerkvi, op. MN); LUBADAR – NAJVEČJI SOVRAŽNIK SLOVENSKE CERKVE!; JESUS LOVES ME (na grafit je anonimnež odgovoril z izjavo YES I KNOW, op. MN); VATIKANARJI; ANTI – KRIST; BUREK BI, DŽAMIJE PA NE, A?; BOG ŽIVI V SRCIH SVOBODNIH; BOG OBSTAJA SAMO V PRAZNIH GLAVAH (BOG = SATAN = JEZUS = PRAVLJICE).

Protifašistični grafiti⁹⁴

NACIONALIZEM PRESTAJE SA SMRČU SRŽAVE (grafit je podpisan s kratico AFA, op. MN); ANTI FAŠISTIČKA AKCIJA; FUCK THE NAZIS; BUDI LUDI!; HATE; ANTI FA; SVAKO IMA PRAVO NA SVOJ ŽIVOT I SVOJU SLOBODU BEZ OBZIRA NA BOJU, NACIJU I KLASU! (grafit je podpisan z ANTI FAŠISTIČNI FRONT (AFA), op. MN); FAŠIZEM JE BOLEZEN; ANTI – NAZI SQUARE; NAZI STOP (poleg grafita je dorisan simbol za svastiko v krogu, ki je prečrtan, op. MN); NO NAZI!; AFA (poleg kratice je dorisan prečrtan simbol za svastiko, op. MN); NAZI RAUS (grafit je podpisan s kratico AFF, op. MN); SMRT FAŠIZMU SVOBODA NARODU... (poleg grafita je dorisana peterokraka zvezda, op. MN); NACIJI NA SEVER, ČEFURJI NA JUG; PROTI NACIONALIZMU IN RASIZMU (grafit je podpisan s kratico AFA, op. MN).

Protinatovski grafiti

POZABI NA DEBATO – PRIHAJA NATO!; NAŠA ALI TUJA ODLOČITEV (napis s poudarjenimi prvimi črkami besed, ki skupaj tvori kratico NATO, op. MN);

---

⁹⁴ Večina antifašističnih grafitov je kombinirana s prečrtanim simbolom za svastiko.

VOJNA NI IGRA...RECI NE NATO; SMRT = NATO; NATO – SLOVENSКИH FANTOV GROB; NATO – KLUB ELITNIH MORILCEV; TUDI PAMETNE BOMBE KOLJEJO CIVILE – NE ZA NATO (ne je obkrožen, op. MN); KDO BO HLAPEC V NATO ŠTALI?; NATO HLAPCI ?!?!; NATO PA BOMO SPET HLAPCI; IŠČEMO DAROVALCE: MOŽGANE ZA GRIZOLDA...HRBTENICO ZA RUPEŽA (pod grafitom je podpisan RATMAN, op. MN); POHOD ZA MIR = 9.11.02 – KONGRESNI TRG 11.00 → NE NATO!; 7.10 11 NE NATO; 7.11. BAVARC 12:30; NACISTIČNA⁹⁵ AMERIŠKA TERORISTIČNA ORGANIZACIJA (začetne črke vseh besed, ki skupno tvorijo kratico NATO, so obkrožene, op. MN); NATO = svastika + židovska zvezda; NATO = VOJNA ŠILA KAPITALA; NATO FUCK OFF; NE NATO; RECI NE NATO; VOJNA EVROPA NATO (s poudarjenimi začetnimi črkami vseh besed, ki skupno tvorijo besedo VEN, op. MN); RECI NE NATO (NE je obkrožen, op. MN); RECI NE NATO & EU (s podpisom U.K., op. MN); NATO SE POSERJEM; IMAMO ZA NATO, NIMAMO ZA ZVEZKE; LOŠČENJE KAVBOJSKIH ŠKORNJEV; ZAKAJ SE NA NATO RIMA BLATO?; ŠE KIKLCO PRODALA BOM ZA DAISY CUTTER(S) DALA BOM! (s podpisom SAPRAMIŠKA, op. MN); VSTOP V NATO – RUPLOV 4 REICH; NATO (napis, obdan z dvema svastikama, op. MN); HITRO V NATO...IRAK ČAKA!; RECI NE NATO! (ter dopisano MIROVNIKI, V MIRU MI GA POPUŠITE, op. MN); BI NATO? NE BI NATO? JEBI NATO!!!; NATO BAZA ALI PEDIATRIČNA KLINIKA; SVOBODO V OSPREDJE NATO V SMETI; BREZPOGOJNA UKINITEV JEDRSKEGA OROŽJA!!!; VOJNA NI IGRA, NATO – NE HVALA; NATO MACHT FREI; IMAMO DENAR ZA NATO A NIMAMO ZA SKRIPTE; NATO KLUB VSTOPNINA SMRT!; KOLIKOR SMRTNIH KAZNI, TOLIKO PIROV, DRAGI ATI; ŽIVE NAJ VSI NARODI – RECI NE NATO!; »NATO ŠTALA?« NE, HVALA.; NATÓ PA VSE TIHO JE BILO...; SAMO BREZ NATO JE MIR MOŽEN!; NOČEM V NATO; KDO BO TERORIST KDO BO VSE NATO?; NATO PAKTO GO HOME...THIS IS NOT AMERICA; NATO Poleg grafita sta narisana dva simbola za svastiko, op. MN).

---

⁹⁵ Poleg navedenega grafita smo našli še enega, vsebinsko skoraj identičnega. Razlika je zgolj v prvi besedi, kjer je pridevnik NACISTIČNA zamenjan z NEVARNA.

Vsi ostali grafiti, ki jih nismo zajeli v raziskavo

NAREDITE MI TO DEŽELO ZOPET...VESELO! (poleg grafita je dopisano SLOVENSKO!!!, op. MN); VLADA SMRDI; BOJ PROTI DELU; CONFORM AND DIE OR RESIST AND LIVE; ANIMAL LIBERATION = HUMAN LIBERATION; DELO OSVOBAJA; ORTODOKSNOST JE GROB INTELIGENCE; OBLAST SOVJETOM; 9.10.04 MASLENICA; ENA DRŽAVA ENO LJUDSTVO; ZA TITA I PARTIJU (dorisani srp in kladivo); LOW LIFE; DRŽAVA SE ORG. BREZ NAS...ORGANIZIRAJMO SE BREZ DRŽAVE; SMRT BOGATIM! SVOBODA REVNIM!; VOJSKA ZAKAJ? SEJ HOČMO MIR!; SNJS – SPLOH NE JEBEM SISTEMA; PROSVETA IN KULTURA STA NAŠA ZADNJA URA! ŽIVELA KPJ; NEKULTURNI ANALFABETI SO KARIERNI PROFITI; JEBEŠ POLITIKO; JEM DREK (poleg grafita je naknadno dopisano HMM...POLITIKA JE ISTEGA OKUSA, op. MN); DON'T VOTE (grafit je naknadno prečrtan, op. MN)); FACK RACIZM! (beseda FACK je prečrtana, op. MN); FOLK, VSTANI!; JUTRI JE ŠTRAJK; DOKLER NE BO PRAVICE NE BO MIRU! [Ⓐ]; NE VOLITVE...REVOLUCIJA PRINAŠA SPREMEMBE (poleg grafita je dorisana peterokraka zvezda, op. MN); YENKIES DIE!; KO ELITA IZGUBI; MESOJEDCI = simbol za svastiko; SYSTEM KILLS FIGHT BACK!; BASRA RESIST; MC MORILCI!!!; WHITE POWER; SISTEM JE NEPRAVICA! BOJKOTIRAJMO SISTEM!; SE JE MARX ZA VAS DAROVAL NA KRIŽU?; ELITA VS. HUDIČ (napis je lociran nasproti parlamenta, op. MN); ŽIVELA SOLIDARNOST; OI PROTI RASIZMU (poleg grafita je dorisan prečrtan simbol za svastiko, op. MN); TI MORAŠ BITI SPREMEMBA KI JO HOČEŠ VIDETI [Ⓐ]; DENAR ≠ PROSTOR; ŽIVELO DELAVSKO SAMOUPRAVLJANJE; VSE KAR NI NAŠE NAZAJ; VELIKI DAVKI V MALI DRŽAVI; ARE YOU THE VICTIM OF THE SYSTEM?!?; JLA = SS; JLA (kratica je prečrtana, op. MN); SRBIJA DO NIŠA; USTAŠE; VOLIMO NACIONALISTE; DRŽ. UREDITEV SLO: PROFITOKRACIJA; YUG[Ⓐ] ...z dorisanim srpom kladivom in peterokrako zvezdo; ISTRA JE SLOVENSKA (poleg grafita je kratica SNS, op. MN).

Grafiti z določenimi ideološkimi in drugimi političnimi opredelitvami: NIČ NE PRETIRAVAM, ČE PRAVIM, DA S SISTEMOM NEKI NE ŠTIMA;

SOVRAŠTVO JE EDINI NAČIN ZA RUŠENJE TEGA SISTEMA; KOMUNIZEM
NAJ ŽIVI (beseda ŽIVI je prečrtana in nadomeščena z besedo CRKNE, op. MN); NE
JEBEM ZAKONA...ZAKON JEBE MENE; TOVARNE DELAVCEM ČAS
LENUHOM; SMRT FABRIKI...SVOBODA NARODU; CLASS&WAR...RICH
SCUM...YOUR TIME WILL COME!\$ RAZREDNI BOJ; BORBA ZA SVOBODO;
AGAINST ALL AUTHORITY ANARCHISM; ANARCHY & FREEDOM IS
WHAT I WANT; NO GOVERNMENT CAN EVER BRING YOU FREEDOM;
PROTI SOVRAŠTVU IN NASILJU, ZA SVOBODO! (poleg grafita je dopisano
BOLI ME KURAC, op. MN); SVOBODA JE EDINI PRIVILEGIJ; SLOBODA SE
RAĐA SA SMRČU DRŽAVE (poleg grafita je narisana pištola, op. MN); STOP
THE VIOLENCE! (poleg grafita je dopisano R. K. FUCKIN' POZER, op. MN);
DESTROY THE POWER NOT PEOPLE; JEBEŠ DEMOKRACIJO, ITAK JE NIHČE
NE RAZUME; ENA DRŽAVA ENO LJUDSTVO; DRUŽBA PREDSDOKOV; ČE
MISLIŠ, DA SI SVOBODEN, ŠE BLIZU NISI!.